

TÜRKİYE VE ORTA DOĞU AMME İDARESİ ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ LİSANS ÜSTÜ UZMANLIK PROGRAMI

“KÜRESELLEŞME” DÖNEMİNDE
MADENCİLİK SEKTÖRÜ

ADİL AYTEKİN

Tez Danışmanı
Doç.Dr. Birgül AYMAN GÜLER

ANKARA, 2001
(Fotokopi ile çoğaltılabilir)

GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: DÜNYA SİSTEMİ VE MADENCİLİK SEKTÖRÜ	5
I. KÜRESELLEŞME Mİ? EMPERYALİZM Mİ?	8
A. TEK PAZARIN OLUŞMASI MÜMKÜN MÜ?	8
B. ULUS-DEVLETİN SONU MU?	11
C. ULUS ÖTESİ ŞİRKETLER ULUS-DEVLETİN ÜSTÜNE Mİ ÇIKTI?.....	15
D. İKİ KUTUPLU DÜNYADAN KUTUPSUZ DÜNYAYA GEÇİŞ Mİ?.....	19
E. YENİDEN TOPARLANMA	22
II. KRİZ NEDİR?	26
A. 1929 BUNALIMINDAN ÇIKIŞ – REFAH DEVLETİ	27
B. ÜÇÜNCÜ BÜYÜK BUNALIM.....	30
C. YENİ SAĞ VE YENİ SAĞ UYGULAMALAR.....	32
D. YENİ SAĞ VE YAPISAL UYUM	35
E. İTHAL İKAMESİNDEN İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞMEYE	36
F. TÜRKİYE’ DE YENİ SAĞ POLİTİKALAR.....	38
III. DÜNYADA MADENCİLİK SEKTÖRÜ VE ULUS ÖTESİ ŞİRKETLER.	41
İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE’DE MADENCİLİK SEKTÖRÜ	48
I. TÜRKİYE’ NİN MADEN POTANSİYELİ.....	52
II. 1923-1980 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE MADENCİLİK SEKTÖRÜ .	56
A. 1923 – 1945 DÖNEMİ	56
B. 1945 - 1960 DÖNEMİ	58
C. 1960 – 1980 DÖNEMİ.....	60
III. 1980 VE SONRASI : İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME DÖNEMİ	66
A. MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM VE İŞYERİ DURUMU.....	70
B. MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE ÜRETİM	72
C. MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE İTHALAT VE İHRACAT	73
D. MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE YABANCI SERMAYE	74
E. MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE ÖZELLEŞTİRME	79
F. MADENCİLİK SEKTÖRÜ VE ÇEVRE.....	82
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE YER ALAN KURUMLAR	85
I. TÜRKİYE TAŞKÖMÜRÜ KURUMU (TTK).....	85
A. ZONGULDAK TAŞKÖMÜRÜNÜN REZERVİ	87
B. TÜRKİYE’DE TAŞKÖMÜRÜ TALEBİ.....	89
C. TTK’ DA İSTİHDAM VE VERİMLİLİK	90

D. TTK' NİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	91
II. TÜRKİYE KÖMÜR İŞLETMELERİ KURUMU (TKİ)	94
A. TKİ' DE İSTİHDAM	97
B. TKİ' NİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	98
III. ETİ HOLDİNG A.Ş.	102
A. ETİ HOLDİNG VE BOR TUZLARI	106
B. ETİ HOLDİNG VE ALÜMİNYUM	110
C. ETİ HOLDİNG VE KROM.....	111
D. UYGULANAN POLİTİKALAR VE GELİŞMELER.....	112
IV. KARADENİZ BAKIR İŞLETMELERİ A.Ş. (KBİ)	115
A. REZERV, ÜRETİM VE SATIŞLAR.....	116
B. SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	119
V. MADEN TETKİK VE ARAMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (MTA).....	120
VI. MADEN İŞLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (MİGEM).....	124
VII. ÖZELLEŞTİRİLEN KURUMLAR.....	126
A. ÇİNKUR ÇİNKO-KURŞUN METAL SANAYİ A.Ş.....	126
B. KÜMAŞ-KÜTAHYA MANYEZİT İŞLETMELERİ A.Ş.	127
C. KONYA KROM MANYEZİT TUĞLA SANAYİ A.Ş.	128
SONUÇ	130
EK 1: DÜNYA MADEN ÜRETİMİNDE ÜRETİM PAYI BAKIMINDAN İLK ON UÖŞ	133
EK 2: 1985 YILINDA İLK 600 UÖŞ SIRALAMASINDA MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN UÖŞ	134
EK 3: TÜRKİYE'DE MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN YABANCI SERMAYELİ ŞİRKETLER	136
KAYNAKÇA.....	141
ÖZET.....	146

Tablo 1:Dünya Maden Üretiminde Türkiye'nin Yeri	47
Tablo 2:Bazı Maden ve Minerallerin Dünya Rezervleri İçindeki Payı	53
Tablo 3:Türkiye Maden (Tüm Yer Altı Kaynakları) Rezervleri.....	54
Tablo 4:Başlıca Madenlerin Üretimleri.....	58
Tablo 5:Bazı Madenlerin Üretimlerindeki Gelişmeler	59
Tablo 6:İlk Dört Kalkınma Planında Sektörde Yapılan Sabit Sermaye Yatırımlarının Hedef ve Gerçekleşmeleri	60
Tablo 7:Sabit Sermaye Yatırımlarının Toplamı İçinde Madencilik Sektörünün Dağılımı.....	62
Tablo 8:Önemli Madenlerin Üretimleri	63
Tablo 9:GSMH İçinde Madencilik Sektörünün Payı	64
Tablo 10:Madencilik Sektörünün Toplam İhracat İçindeki Miktarı	64
Tablo 11:Madencilik Sektöründe Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Dağılımı	67
Tablo 12:GSMH İçinde Madencilik Sektörü	69
Tablo 13:Madencilik Sektöründe İstihdam	70
Tablo 14:Madencilik Sektöründe İşyeri Sayısı	71
Tablo 15:1981-1997 Yılları Arasında Bazı Seçilmiş Madenlerin Tuvönan Üretim Miktarları	72
Tablo 16:Madencilik Sektöründe İthalat ve İhracat Değerleri	73
Tablo 17:01/01/1954-31-12/1995 Tarihleri Arasında Türkiye'de Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Firmaların Madencilik Sektöründeki Dağılımı.....	74
Tablo 18:Toplam Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı.....	74
Tablo 19:Madencilik Sektöründeki Yabancı Sermayenin Ülke Kökenlerine Göre Dağılımı.....	75
Tablo 20:Türkiye'deki Hollanda Merkezli Şirketler	76
Tablo 21:PARFİCİM Ortaklığında Kurulan Kuruluşlar	77
Tablo 22:Madencilik Sektöründe Faaliyet Yürüten İlk 9 Firma	78
Tablo 23:Riotur Madencilik AŞ' ne İlişkin Bazı Bilgiler.....	79
Tablo 24:Bazı Sektörlere Yapılan Sabit Sermaye Yatırımları.....	81
Tablo 25:Zonguldak Taşkömürü Havzasının Üretim Alanlarına Göre.....	87
Tablo 26:Taşkömürü Üretimi ve Satılabilir Kömür Miktarları.....	88
Tablo 27:Taşkömürü İthalatı	89
Tablo 28:Taşkömürü Talebi Tahmini.	90
Tablo 29:TTK İstihdam Durumu	91
Tablo 30:TTK' da Üretim Maliyetleri ve Satış Fiyatları.....	91
Tablo 31:Yıllar İtibariyle Satılabilir Linyit Üretim Miktarları.....	95
Tablo 32:Yıllar İtibariyle Sektörel Linyit Tüketim Miktarları	96
Tablo 33:TKİ' de İstihdam Durumu	97
Tablo 34:Türkiye Bor Rezervi.....	107
Tablo 35:Bor Sektöründe Kurulu Kapasite Durumu ve Yıllık Üretimler	107
Tablo 36:Türkiye Borlarının İhracat Pazarları	108
Tablo 37:Madencilik Sektörü İhracatı İçinde Bor ve Bor Ürünleri.....	109
Tablo 38:KBİ' nin Sermaye Yapısı ve Ortaklık Oranları.....	115

Tablo 39:01.01.2000 İtibariyle Türkiye'deki Bakır Maden Yatakları	116
Tablo 40:KBİ Yıllık Üretim Miktarları.....	117
Tablo 41:KBİ' nin 1999 yılı Satış Miktarları ve Satış Değerleri.....	118
Tablo 42:Kurumun personel yapısı.	118
Tablo 43:Seçilmiş bazı yıllarda yapılan sondaj çalışmalarının dağılımı	121
Tablo 44:Seçilmiş bazı yıllarda yapılan harcamalar	122
Tablo 45:Bazı Yıllarda ÇİNKUR' un Yaptığı Üretimler.....	126
Tablo 46:Yıllara Göre Üretim Miktarları.....	127
Tablo 47:Kapasite Kullanım Oranları	128

GİRİŞ

Günümüzde dünya üzerinde hakim olan anlayışın ideologları, tarih yazıcıları ve diğerleri zamanımızı “küreselleşme” dönemi olarak tanımlamaktadır. Bu tanım uyarınca kapitalist üretim tarzı yeryüzündeki hegemonyasını ilan etmiştir. Artık sistemin başka bir alternatifi yoktur. Kavramın savunucuları; sermayenin kar oranlarındaki düşüşünü engellemek için geçmiş dönemlere göre daha fazla uluslar arasılaşması ve bu doğrultuda ulus devlet kavramının yeniden gözden geçirilmesi, teknolojidaki gelişmeler, ulus ötesi şirketlerin etkinliklerini artırmaları, kapitalizm karşısında sosyalist uygulamaların geçici yenilgisini tezlerine dayanak olarak kabul etmektedirler.

Ancak günümüzü geçmiş ile karşılaştırdığımızda üretimin yoğunlaşması, tekellerin ve bankaların dünya ekonomisi içindeki yerleri ve rolleri, sermayenin oluşumu, sermaye ihracı, dünya pazarlarının paylaşılması ve bölgeselleşme ne kadar değişti? Değişenin çok fazla olmadığı, dahası nitel bir değişim değil, nicel bir değişimin olduğudur. Bütün bunlar emperyalizm kavramı ile açıklanabilecekken emperyalizm kavramı yerine küreselleşme kavramının kullanılması, günümüzdeki yeniden yapılanma uygulamalarına meşruiyet kazandırmak ve karşı politika üretiminin önüne geçme doğrultusunda, kavramın ideolojik bir misyon taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla küreselleşmenin kapitalizme içkin olduğu, yeni bir dönem olmadığı, ideolojik yanının ağır bastığı çalışmadaki esas yaklaşım olacaktır. Bu yaklaşım doğrultusunda küreselleşme tanımını kapitalizmin krizleriyle ilişkilendirmek gerekmektedir. Çünkü 1960’lı yılların sonlarından itibaren üçüncü büyük krizini yaşayan kapitalizm, bu krizden çıkış noktasında ’70-’80 yılları arasında

net bir rota izleyememiş, '80'li yıllardan itibaren ise sistem içinde uygulana gelen Keynesci politikalar terk edilerek Yeni Sağ Politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

1929 Bunalımından çıkışını, bir yeniden yapılanma hareketi olan Keynesci politikalara borçlu olan sistem, üçüncü büyük krizinin nedenini bu politikalara yükleyerek, yeni sağ politikalarla yeni bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir.

Sermayenin kar oranlarındaki düşüşün ana nedeni olduğu krizden kurtulma yolunda sermaye, kendine yeni alanlar ararken, özellikle sosyalist uygulamaların geçerli olduğu Doğu Avrupa ülkelerinin kapitalist yolu benimsemeleri ve SSCB'nin dağılması kapitalizmin sosyalizme karşı geçici üstünlüğünü sağlarken sermaye için de yeni alanlar açılmıştır.

Kriz öncesinde “daha çok devlet” sloganı hakim iken, kriz sonrasında “daha az devlet, daha çok özel girişim” sloganı hakim olmaya başladı. Özellikle devletin hakim olduğu alt yapı, haberleşme, sağlık, eğitim, madencilik gibi alanlardan devletin geri çekilmesi ile bu alanlar özel sektöre bırakılmaya başlandı. Bu, yeni sağ politikalarla birlikte gelen özelleştirmelerdi. Özelleştirmenin yanında sermaye dolaşımının önündeki engelleri kaldıran, ülke pazarını dünya bağlayan serbestleşme ve piyasaların etkin işlemlerini önleyen kısıtlamaları kaldırmak için uygulanan deregülasyon, yeni sağ ideolojinin ekonomik alandaki uygulamalarının genel çerçevesini oluşturmuştur.

Yeni sağ politikalar ilk önce gelişmiş kapitalist ülkelerde uygulanmaya başladıktan sonra kapitalist sistem içinde kendini ifade eden ülkelerde de uygulamaya konuldu. Kapitalizmin yeniden yapılanma sürecinde aktif rol oynayan

IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar, borç batağına düşen ülkelere, borçların ödenmesi doğrultusunda kalkınma politikalarını değiştirmelerini önererek, bu ülkelerin ithal ikameci sanayileşme yerine ihracata yönelik sanayileşme modelini seçmelerine önyak olmuşlardır. Artık ülkeler “kendi dinamikleri ve kendi kaynakları ile kalkınma” yerine “dünya pazarlarına dahil olarak kalkınma” anlayışının hakim olduğu politikaları uygulamak zorunda kalmıştır.

Bu iki farklı strateji, sonuç olarak dönemlere özgü uluslar arası işbölümüyle doğrudan ilişkilidir. Azgelişmiş ülkelerin gelişmiş kapitalist ülkelerle ilişkilerinde aldıkları konumun özü değişmezken biçimde değişiklikler olmaktadır. Her iki dönemde uygulanan politikalar uluslar arası sermayenin gereksinmelerine göre şekillenmiş ve uygulanmıştır.

Kapitalist sistem içinde yerini alan ülkelere biri olan Türkiye’de de farklı bir süreç izlenmemiştir. Hatta bir çok politikanın ilk uygulama alanlarından biri olmuştur. 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe sokulan “ekonomik istikrar önlemleri” yeni sağ politikaların ülkeye girişinin miladını oluşturmuştur.

Yeni sağ politikaların uygulamaya konulması, ana gövdesini devlet işletmelerinin oluşturduğu madencilik sektörünü doğrudan etkilemiştir. 1934-1937 Sanayi Kalkınma Planında gerçekleştirilen madencilik yatırımları toplam yatırımlar içinde % 40’lık bir paya sahip iken günümüzde bu rakam % 1.5’in altına düşmüştür. Madencilik sektöründe yer alan köklü kuruluşlar uygulanan politikalar ile işlevsiz hale getirilirken, kamu yararı sermayenin çıkarlarına feda edilmektedir. Örneğin dünya Bor rezervlerinin yaklaşık 2/3’üne sahip Türkiye, bor yataklarının

özelleştirilmesini, daha doğrusu US Borax'a teslim edilmesinin yollarını arar duruma getirilmiştir. Dünya linyit üretiminde sekizinci sırada yer alan ülkemizde, son yıllarda uygulanan enerji politikaları ile doğal gaz ile elektrik üretimi ön plana çıkarılarak ülkenin elektrik gereksinimi dışa bağımlı hale getirilmektedir.

Kısaca bütün bunların anlamı, yeni sağ politikalar ile madencilik sektörünü uluslar arası sermayenin hakimiyeti altına sokmaktır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dünya sistemi ve madencilik sektörü irdelenecektir. Çalışmada, içinde bulunduğumuz süreç açısından küreselleşme kavramı tartışılacak ve küreselleşme kavramı kapitalizmin kriziyle ilişkilendirilerek, krizden çıkış doğrultusunda benimsenen yeniden yapılanma politikalarının günümüzdeki yansıması olan yeni sağ ve bunların uygulamalarına değinilecektir.

İkinci bölümde ise tez konusunun ikinci başlığı olan madencilik sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki yeri irdelenecektir. İrdemeye, gelinen aşamaya ışık tutması açısından sektörün cumhuriyet tarihi içinde izlediği yolun köşe taşlarından başlanacaktır. Ancak sektörün genel incelenmesi boyutu 1980'den itibaren uygulanan politikalar noktasında olacaktır. Burada üretim, istihdam ve işyeri, ithalat, ihracat, yabancı sermaye yatırımları, özelleştirme ve çevre konularına değinilecektir.

Üçüncü bölümde ise sektörde yer alan kamu kurumları başat üretimleri ağırlıklı olacak biçimde (örneğin Eti Holding'in bor üretimi) incelenmeye çalışılacaktır. Bu bölümde ayrıca özelleştirilen kurumlar da incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM: DÜNYA SİSTEMİ VE MADENCİLİK SEKTÖRÜ

60'lı yılların sonu 70'li yılların başlarında dünya kapitalist sistemin içine girdiği büyük kriz ve bu krizi aşma yolunda geliştirdiği politikaların bir sonucu olarak günümüzde çokça tartışılan bir kavram ile karşılaştık: KÜRESELLEŞME.

Bu kavrama sahip çıkanlar ve bunun karşısında duranlar, dünya görüşleri, ideolojileri noktasında kavrama farklı anlam ve görevler yüklemektedirler. “Küreselleşme”yi savunan ve yerkürede hakim olan ideolojinin sahipleri içinde dahi farklılaşmalar bulunmaktadır. Egemen ideolojinin karşısında olanlar ise bu kavrama karşı çıkarken bu kavramın günümüzü değerlendiremeyeceğini, bu kavramı kabul edeceksek de, kapitalizme içkin olduğu noktasından hareketle zaten kapitalizmin “küreselleşme”yi içerdiğini, 1900'li yılların başında da bu olgunun sistem içinde yeri olduğunu ileri sürmektedirler.

70'li yılların başında yaşanan ve kapitalizmin 3.büyük krizi olarak değerlendirilen kriz ve bu krizi aşmak için, ikinci dünya savaşından sonra dünya kapitalist sistemine hakim olan ona karakteristik özelliklerini kazandıran fordist birikim modelinin yerine post-fordist birikim modelinin ikame edilmesi, az gelişmiş ülkelerin 70'li yılların sonunda içine girdikleri borç krizinin, borç verenler lehine çözümü yöntemleri; sanayi, iletişim, ulaşım, teknolojilerindeki büyük ileri ataklar Sovyetler Birliği'nin dağılması vb. olguların bütününe oluşturduğu süreç, “küreselleşme” kavramının yandaş ve karşıtlarının farklı değerlendirmelerinin temelini oluşturmuştur.

Küreselleşme kavramı ilk kez George Modesky tarafından 1972 yılında kullanılmış ve o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)nun, diğer devletleri kendine bağımlı kılma temelinde genişlemesi olarak ifade edilmiştir.¹ Terimin bu dönemden sonra, özellikle 1980’le doğru Harvard, Stanford, Columbia gibi prestijli Amerikan işletme okullarında kullanılmaya başlanması ve yine bu çevrelerden çıkmış bazı iktisatçılar tarafından popülerize edilmesi² bir zorlama olmayıp bir takım gelişmelere dayandırılmaktadır. Sermayenin kar oranlarındaki düşüşünü engellemek için uluslararasılaşması ve bu doğrultuda ulus-devlet kavramının yeniden gözden geçirilmesi, teknolojideki gelişmeler, kapitalizmin karşısında sosyalist uygulamaların geçici yenilgisi (geçici çünkü, siyasi ve ideolojik anlamda, sosyalizmin kapitalizme alternatif tek yol olduğu görüşü, bir çok inkara karşın halen varlığını korumaktadır) dayanak noktalarının başta gelenleridir.

Fukuyama’nın “tarihin sonu”, Huntington’ın “medeniyetler savaşı” söylemleri sistemin artık alternatifsiz olduğu üzerine kurulmuştur. SSCB’nin dağılması, iki kutuplu dünyadan (sosyalist ve kapitalist) “tek kutuplu” (kutupsuz) dünyaya dönüş, liberal demokrasinin evrenselleşmesi, serbest pazar ekonomisinin rakipsiz kalması, Fukuyama tarafından “tarihin sonu” olarak değerlendirilmiştir. Bu teze göre ulusal ve yerel politikalar globalleşmeye endekslidir, ya liberal demokrasi ve serbest pazar piyasasına yönelip, global toplumun üyeleri olacaklar (doğu bloğu olarak

¹ **Sınıf Pusulası**, Küreselleşme-Sermayenin Uluslararasılaşma Süreci, Sayı: 2, Haziran-Temmuz, İstanbul 1999. s.57

² Taner Timur, “Küreselleşme: Kuram, İdeoloji ve Gerçekler” **Yeni Marksizm ve Gelecek**, 1996 Yaz, İstanbul 1996, s.72

adlandırılan ülkeler gibi) ya da sistemin dışında kalacaklar (Körfez Savaşı sonrası Irak gibi).³

Krizi aşma yolunda para ve sermaye piyasalarının uluslararasılaşması, ulus devlet anlayışının günümüzde artık geçerliliğini yitirmeye başladığı savının ortaya atılması, ülkelerin tek başlarına değil, dünyanın bütün olarak refaha kavuşması, bu refahtan herkesin pay alabilmesi için sermayenin önündeki özellikle ulusal engellerin kaldırılması gerektiği, yaşadığımız dönemde sermayenin ulus üstü bir konuma evrilmeye başladığı, ulus ötesi şirketlerin (UÖŞ)⁴ dünya ekonomisine yön verdiği ve “küreselleşme”nin ekonomileri bütünleştirdiği bir dünyada ulusal egemenlik kavramının giderek zayıfladığı öne sürülmektedir.

Artık kutupların olmadığı bir dünyada büyük ölçüde birleşerek tek bir pazar haline gelebilecek bir dünyadan yer kapmak için ülkeler, kendilerine serbest piyasa ekonomisi içinde ifadelendirmelidir. İdeolojilerin bittiği, üst anlatıların geçerliliğini

³ E. Fuat Keyman, “Küçülen ve Parçalanmış Dünyada Siyaseti Anlamak” **Toplum ve Bilim**, Sayı:68 Kış 1995 Birikim Yayınları İstanbul 1995. s.44

⁴ “Ulus ötesi şirket, uluslararasılaşmış bir yönetimi olan, dünyada en güvenli yada en yüksek kazancın olduğu yerlere yerleşmeyi veya taşınmayı en azından potansiyel olarak uman, özel bir ulusal kimliği olmayan, gerçekten serbest olan sermayedir. (P. Hirst, G. Thompson, A.g.k. s.37.) ÇUŞ un tersine ulus ötesi şirketler belirli ulus-devletlerin politikaları tarafından kontrol edilmez, hatta kısıtlanamaz. (A.k. s.37) ÇUŞ ise “... birden fazla ulusal nüfus sahasında şubelere ve bağlı şirketlere sahip olan şirket” diye tanımlanabilir. (A.k.s.15) Cem Alpar ise, “... yatırım faaliyetlerini birden fazla ülkede sürdüren ve üretimle ilgili kararları bir merkezden alan veya çeşitli yollarla bağlı şirketlerin kararlarını etkileyebilen şirketler, çok uluslu şirketlerdir (Cem Alpar, **Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, Turhan Kitabevi, 3. Baskı, Ankara. 1980 s.30). Nuri Yıldırım ise, “çok uluslu” teriminin firma mülkiyetinin çeşitli uluslara dağıldığı sanısı uyandıracığı kaygısından ve bu şirketlerin gelişiminin, sermayenin uluslararası dolaşımını, üretimin uluslararasılaşmasını, işgücü ve doğal kaynaklardan uluslararası düzeyde yararlanılmasını ifade ettiğinden dolayı “uluslararası şirketler” terimini kullanmaktadır (Nuri Yıldırım, **Kapitalizmin Gelişim Sürecinde Yeni Aşama, Uluslararası Şirketler**, Kaynak yayınları İstanbul, 1983, s.9). Sungur Savran da ÇUŞ teriminden bazı kaygılar duymasına karşın yaygın kullanımından yine de bu terimi kullanmaktadır (Sungur Savran, “Küreselleşme mi Uluslararasılaşma mı?” **Sınıf Bilinci** Sayı:16, Kasım 1996, s.45.) Bu çalışmada ulus ötesi şirket (UÖŞ) terimi esas gövdesi bir ulus devlette olan birden fazla ulus devlette şube ve bağlı şirketlere sahip olan şirket anlamında kullanılacaktır. ÇUŞ teriminin özellikle kullanılmama nedeni mekanın bulanıklaşmasına neden olmasından dolayıdır. Bunun dışında bu çalışmanın çerçevesi açısından tartışmayı çokça boyutlandırmamak gerektiği düşüncesindeyim.

yitirdiği, ulus devlet kavramının zayıfladığı günümüzde bunun karşısında olmak, genel anlamıyla dünya sistemi dışında kalmakla eşdeğer olarak değerlendirilmektedir.

Popüler düzeydeki “küreselleşme” savunucularının asıl vurgusu “küreselleşme”nin tüm dünyanın standart ürünler sunan global pazar ve tüketim toplumu çerçevesinde kültürel ve insani bütünleşmesi olduğudur.⁵

I. KÜRESELLEŞME Mİ? EMPERYALİZM Mİ?

A. TEK PAZARIN OLUŞMASI MÜMKÜN MÜ?

Buraya kadar yapılan anlatımda dikkat çeken noktalardan biri, küreselleşme kavramının, “birleşme”, “bütünleşme” sözcükleri ile birlikte anılmasıdır. Buradaki vurgu, pazarın birleşmesi bütünleşmesi parçalı halden “tek” hale dönüşmesi noktası olmaktadır.

Küreselleşme sözcük olarak, dünyanın bütünleşmiş tek bir pazar haline gelmesini ifade ediyor.⁶

Dünyanın tek bir pazar haline dönüşmesi ya da gelmesi kurgulanabilir bir durumdur. Bu kurgu ancak, dünyanın tek bir devlet ya da adına devlet denilmeyen başka bir güç tarafından yönetilmesi ile olasıdır. Bu kurguya göre, dünyanın ekonomik, siyasi ve idari yapısına tek başına müdahale edebilecek bir devlet yada gücün diğer devlet ya da güçleri kendine bağımlı kılması ve diğerlerinin de bunun önünde boyun eğmesi gerekmektedir.

⁵Mahmut Mutman, “Küreselleşme”. **İktisat Dergisi** Sayı:362 İstanbul Aralık 1996 s.33

⁶ Işık Kansu. **Emperyalizmin Yeni Masalı, Küreselleşme**, İçinde, Gencay Şaylan, “Küreselleşmenin Gelişimi” KİGEM, Ankara, 1996, s.11

Diğer bir kurgu ise, Karl Kautsky tarafından ifadelendirilmiştir; “... ulusal sermayeler arasındaki savaşımın yerine uluslararası düzeyde birleşmiş mali-sermaye ile dünyanın ortaklaşa sömürüleceği yeni, ultra-emperyalist bir siyaset olamaz mı?”⁷

Yani dünya ekonomisi içerisinde güç haline gelmiş unsurların aralarındaki sorunları, çelişkileri bir tarafa iterek ya da hallederek bir üst birlik oluşturması dünyanın bütünleşmesinin bir aracı olabilir mi?

Kapitalist emperyalist ülkeler belli dönemlerde bir araya gelerek parçalanmış, bölünmüş pazarı bir araya getirip, bütünleştirmek anlamında üst örgütler kurmuşlardır. Bretton Woods anlaşması, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ/WTO)’ne dönüşmüş olan GATT bunlara verilecek örneklerdir. Ancak bu, emperyalist ülkeler arasındaki çelişkilerin olmadığı ya da varolan çelişkilerin çözümleneceği anlamına gelmemektedir.

Kapitalizmin eşitsiz gelişim yasası uyarınca, kapitalist devletler ve güçler arasında da çelişkiler olacağından yukarıdaki kurgular mevcut gerçek ile uyuşmamaktadır.

Avrupa Birliği içinde, İngiltere ve bazı ülkelerin AB üst organlarının aldığı bazı kararlara uymada koyduğu çekinceler; 1998 yılında Çok taraflı Yatırım Anlaşması (MAI) görüşmelerinde Fransa’nın kendi ulusal çıkarlarını ön plana çıkartarak anlaşmaya imza atmaması; 1999 yılının aralık ayında Seattle (ABD)’da toplanan Dünya Ticaret Örgütü’nün toplantı sonuç bildirgesi yayımlayamadan dağılması,

⁷ V.I.Lenin, **Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması** (Çeviren Cemal Süreya) Sol Yayınları, Yedinci Baskı Ankara 1979 s.142

emperyalist güçlerin çıkarlarının çakışmaması, emperyalist güçler arasındaki çelişkilerin halen varolduğunun göstergesidir.

Ayrıca, dünyayı serbest piyasa ekonomisi etrafında “tek pazar” haline getirme/dönüştürme söyleminin yanında, somut olarak bölgeselleşme de kendini göstermektedir. A.B, NAFTA, ASEAN gibi ekonomik, siyasi işbirliği blokları oluşturuldukları alanlarda pazarı bütünleştirme çabasındadırlar. Dünya ekonomisinin motor güçleri olan tek tek ülkeler (ABD, Almanya, Japonya), G-7’ler ya da bu ülkelerin bazılarının bir araya gelip oluşturdukları bölgesel birlikler arasında yapılan anlaşmalar hakim olunan pazarların sınırlarına gelindiğinde mutlaka yeniden gözden geçirilecektir.

Karl Kautsky’nin 1915 yılında, yukarıda sorduğu soruyu Lenin bazı yazılarında etraflıca eleştirip, yanıtının olumsuz olduğu ortaya koymuştur; “... kapitalist düzen içinde nüfuz bölgelerinin, çıkarlarının, sömürgelerin paylaşılması konusunda, paylaşmaya katılanların gücünden, bunların genel ekonomik, mali, askeri vb. gücünden başka bir esas düşünülemez. Oysa paylaşmaya katılanların gücü aynı şekilde değişmemektedir, çünkü kapitalist düzende farklı girişimlerin, tröstlerin, sanayilerin, ülkelerin eşit şekilde gelişecekleri düşünülemez.

...

Kapitalist sistemin gerçeklerine göre hangi biçime bürünürse bürünsün, ister emperyalist grubun bir başkasına karşı birleşmesi, ister bütün emperyalist devletleri kucaklayan genel ittifak biçiminde olsun, “inter-emperyalist” ya da “ultra-

emperyalist” ittifakları kaçınılmaz olarak, savaşlar arasındaki dönemlerin “mütarekeleri” olmaktan başka anlam taşımamaktadır...”⁸

Bu konuda tarih en büyük tanık olarak hemen yanı başımızda durmaktadır.

B. ULUS-DEVLETİN SONU MU?

Küreselleşme savunucuları esas vurguyu ulus-devlet kavramına yapmaktadır. “küreselleşme” kavramı, ulus-devletin sonu fikrinden bağımsız olarak tanımlanamaz.⁹ “Kapitalizmin bir dünya sistemi haline geldiği günümüzde pazarın bütünleşmesi önündeki en büyük engel olan ulus-devlet, artık geçerliliğini yitirmiştir” gibi ifadeler, yaşadığımız sürecin analizinde başlıca tezleri oluşturmaktadır. Artık birleşen dünya pazarının bir bileşeni olmak için pazarın bütünleşmesini sağlayan sermayenin akışkanlığı önündeki devlet ve ondan kaynaklı engellerin kaldırılması, devlet yapısının sermaye geçirgenliğine uygun hale getirilmesi, bu yönde, sermayenin “uluslar üstü” örgütlerinden biri olan IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ/WTO) gibi kurumların aldıkları kararların devletler tarafından tartışmasız yerine getirilmesi gerekmektedir. Yine bu teze göre “yeni bir aşamaya gelen dünya sistemi devletin polisine ve hukuk işlevlerinin dışında kalan her şeyi piyasaya bırakacağı iddia edilmektedir.”¹⁰

Ulus devletin sonunu ilan eden bir çok alıntı yapılabilir. Ancak konumuzun esasını bu oluşturmadığından dolayı daha kestirme bir yol izleyerek devlet kavramı ve içeriğine ilişkin bazı tanımlar yapmak zorunlu olmaktadır.

⁸ A.k., s:144

⁹ Sungur Savran, Küreselleşme mi, Uluslararasılaşma mı? (1) s.40

¹⁰ Eren Deniz Tol,, “Ulus-Devletin Sonu mu? John Hoffman’ ın Devlet Kuramının Analizi”.
21.yüzyılda Nasıl Bir Kamu Yönetimi Sempozyumu,TODAİE, 7-9 Mayıs 1997

Sınıflı toplumlarla birlikte tarih sahnesinde yerini alan devlet, kullananın elinde diğer sınıflar üzerinde bir tahakküm aracı olmuştur. Bu araca sahip olmak için yürütülen büyük mücadele, sınıflı toplumların tarih sahnesinden silineceği güne kadar devam edecektir. Devlet aygıtını kullanan sınıf ya da sınıflar, bu aracı, kendi varlıklarının devamı doğrultusunda kullanış ve kullanacaklardır da. Bu anlamda devlet aygıtı, bunu elinde bulunduranlar tarafından benimsenen politikaların uygulanmasında hayati bir öneme sahiptir.

1929 Büyük bunalımından çıkış noktasında, Keynes'in formülasyonlarına göre, ekonominin kendi kendine otomatik olarak tam istihdamı sağlayamayacağı kanıtlanmış ve bu sorunu çözmek için ekonomiye müdahale edilmesi gerekliliğinden dolayı, müdahale etkin talep yönetimi anlayışı içinde devlet tarafından yapılacaktır.¹¹ Bu doğrultuda, sistemin içine girdiği bunalımdan çıkış için tekil, ulus-devletler Keynesci politikaları benimseyip hayata geçirmişlerdir. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra çok yaygın bir uygulama alanı bulan refah devleti kamunun sosyo ekonomik yaşama yoğun müdahalesini içermektedir.¹² Bu dönemde gündeme giren refah devleti anlayışı, devletin hakemliğinde emek ile sermayenin uzlaşması olarak da değerlendirilmiştir. Ancak burada devlet, üçüncü bir taraf olarak farklı bir konuma yerleştirilerek ideolojik bir yanılsama yapılmıştır. Bu da, sermayeye oldukça geniş ve rahat bir alan yaratma çabasının ayrı bir boyutu olmuştur.

1960'lı yılların sonu itibariyle yaşanan kriz ise kapitalizmin 3. büyük bunalımı olarak adlandırılmıştır. Bu kriz döneminde Keynesci politikalar kriz nedeni olarak

¹¹ Gencay Şaylan. **Değişme, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Yayınevi Ankara 1997 s.63

¹² A.k. s.65

sorumlu tutularak, bir yana bırakılmış ve krizden çıkış yolunda yeni liberal politikalar benimsenmiştir. Bu politikaların belirlenip, uygulanmasında uluslararası kuruluşlar* görünürde büyük roller üstlendiler de bu politikalar ancak ulus-devlet tarafından hayata geçirilebilmektedir.

1930'lardaki devlet ile 1990'lardaki devlet arasında görece farklılıklar vardır. Ancak bu farklılıklar niteliğe ilişkin midir? Bu tür sorulara verilecek yanıt yol göstericidir. Devletin daha önce faaliyet yürüttüğü ekonomik alanın bir çok noktasından geri çekilmesi ya da bu geri çekilişi kabul etmesi buna uygun düzenlemeler yapması onun, ulus-devlet olarak etkisinin giderek yitdiği anlamını çıkarmamıza neden olmaz. Bu durum olsa olsa, devletin kapitalist sistemdeki gücünü ortaya koyan, sermaye adına neler yapabileceğini gösteren bir durumdur. Bunlara karşın devlet, ekonomik anlamda, para basma, maliye sistemini hukuken düzenleme vb. tekelleri elinde bulundurduğu sürece gücünü korumaya devam edecektir. Kapitalizmin tarihi ekonominin piyasaların sınırsız spekülasyonları sonucunda her krize girişinde, krizden çıkışı mümkün kılanın sürekli devlet müdahalesi olduğunu bize gösterir.¹³

Ancak devletin ekonomik alandan (özellikle doğrudan ve dolaylı üretim faaliyeti yürüttüğü sanayi, sağlık, eğitim gibi hizmetler) geri çekilişinin en fazla yaşandığı ülkeler az gelişmiş ülkelerdir. Bunun nedeni ise daha önceki dönemde kabul edilen kalkınma söylemi (ithal ikameci sanayileşme) doğrultusunda şekillenen

* Bu kuruluşların (IMF, DB, DTÖ, vs) gerçekte uluslararası ya da uluslararası olduğu tartışmalıdır. Çünkü bu kurumlarda eşit ilişki yoktur ve yine bu kurumlarda kısaca G-7 (daha dar anlamda G-3) ülkeleri olarak anılan ulus-devletlere dayanan kararların baskın rol oynadığı herkesçe bilinmektedir.
¹³ Carlos Vilas, M. "Küreselleşmeye Dair Altı Yanlış Görüş", **Özgür Üniversite Forumu** Sayı:1 Ankara, 1997 s. 73

az gelişmiş ülkelerin, günümüzde “dünya pazarına entegre olma/ettirilme” çabalarıdır. Sermayenin uluslararasılaşması sürecinde yeni sömürge olan bu ülkelerin, dünya pazarını belirleyen güçlerin politikaları doğrultusunda dünya pazarına açılması gerekiyordu. Kamu adına ekonomiyi düzenleyici bir araç olan devlet, piyasa ilişkilerinin önünde engel oluşturduğu için ekonomi alanından geri çekilmesi gerekiyordu.

“Devletin ekonomik alandan bir aktör olarak çekilmesi liberalizmin anlattığı kadarıyla, çeşitli görüşlere büründürülerek sömürünün bir ekonomi yasasına indirgenmesini ifade eder, ancak liberaller buna bir de özel girişimin güçlendirilmesini” eklerler ki, bu da sömürünün gerçekleşme aşamalarının, devletin garantörlüğüne dayandırılması demektir.¹⁴

Devletin ekonomi alanındaki rolünün değişmesi ile ulus-devletin önemini kaybetmesi ya da daha ötesi ulus devletinin sonunun artık geldiğinin ifade edilmeye başlanması, ekonomik indirgemecilik olarak değerlendirilebilir. Kriz dönemlerinin atlatılması doğrultusunda gerçekleşen yeniden biçimlenme, sermaye birikiminin çelişkileri altında olur ve bu çelişkileri geçici bir süre için olsa bile hafifletmeye yardım eder. Yeniden biçimlenme süreci hiçbir zaman saf iktisat mantığına dayanmaz, iktisadi ilişkiler siyasal ve ideolojik ilişkilerle desteklenir ve devletin belirleyici rolünü içerir.¹⁵

¹⁴ Ömer Leventoğlu, ”Devletin Büyüklüğünün Niteliği ve Sınırları Üzerine”, **Özgür Üniversite Forumu**. Sayı: 5, Ankara 1998 s. 86

¹⁵Tülay Arın, ”Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm” **11. Tez**. Kasım 1985. Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 1985, s.104

Ekonomik indirgemecilikle malul olan, “ulus-devletin sonu” düşüncesi/önerisi devletin sadece ekonomik alandaki işlevlerine ilişkindir. Ulus-devletin yeniden organizasyonunu devletin gücünü yitirmesi ve daha da ileri gidilerek ulus-devletin sonunun gelmesi ile karıştırmamak gerekir. Birincisi bir gerçek iken, ikincisi ise ideolojik bir yanılsamadır. Yaşanan ile gösterilen arasında kurulan bu bağ, “küreselleşme” söylemini güçlendirmek, uygulanan politikalara karşı politikaların üretilmesinin önüne geçmek içindir. Bu noktada yanılsamadır. Yani bilinçli bir eylemdir.

C. ULUS ÖTESİ ŞİRKETLER ULUS-DEVLETİN ÜSTÜNE Mİ ÇIKTI?

Günümüzde, sermayenin ulus üstü bir konuma evrildiği, ulusal kökenlerinden arınmaya başladığı, ulus ötesi şirketlerin (UÖŞ) ulusal kaygıların dışında küresel piyasaya hakim olduğu ve ona yön verdiği, söylemi “ulus-devletin etkisini yitirmesi” ile birlikte ifade edilmektedir.

“Küreselleşme” söyleminin savunucuları için, ulus ötesi şirketlerin (UÖŞ) bugün geldiği konum kritik bir noktayı oluşturmaktadır. Özellikle ulus devletin yeniden yapılandırılması sürecinde ekonomik alanda bir yer değiştirme görülmektedir. Bu yer değiştirme, ulus devletin birebir üretimde söz sahibi olduğu alanları UÖŞ’e, kaba deyimiyile, özelleştirmeler yoluyla devretmesi biçiminde olmaktadır.

“...serbest rekabetin tam olarak hüküm sürdüğü eski kapitalizmin ayırt edici niteliği meta ihracıydı. Tekellerin hüküm sürdüğü bugünkü kapitalizmin ayırt edici niteliği ise, sermaye ihracıdır.”¹⁶

Sermaye ihracı; doğrudan yabancı yatırımlar ile borç ve krediler biçimde gerçekleştirilir.

Son dönemlerde, sermaye ihracında, doğrudan yabancı yatırımlar önemli yer tutmaktadır. 1996 yılı sonunda dünyaya yapılmış olan doğrudan yabancı yatırım stokları toplamı 3.2 trilyon dolara ulaşmıştır. Oysa aynı miktar 1993'te 2 trilyon dolar, 1987'de ise 1 trilyon dolar idi.¹⁷

Doğrudan yabancı yatırımlar artışı ile UÖŞ sayısının artışı paralel bir gelişme göstermektedir. Bu gelişme “...doğrudan yabancı yatırımlardan sorumlu ajanlar çok uluslu şirketlerdir..”¹⁸ ifadesini doğrular niteliktedir. 1970'li yıllarda sayıları 7000 olan ana şirket sayısı, 1996'da 44508'e, yavru şirket ya da bağlı şirketlerin 94 bini gelişmiş kapitalist ülkelerde kayıtlı iken, geri kalan yaklaşık 9 bin ana şirket ile 180 bin yavru ya da bağlı şirket geri ve gelişmekte olan ülkelerde kayıtlıdır.¹⁹

UNCTAD-World Investment Report (1996) incelendiğinde, 1990lı yıllarda doğrudan yabancı yatırımların yaklaşık %90'ı gelişmiş kapitalist ülke kaynaklı olduğu ve bu yatırımların yaklaşık %70'i yine gelişmiş kapitalist ülkeler yapıldığı

¹⁶ V.I.Lenin, A.g.k., s.74

¹⁷ Kemal Yıldız, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Borçlar”, **Özgürlük Dünyası**, Sayı:91 İstanbul 1998, s.51

¹⁸ Paul Hirst, Grahame Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**. (Çeviren. Çağla Erdem, Elif Yücel) Dost Kitabevi Yayınları Ankara 1998 s.79

¹⁹ Kemal Yıldız, A.g.m. s.51

görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımlar ise doğu ve güney doğu Asya ülkelerinde yoğunlaşmaktadır.

1989 yılında ABD'nin ihracatının %34'ü, ithalatının %41'i bağlı şirketler arası ticaretten oluşuyordu. Aynı yıl Japonya'nın ihracatının %33'ü ve ithalatının %29'u Japon UÖŞ' nin bağlı şirketleri arasındaki mal hareketlerinden oluşuyordu.²⁰ Gelişmiş kapitalist ülkeler arasında kurulan bu ağ, dünya ticaretinde UÖŞ'in paylarının önemli noktalara ulaştığının bir göstergesidir. Bugün ulus ötesi şirketler dünya gayri safi yurt içi üretiminin %30'unu gerçekleştiriyor. O kadar ki, "uluslararası ticaret" kavramının içeriği değişmiş durumda. Zira dünya ticaretinin üçte biri bu büyük firmaların kendi içlerinde cereyan ediyor. Üçte biri de ulus ötesi şirketlerin birbirleriyle ticareti oluşturuyor. Sadece geriye kalan üçte bir gerçek anlamda "uluslararası ticaret" tanımına denk düşüyor.²¹

World Investment Report (1996)da yer alan 1994 yılı verilerine göre kayıtlı oldukları ülke dışındaki mal varlıkları baz alınarak yapılan sıralamada en büyük 100 UÖŞ'in 32'si ABD'ne, 19'u Japonya'ya, 11'i Fransa'ya, 11'i Almanya'ya, 7'si İngiltere'ye, 5'i İsviçre'ye aittir. Bu altı ülke ilk yüz içerisinde yer alan 85 şirkete ev sahipliği yapmaktadır. İlk yüz içerisinde yer alan Royal Dutch Shell ve Unilever, İngiltere ve Hollanda kökenli olarak değerlendirmelerde ayrı bir yer tutar.

UÖŞ'in özellikleri irdelendiğinde, bunların ulusal kökenlerinden koptuğu "ulussuz", "uluslar aşırı", "global" nitelermeleri ile anlamayacağı ortaya çıkmaktadır.

²⁰ Cem Somel, "Üretimde Küreselleşme ve Kalkınma", **Toplum ve Bilim**, Bahar 69, İstanbul 1996, s.83-84

²¹ Fikret Başkaya, "Sermayenin Küreselleşmesi veya Neo-Liberalizmin Vahşeti" **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı:1, Ankara 1997, s.16

Hirst ve Thompson'a göre "... çokuluslu şirketlerin asli özelliği, açık bir ulusal tabanı korumaları, anavatanlarının ulusal düzenlemelerine tabi olmaları ve genellikle ana vatanları tarafından korunmalarındır."²²

Yapılan bazı çalışmalara göre UÖŞ'in iktisadi ve siyasi bakımdan en önemli unsurunun kendi ana yurtları olduğu, yabancı ülkelerde faaliyet gösterirken mülkiyet, teknoloji üretme ve geliştirme çalışmaları, karar alma ve kontrol bakımından faaliyetleri ölçüsünde uluslararasılaşmamışlardır.²³ Ulus-devlet ile UÖŞ arasındaki kopmayan ilişkilere verilebilecek diğer bir örnek ise "ihracat kredi kuruluşları"dır. (ECA) Bugün Avustralya, Avrupa, Japonya ve ABD hükümetlerinin denetimindeki ihracat kredi kuruluşları (ECA) kendi ulusal tekellerine yılda 100 milyar dolardan daha fazla ihracat garantisi, ihracat kredisi ve ihracat sigortası sağlamaktadır. İhracat kredi kuruluşları dünya ticaretinin %10'unu sübvansede etmektedirler. Son 8 yılda ise, bu kuruluşların verdiği krediler %400 artmıştır. 1988'de 26 milyar dolar olan ECA kaynaklı toplam kredi miktarı 1996'da 105 milyar dolara yükselmiştir.²⁴

Günümüzde hiçbir ulus devletin söz geçiremediği UÖŞ daha ortaya çıkamamıştır (ancak az gelişmiş ülkeler söz konusu olduğunda UÖŞ'ler "çok sert" olabilmektedirler) UÖŞ'lerin elde ettikleri katma değerlerin dörtte üçü halen köken ülkelerde gerçekleştirilmektedir.²⁵ Ulus devlete en büyük darbeyi vurduğu iddia

²² P.Hirst. G.Thompson. A.g.k. s.34

²³ Tülay Arın, "Dünya Düzeni: Emperyalizm nereye?" **11. Tez**, 12. Kitap Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 1992 s.53-54

²⁴ Taylan Bilgiç, "Özel Sektör Ne kadar Özel?" **Yeni Evrensel Gazetesi**, 30.12.1999

²⁵ Oğuz Oyan, "Küreselleşme Paradoksu: Söylenceden Gerçeklere" **Türk-İş 97 Yıllığı**, cilt:2. Ankara 1998, s.16

edilen ve “denetlenemez küresel güç” olarak adlandırılan UÖŞ’ler faaliyetleri söz konusu olduğunda “küreselleşme”nin büyük ölçüde abartılmış olduğu görülür.²⁶

D. İKİ KUTUPLU DÜNYADAN KUTUPSUZ DÜNYAYA GEÇİŞ Mİ?

SSCB’nin dağılması, Doğu Avrupa ülkelerindeki sosyalist yada halk demokrasisi uygulamalarının bırakılıp, yerine serbest piyasa ekonomisi politikalarının hayata geçirilmesi, “küreselleşme” savunucularının “kutupsuz dünya” söyleminin nesnel temelini oluşturmaktadır.

Dünya artık kutupların olduğu dönemi geride bırakmış mıdır? Serbest piyasa ekonomisi bütün dünyaya hakim olmuştur ve sıra “tek dünya pazarı”na gelmiş midir? Ya da tek pazar olma yolunda epey mesafe katetmiş midir? Bu soruların bir kısmına evet ,bir kısmına hayır yanıtı verilebilir. Artık serbest piyasa ekonomisi uygulamaları önünde alternatif sistem uygulamaları engelleri ile somut olarak karşılaşmamaktadır. Ancak bu durum dönemsel olarak değerlendirilebilir. Çünkü serbest piyasa ekonomisi uygulamalarının 19. yüzyıl vahşi kapitalizmini andıran sonuçlarından farklı kalmaması durumuna, bu ideoloji ve politikaları savunanlar tarafından dahi dikkat çekilmektedir.

“Kutupsuz dünya” söylemine karşın yaşanan dönemde, dünyanın değişik coğrafyalarında ekonomik, siyasi birlikler oluşturulmuştur. Bunların en önemlileri ve belirleyici olanları NAFTA (ABD, Kanada ve Meksika), Avrupa Birliği ve Pasifik alanıdır. (Japonya ve Asya kaplanları olarak anılan ülkeler, Yeni Zelanda, Avustralya). Dünya çapında nüfus sahibi olan hemen hemen bütün tekellerin merkezi

²⁶ P.Hirst, G.Thompson, A.g.k. s.27

bu üç bölgedir. Dünya üretiminin büyük bir kısmı (beşte dördü) bu bölgelerde gerçekleştirilmektedir.²⁷ Ticaret, yatırım ve finans hareketleri daha çok Avrupa, Japonya ve Kuzey Amerika üçgeninde yoğunlaşmış durumdadır.²⁸

IMF, DB, DTÖ gibi kuruluşlar ve bazı anlaşmalar ile özellikle azgelişmiş ülkelerde, dünya pazarlarına bağlanma adına, sermayenin önündeki engellerin kaldırılması, yoluna gidilmiştir. 1993 yılı sonunda GATT çerçevesinde imzalanan Uruguay Round nihai senedi, serbestlik politikaları ve bölgeselleşme temalarını içererek, gelişmiş kapitalist ülkelerde de sermayenin önündeki engellerin kaldırılması hedeflenmiştir. Ancak, anılan bölgeselleşme, bölge içinde, bölge dışında (tekil ülke olarak) ve bölgeler arasındaki ilişkilerde farklı uygulamaları getirmiştir. Özellikle bölgelerin güç merkezini oluşturan ülkelerin belirleyiciliği, bölge dışına karşı korumacılık politikaları geliştirmeleri (ABD'nin Japon sermayesine karşı) sermayenin serbestleşmesi konusunda engelleyici olurken, bölgeselleşmeyi de güçlendirmektedir. Sermayenin serbestliği daha çok bölge sınırları içinde bölgeye ait sermayeye uygulanmaktadır. Bütün dünya bakımından bölgeler içi ticaretin dünya ticareti içindeki payı 1980'de %41 iken 1988'de %48 olmuştur.²⁹

“Blokların oluşması sermaye mülkiyeti ile ilgili bir olgu değil, görece kapalı, bölgesel ticaret ve ödeme ağlarının oluşması ile ilgili bir olgudur... dünya olanaklarının ve iktisadi gücün bu denli eşitsiz dağıldığı koşullarda uluslararası ilişkilerde her ülkenin eşit kalkınma haklarına sahip olduğu çok taraflılık

²⁷ **Sınıf Pusulası**, A.g.m. s:65

²⁸ P.Hirst, G.Thompson, A.g.k. s.28

²⁹ Tülay Arın, “Dünya Düzeni: Emperyalizm Nereye?” A.g.m. s.64.

girişimlerinin çok ilerleme kaydetmesi zaten beklenemez. Var olan bu girişimlerde başarısızlığa uğradıkça bloklaşma eğilimlerinin artması kaçınılmazdır.”³⁰

Çok taraflı yatırım anlaşmasının (MAI) imzalanamaması, 1999 aralığında Seattle(ABD)’da DTÖ toplantısının kapanış bildirgesi yayımlayamadan bitmesi buna verilebilecek güncel örneklerdir.

Özellikle belli başlı güçler merkezinde gelişen bölgeselleşme sermayenin doğasındaki rekabetten dolayı esas eğilim olarak göze çarpmaktadır. Sadece ABD, Almanya ve Japonyaya’nın dünya üretimindeki payı %48.4, dünya nüfusundaki payı ise %8.4’dür.³¹

AB, NAFTA, ASEAN, APEC gibi birlik ve oluşumlar ya da bölgeselleşme uygulamaları, küreselleşme savunucuları açısından küresel pazara gidişte, bir ara basamak olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu değerlendirme emperyalizm ve emperyalistler arası çelişki olgusunu hesaba katmamaktan kaynaklanmaktadır. Bu olgu hesaba katıldığında(ki hesaba katılması gerekmektedir) bölgeselleşmenin bütünleşmeye, küresel pazara değil, kutuplaşmayı artıran, dolayısıyla emperyalist güçler arasındaki çelişkileri daha da derinleştiren, çok parçalılığa, çok kutuplu olma durumuna yol açtığı sonucuna varırız.

Dolayısıyla “kutupsuz dünya” verili koşullarda sözden,yanılsamadan başka bir şey ifade etmemektedir.

³⁰ A.g.m. s.63

³¹ **Sınıf Pusulası**, A.g.m. s.65

E. YENİDEN TOPARLANMA

Karl Marks ve F. Engels, 1848’de kaleme aldıkları Komünist Manifesto’da; “...ürünleri için daima daha da genişleyen bir pazara ihtiyacı olan burjuvaziyi, yeryüzünün dört bir bucağına salar. Her yerde yuvalanmak, her yerde yerleşmek, her yerde bağlantılar kurmak zorundadır.”³² derken, sanki günümüze ışık tutmaktadır.

Kapitalizmin kökeninde pazar için üretim olduğundan, bütün sınırları, kısıtlamaları zorlamak durumundadır. Kapitalizmin yaşam yasaları bunu zorunlu kılmaktadır.

Kapitalist üretim tarzının dünyada hakim olmaya başlamasıyla birlikte dünya pazarı, dünya ticareti dünya ekonomisi kavramlarıyla karşılaşmaya başlandı. 19. yüzyılın ilk yarısında dünya üzerinde bir çok ülkede etkisini göstermeye başlayan kapitalizm (bu dönem kapitalizmin serbest rekabetçi dönemi olarak anılmaktadır) dünya ticareti ve dünya pazarını oluşturmaya başlamıştır. Kapitalizmin gelişme sürecinin nihai aşaması olan tekelci kapitalizm (emperyalizm) döneminde dünya ekonomisi adı verilen sistem oluşturulmuştur. Dünya ticareti dünya pazarı ve uluslararası iş bölümü temelinde yükselen dünya ekonomisi kapitalizmin emperyalizm aşamasında oluşmuştur ve kapitalist sistemde bütün dünya ülkeleri bir bütünselliği ifade eden dünya ekonomisinin, bu zincirin birer halkası olmuştur.”³³

Dünya ekonomisinin oluşmasıyla beraber üretim de, uluslararası bir nitelik almaya başlamıştır. Yani üretimin uluslararasılaşması yeni bir olgu değil, kapitalizmin

³² J. Dirk Struik, “**Komünist Manifesto**” nun Doğuşu. (Çeviren.Muzaffer Ardos) Sol Yayınları 1976 Ankara s. 78

³³ **Sınıf Pusulası** A.g.m. s. 59

tekelci aşaması ile birlikte başlamıştır. Bugün açısından önemli olan, üretimin uluslararasılaşmasının aldığı boyuttur. Bu noktada yeni olan sürecin kendisi değil, sürecin nicel gelişme boyutlarıdır.³⁴

Dünya ekonomisinin günümüzde aldığı boyut, birçok iddianın aksine, 1970 sonrası dünya konjonktüründe aranmamalıdır. Uluslararası ekonomi geçen yüzyılda temel yapısal değişikliklere uğramış, ticaret, sermaye akışı ve parasal sistem özellikle 1870 ve 1914 yılları arasında uluslararası hale geldiği dönemler olmuştur.³⁵

Özellikleri bakımında bir dünya sistemi olarak kendini gösteren kapitalizmin, dünyayı sahiplenme, her istediği yere girme, oralara işleme davranışı, 1917 Ekim Devrimi ile genel anlamda kısıntıya uğramıştır. Dünya halklarının sosyalizme sempati duyması, 1929 Bunalımı öncesi ve sonrasında yaşananlar, kapitalizmin egemen olduğu ülkelerde ve akademik çevrelerde, bunalımdan çıkış yolunda emek-sermaye ve -devlet- üçgeninin köşelerinde yer alan unsurların sözde uzlaşması yeni döneme (yeniden yapılanma dönemine) damgasını vururken, dünya üzerinde de bir denge* durumu oluşturuluyordu. 1960'lı yılların sonunda yaşanmaya başlanan 3. büyük kriz, bundan çıkış yolları; 1989 ve sonrasında sosyalist blok olarak anılan bloğun dağılması ile birlikte, denge durumu bozuldu. Kapitalizm, 1917'den önceki dönemde olduğu gibi dizginlenemez bir biçimde, yeniden dünyanın her köşesine girip çıkmaya başlamış oraları yine kendi pazarı haline dönüştürmeye çalışmış ve

* Denge doğada, kararsız bir durumu tanımlar ve süre olarak çok kısa bir zamana karşılık gelir. Kapitalizm ve sosyalizm arasındaki denge durumu da, günümüzde kapitalizm lehine bozulmuştur. Ancak bu durum kapitalizmin sosyalizmi tamamen (ideolojik ve politik olarak da) ortadan kaldırması anlamını taşımamaktadır

³⁴ **Sınıf Pusulası** A.g.m. s. 62

³⁵ P.Hirst, G.Thompson, A.g.k. s.232

bunda da başarılı olmuştur. 1945-1990 yılları arasındaki 45 yıllık süre, kapitalizm açısından geçici bir mola olarak da değerlendirilebilir.

Günümüzü, geçmiş ile karşılaştırdığımızda, üretimin yoğunlaşması, tekellerin ve bankaların dünya ekonomisi içindeki yerleri ve rolleri, sermayenin oluşumu, sermaye ihracı, dünya pazarlarının paylaşımı ve bölgeselleşme ne kadar değişti? Çok fazla bir şey değişmedi. Değişen kapitalizmin öze ilişkin mekanizmasının hız ve yoğunluğunun artmasıdır.³⁶ Bütün bunlar emperyalizm kavramı ile açıklanabilecekken, emperyalizm kavramının yerine “küreselleşme” kavramının kullanılması günümüzdeki yeniden yapılanma uygulamalarına meşruiyet kazandırmak ve karşı politika üretmenin önüne geçme doğrultusunda, kavramın ideolojik bir misyon taşıdığını göstermektedir.

“Küreselleşme bazılarının ileri sürdüğü gibi yeni bir olgu değildir. Sadece yeni bir terimdir. Bu yüzyılın başında bilimsel terminolojiye girmiş olan emperyalizmin kendisidir. Ancak terimin değişmesi, bir ideolojik amaç içeriyor. Emperyalizm denen olguya saygınlık kazandırma emperyalizm karşısında çaresizlik yaratma çabasıdır.”³⁷

Bilimsel sosyalizm, kapitalist üretim tarzının temel çelişkisinin emek-sermaye çelişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu çelişki çözümlenemediği sürece sistemin de süreceğini ifade etmektedir. Sermayenin önündeki engellerin bir bir ortadan kaldırılmasına yönelik politikalar uygulamaya konulurken, emeğin önündeki engeller daha da yükseltilmektedir. Emek ile sermaye arasındaki bu gerilimin giderek artması,

³⁶ Fuat Ercan, “Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik”, **Petrol – İş 95-96 Yılı**. İstanbul, 1995 . Petrol-İş Yayını 36, s.663

³⁷ Işık Kansu, A.g.k. içinde, Korkut Boratav, “Ekonomi ve Küreselleşme”. S. 21

sistemin zayıf noktasını oluştururken liberalizmin yerkürede nihai zaferini müjdeleyenlerin başlarının üstünde Demoklesin kılıcı gibi sallanmaktadır.

Günümüzü “küreselleşme dönemi” olarak yeni bir dönem olarak adlandıranlar neden 1945-1990 dönemini farklı bir kavram ile tanımlama yoluna gitmemişlerdir? Çünkü bu dönem de bir biçimi ile yeniden yapılanma olarak değerlendirilebilir. Bu da sorulması gereken sorulardan bir olarak yanı başımızda durmaktadır.

“... kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılma dinamikleri açısından küreselleşme iddia edildiği gibi yeni bir süreç ve oluşum anlamına gelmemektedir... Küreselleşen kapitalizmdir ve kapitalizm insan doğasına aykırı tüm özellikleriyle küreselleşmektedir. Dolayısıyla küreselleşme projesinin vitrinini oluşturan teknolojik ilerleme, bilgi toplumu, zamana ve mekana ilişkin sınırlılıkların ortadan kalktığı, her düzeyde bütünleşme sürecine girildiği iddialarının önüne kapitalizmin en açık özelliği olan “eşitsizlik” sıfatı konularak okunduğunda gerçek anlamlarına kavuşacaklardır. Bütünleşme değil, parçalanmaya, dayanışmaya değil, rekabete dayalı bir sürecin işleyişinin ortaya çıkardığı en somut gelişme, ulusal ve uluslararası alanlarda maddi ve manevi her düzeyde eşitsizlik ve tahribattır.”³⁸

Bu açıklama ve tartışmalardan sonra, küreselleşmenin kapitalizme içkin olduğu, yeni bir dönem olmadığı, ideolojik yanının ağır bastığı yaklaşımı çalışmadaki esas yaklaşım olacaktır.

³⁸ Mehmet Türkay, “Avrupa Birliği ve Türkiye Üzerine Notlar. **İktisat Dergisi**. Sayı: 383, İstanbul, 1998 s.35-36

II. KRİZ NEDİR?

Kapitalist üretim tarzının en önemli ve kendisini diğer üretim tarzlarından ayıran en büyük özelliklerden biri pazar için üretimin esas olmasıdır. Bu durum aynı zamanda kapitalizmin krizlerine de kaynaklık etmektedir. Üretimin anarşik yapısı, üretilenin satılamaması, sonuçta meydana gelen arz fazlası kapitalist sistemin krize girmesine neden olmaktadır. Kapitalist üretim tarzının dünya üzerinde egemenliğini kurması, dünya ekonomisinin oluşması sonucu, yaşanan krizlerin bütün dünyayı etkilemesine neden olmaktadır. Krizin nihai nedenini K. Marx şöyle açıklamaktadır; “... bütün gerçek krizlerin nihai nedeni, daima kapitalist üretimin üretici güçleri, sanki yalnız toplumun mutlak tüketim gücü bu güçlerin sınırını teşkil edermişçesine geliştirme çabasına zıt olarak, kitlelerin yoksulluğu ve sınırlı tüketimidir...”³⁹

Kapitalizm, tarihsel yolculuğunda bir çok kriz ile karşılaşmıştır. Bunların en büyükleri; 1873-1893 (I. Büyük kriz) , 1929 (II. Büyük kriz) , 1970 (III. Büyük kriz) olarak adlandırılırken bu tarihlerin arasında da bir çok irili ufaklı kriz yaşamıştır. Ancak her kriz olduğu tarihsel döneme özgü özellikler taşımaktadır. Buna karşın, krizlerin ortak özellikleri dikkate alınarak bir kriz teorisi üretilmiştir. Bu teoriler genel olarak sistem (kapitalizm) içinden ve sistem dışından gelen olarak ikiye ayrılmışlardır. Sistem dışında yer alan teorilerin esin kaynağı marksizmdir ve burada eleştirileri okları sistemin kendisine yönelmektedir. Yine bu teorilerin ortak noktası “ kapitalist üretim tarzının yaşam yasaları krizlerin oluşumuna neden olmaktadır” önerisidir. Dolayısıyla krizlerden kurtulmanın yolu, kapitalist üretim tarzının ortadan kaldırılmasından geçmektedir. Bunların dışında kapitalizm de

³⁹Karl Marx. **Kapital Cilt 3** , Çeviren: Alaattin Bilgi , Sol Yayınları, Ankara 1978, s.429

krizlerine karşı tepki vermektedir. Bu tepki yeniden yapılanma biçiminde olmaktadır. 1873 I. Büyük kriz yirmi yıl sürmüştü. Bu dönem büyük toplumsal çalkantılara ve kapitalist sistemin büyük yeniden yapılanmasına sahne olmuştur. Geniş çaplı bir sermaye yoğunlaşması ve merkezileşmesi sürecinin damgasını taşıyan dönem, yeryüzünün paylaşıldığı emperyalizm çağıyla doruğa ulaştı.⁴⁰ Kapitalizmin ikinci büyük bunalımı olarak adlandırılan 1929 bunalımı karşısında sistem, refah devleti (Keynesci politikalar) ekseninde yeniden yapılanmayı gerçekleştirmiştir. 1960'lı yılların sonunda yaşanan krizden kurtulma yolunda ise, yeni sağ politikalar hayata geçirilmiştir. Bu aynı zamanda bir yeniden yapılanma hamlesi olmuştur. “...kapitalizmde kriz esas olarak kar hadlerinin düşmesinden kaynaklanmaktadır. Eğer kriz kendiliğinden aşılamayacak kadar derinse ve etkilerini ekonomi yanında siyasal ve kültürel alanda da önemli ölçüde göstermişse bir yeniden yapılanma kaçınılmaz bir biçimde gündeme gelmektedir... yeniden yapılanma, krizin aşılmasına olanak sağlayacak biçimde toplumun ekonomik, toplumsal ve politik yönden köklü bir değişimden geçmesi demektir.”⁴¹

Geniş bir tanım yapılması gerekirse, kriz, kapitalist yeniden üretimin iktisadi ve siyasi ilişkilerindeki genel aksaklıklar toplamıdır.⁴²

A. 1929 BUNALIMINDAN ÇIKIŞ – REFAH DEVLETİ

Kapitalist sistem, 1929 yılında girdiği ikinci büyük bunalımından ancak, II.Dünya Savaşı sonrasında hayata geçirdiği politikaların yardımıyla çıkabildi. Bu

⁴⁰ Shaikh Anwar, “Günümüzün Dünya İktisadi Bunalımı: Nedenleri ve Anlamı”. **11. Tez**, Sayı: 1, Uluslararası Yayıncılık, Ankara 1985 s.100

⁴¹ Gencay Şaylan. A.g.k. s. 67

⁴² Hakan Arslan. “Kriz Üzerine Notlar” **Özgür Üniversite Forumu** .Sayı 6 . Ankara 1999. s.65

politikalar, üretim araçlarının gelişkinliği doğrultusunda geniş ölçekte uygulamaya konulan Fordist birikim modeli içinde önemli bir yer tutmaktadır. Klasik liberal politikaların yerine Keynesçi ekonomi politikalarının hayata geçirilmesi ve uygulanması bu dönemin en büyük özelliğidir. Toplam sunum ve toplam istemi dengeye getirmek ve işsizlik sorununa çözüm bulmak için devletin bazı müdahalelerinin gerekli ve yararlı olacağını öne süren Keynesçi politikalar, klasik liberalizmin ilkelerini arka plana itmiştir.⁴³

Keynesçi politikalar refah devleti uygulamalarına yaşam verirken, aynı zamanda, II.Dünya savaşı sonrasında yerkürenin üçte birinde egemenlik kuran sosyalist uygulamalardan da etkilenmiştir. Keynesçi politikalar, “piyasaların kendi kendine dengeye geleceği” klasik liberalizm varsayımını terk ederek, devletin ekonomik istikrarını sağlamak, durgunluğu aşmak için ekonomiye talep ve harcamalar yönünden müdahale etmesi gerektiğini savunuyordu.⁴⁴ Bu politikalar, 1929 bunalımına sistem içinden gelen bir yanıt, bir düzeltme hareketi olmuştur. Keynes’ e göre “1929 bunalımı” bir bunalım değil, bir “eksik istihdam”dır. Keynes ekonominin kendi kendine, otomatik olarak tam istihdamı sağlayamayacağını kanıtlamış ve bu sorunu çözmek için ekonomiye müdahale edilmesi gerekliliğinden söz etmiştir. Müdahaleyi bir etkin talep yönetimi anlayışı içinde devlet yapacaktır.⁴⁵

İki kutuplu (kapitalist ve sosyalist) hale gelmiş olan dünyanın kapitalist kutubu, bu anlayış çerçevesinde, II.Dünya savaşı sonrası hakim güç haline gelen A.B.D.

⁴³ Cahit Talas. ”Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası” **Amme İdaresi Dergisi**. Cilt: 26. Sayı :3 Ankara 1993 s.8

⁴⁴ Ergin Yıldızoğlu. **Globalleşme ve Kriz**. Alan Yayıncılık. İstanbul 1996. s.91

⁴⁵ Gencay Şaylan. A.g.k. s.63

önderliğinde bir yeniden yapılanma sürecine giriyordu. Bu dönemdeki yeniden yapılanmada Bretton Woods kurumları olarak anılan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası etkinlikleri önemli boyutlarda olmuştur. Bu dönemde, devlet ve onun doğrudan içinde bulunduğu politikalar ekonomiye yön verirken, bu faaliyetin sosyal alandaki karşılıkları (sosyal güvenlik, ücretsiz eğitim, sağlık vb. gibi) ile de, bu (sosyal) alandaki yerini alabildiğine güçlendirmiştir. Sonuçta krizin sorumlusu olan kar oranlarındaki azalma, üretilenin tüketilememesi önlenmiş, ivmenin yönü tekrar yukarıya doğru çevrilmiştir. Refah devleti uygulaması ile kapitalizm hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu uygulama içinde devlet kurumu en büyük işveren haline gelmiş; çeşitli devlet kurumları mal ve hizmet üretmeye başlamıştır. Böylece toplam ekonomik ve mali kaynakların önemli bir bölümü devlet tarafından denetlenip yönlendirilmiştir.⁴⁶

Gelişmiş kapitalist ülkelerde, Keynesci politikalar bir bir hayata geçirilirken, kapitalist sistemin çerperinde bulunan az gelişmiş ülkeler ise “kalkınma iktisadı” yaklaşımı ile Keynesci modelin bir karikatürünü hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bu etkinlik içerisinde, IMF ve Dünya Bankası etkin bir rol oynamıştır. (Günümüzde de etkinlikleri giderek artmaktadır) İthal ikameci stratejiler ile, az gelişmiş ülkelerin de mevcut ilişkiler kapsamında gelişmiş kapitalist ülkeler seviyesine gelebileceği savunulmuştur.

Krizden çıkış noktasında uygulamaya konulan politikalara farklı bir açıdan yaklaşıldığında, ellili ve özellikle altmışlı yıllarla birlikte ABD başta olmak üzere güçlü merkez ülkeleri tarafından tüm az gelişmiş ülkeler üzerinde “yeni-sömürgeci”

⁴⁶ Gençay Şaylan, A.k. s.77

politikaların uygulandığı görülmektedir. Uluslararası iş bölümü ve ekonomik düzen, Bretton Woods'da karar altına alınan ve doların egemenliğine dayanan uluslararası para sistemleriyle desteklenerek, ABD'nin kapitalist sistem içindeki önderliği pekiştirilmiştir.⁴⁷

B. ÜÇÜNCÜ BÜYÜK BUNALIM

1945'lerden itibaren başlayan kapitalizmin genişlemesi, 1960'lı yılların sonuna gelindiğinde yerini daralmaya bırakıyordu. Bu daralma aynı zamanda yeni bir krizde habercisiydi. Ancak, sermayenin organik bileşimindeki değişimin ölü emek (makine vs.) lehine büyümesi (bu durum artı-değer oranının düşmesine neden olmaktadır), teknolojideki gelişmeler, işgücünün yoğun biçimde örgütlenmiş olmasından dolayı işgücü maliyetlerindeki artış, hammadde fiyatlarının yükselmesi (özellikle petrol fiyatlarındaki yükseliş bu dönemde yaşanan krizin sebebi olarak da ileri sürülmüştür), ABD hegemonyasının zayıflamasının yarattığı belirsizlikler gibi nedenler yaşanan krizin nedenleri olarak öne sürülebilir. Bazı gelişmiş kapitalist ülkelerden seçilen değerlerdeki değişimler yaşanan krizin boyutunu rahatlıkla göstermektedir:⁴⁸

⁴⁷ Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, İmge Kitapevi, 1998 Ankara, s.89

⁴⁸ Ergin Yıldızoğlu, "Dünya Ekonomik Krizi Üzerine Bazı Düşünceler", **Petrol İş 92 Yıllığı**, 1993 İstanbul, s.793

	Sanayi Üretimi		G S M H (*)		İşsizlik		Enflasyon		
	<u>51-73</u>	<u>76-92</u>	<u>51-73</u>	<u>74-92</u>	<u>51-71</u>	<u>71-92</u>	<u>51-69</u>	<u>70-80</u>	<u>80- 89</u>
ABD	4,4	1,9	3,9	2,9	4,6	6,8	2,2	8,2	4,6
Japonya	15,2	4,9	2,9	1,1	1,5	2,3	4,3	9,3	1,9
Fransa	6,2	1,6	5,2	2,4	9,7	7,7	5,0	10,1	6,9
Almanya	7,6	1,8	7,2	2,2	2,5	4,9	1,8	5,1	2,6
İngiltere	3,1	-0,2	2,9	1,4	2,6	8,2	3,9	14,2	6,2

(*) Ortalama Büyüme Oranı

Bütün bunların temelinde yatan gerçeklik ise, sermayenin kar oranlarındaki düşüştür. Sermayenin kendisini sürekli büyüteceği yer olan sanayi sektöründeki üretim artışlarının düşüşü ve dolayısıyla sabit sermaye yatırımlarındaki azalış, sermayenin üretim alanından para-sermaye alanına yönelmesine neden olmuştur. Gelişmiş kapitalist ülkelerde, atıl kalan sermaye, yaşanan kriz nedeniyle ticaret daralması ile karşı karşıya kalan azgelişmiş ülkelerin talebiyle bu ülkelere akmaya başladı. “...gelişmiş ülkelerde yeterli kar oranını sağlayamayan sermaye Euro para piyasası aracılığıyla az gelişmiş ülkelere kaymıştır.”⁴⁹ Ancak 1982 yılına gelindiğinde, az gelişmiş ülkeler dış borçlarını ödeyemez duruma geldiğinde, dış borç krizi ile karşı karşıya kaldı.

1973-1982 Yılları arasında, sistem içinde, krizden çıkış noktasında yaşanan belirsizlikler, yeni yönelimin (yeniden yapılanmanın) nasıl olacağı sorusu, 1982

⁴⁹ Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, Bağlam Yayıncılık, 1994, İstanbul s.53

yılında yaşanan dış borç krizi ile birleşince kapitalist sistemin bunalımı ağırlaşmıştır. Bunlara karşı 1979 yılında İngiltere’de Theatcher, 1980 yılında ABD’de Reagan hükümetleri dünya üzerinde sistemin yöneliminin nereye doğru olacağı konusunda ipuçları vermeye başlamıştır. Azgelişmiş ülkeler açısından ise biraz daha geriye gitmek gereklidir. 1973 yılında Şili’de Pinochet darbesi ile “Chicago Boys”nın etkisiyle, burada uygulamaya konulan ekonomi politikaları, liberalizme geri dönüşün sinyallerini veriyordu. Krizden çıkış noktasında sistemin rotası yeni sağ politikalarla yeniden yapılanma biçiminde belirlenmiştir. Artık sistemin, yeniden yapılanmasının ideolojisi yeni sağ (neo liberalizm), uygulanan politikalar ise yeni sağ politikalarıdır.

C. YENİ SAĞ VE YENİ SAĞ UYGULAMALAR

Kriz öncesinin sloganı “daha çok devlet” ti. Kriz sonrasında ise bu slogan tersine çevrilerek “daha az devlet, daha çok özel girişim” biçiminde ifade edilmeye başlandı. Sloganlardaki değişim aslında yeniden yapılanmanın temel ögesini işaret ediyordu. Yeni dönemdeki yeniden yapılanmanın ideolojisi, “...devlet müdahalesi ekonominin rasyonel işleyişini bozuyor, kaynakların verimsiz kullanılmasına neden oluyor, ekonomik işleyiş bütünüyle pazarın kendi kendini düzenleyen mekanizmalarına bırakılmalıdır. Korumacılık ve her türlü devlet müdahalesi ekonomik dengeleri bozup Pazar ekonomisinin işlerliğine zarar veriyor. Dünya ekonomisinin içine sürüklendiği krizin nedeni aşırıya vardırılmış devlet müdahaleleri ve korumacılıktır...”⁵⁰ benzeri kabullerden gıdasını alıyordu.

⁵⁰ Fikret Başkaya, “Finansal Kriz mi, Piyasacı Fundamentalizmin Çöküşü mü?” **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı: 6, Ankara 1999 s.9

Sermayenin değersizleşmeye başladığı, kar oranlarının düştüğü ortamda, bunu tersine çevirmek için, öncelikle devletin ekonomi alanındaki etkinlikleri ortadan kaldırılmalıdır. Bunun dışında, sermayenin dünya üzerinde serbestçe dolaşabilmesi için de önündeki, ulus-devletin korumacı engellerinin kaldırılması gereklidir. Ancak bütün bunların yapılabilmesi için uygulamaya konulacak ekonomik-politik anlayışın ideolojik olarak kabul edilmesi / ettirilmesi gereklidir.

Genel olarak bütün bunların toplamı; ikinci dünya savaşı ertesinden başlayarak, üçüncü büyük bunalıma kadar geçen sürece damgasını vuran uygulamaların yerine geçirilen yeni sağ politikalar ve yeni sağ ideoloji, 19. yüzyılda uygulanmış liberal politikalar ve onun ideolojisinin güncellenmiş halidir.

Bu anlamda; "...yeni sağ, 19. yüzyıl liberalizminin çağdaş yorumudur. Aynı önceki yüzyıl liberalizmi gibi, özgürlüğün güvencesinin piyasa ekonomisi yada kapitalizm olduğu inancına dayanmakta ve eşitlik sorununa atlamaktadır. Yine aynı önceki yüzyıl liberalizmi gibi demokrasiyi özgürlük olarak tanımlamakta, böylece piyasa ekonomisini demokrasi ve demokratikleşmenin başlıca koşulu saymaktadır. Temel ilkeler anti devletçilik üzerine inşa edilmiştir. Savları özgürlüklerin kısıtlayıcısı, hatta yer yer yok edici devlete karşı serbest piyasanın erdemleri üzerinde yükselmektedir.”⁵¹

Yeni sağ ideoloji savunucularının devletin mevcut yapısıyla ilgili vurguları, devletin pazarın gelişimine engel olduğu, hantallaşmış yapısı ile kaynakların büyük bir bölümünü yutarak refah sağlama adına bireysel ve toplumsal zenginleşmenin

⁵¹ Birgül Ayman Güler. **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**. TODAİE Yayınları, Ankara 1996 s.51

önüne geçtiği biçimindedir.⁵² Yeni sağa göre, “liberal ilke, her yerde ve her koşulda devlet karşısında, insana ayrıcalık tanımaktadır.”⁵³

Devlet müdahalesinin olmadığı, pazarın kendi kendini düzenleyen kuralları içinde “birey”in yüceltilmesi yeni sağ ideolojinin esaslarından birini oluşturmaktadır. “Birey” ve “kendi kuralları ile işleyen Pazar” arasındaki ilişkide devletin rolü, bu ilişkinin “sağlıklı” yürütülmesinde yatar. Bunlara göre yeni sağ ideolojinin ekonomik alandaki uygulamalarının çerçevesini üç ana unsur oluşturmaktadır. Birincisi, sermayenin hareketini sınırlayan düzenleme ve korumaların kaldırılması ve ülke içi pazarın dünya pazarlarıyla bütünleşmesini sağlayacak olan *serbestleşme*, ikincisi, devletin ekonomik alandan elini çekmesi olan *özelleştirme*, üçüncüsü ise piyasaların etkin işlemlerini önleyen kısıtlamaların kaldırılması olan *deregülasyondur*.

Anılan çerçeve içerisinde, korumacı politikalara, devlet girişimciliği ve müdahalesine sanayi, ticaret, bankacılık gibi mali sektörlerde son verilmesi, kamu işletmelerinin hızla özelleştirme ve/veya tasfiye yoluyla elden çıkarılması, sosyal güvenlik harcamalarının azaltılması, sosyal güvenlik sisteminin tasfiye edilerek bireysel çözümlerin yaygınlaştırılması, mal – hizmet – sermaye hareketlerinin önündeki tüm engellerin kaldırılarak tam serbestliğin sağlanması, eğitim ve sağlıkta devlet katkılarının ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır.⁵⁴ Bu sayede, söylem olarak, “birey” ile “pazar” özgür bir biçimde bir araya gelecektir. Ancak bunun pratikteki görüntüsü ise, devlet tarafından boşaltılan alanlara uluslararası sermayenin yerleşmesinin önünü açmaktır.

⁵² A.k. s.51

⁵³ Sinan Sönmez, A.g.k. s.511

⁵⁴ Sinan Sönmez. A.g.k. s.512

Gelişmiş kapitalist ülkelerde, yeni sağ politikaların ilk uygulayıcısı İngiltere olmuştur. 1979 yılında İngiltere ‘ de iktidara gelen Thatcher hükümeti özelleştirme politikalarını hükümet programının ilk sıralarına alırken, daha esnek bir emek pazarı yaratmaya önem vermiştir. 1980 yılında A.B.D. ‘nde başkan olan Reagan’ ın 1981 yılından itibaren uyguladığı politikalarda bundan farklı olmamış, devletçi ekonominin yönlendirdiği etkinlikleri azaltma ve refaha yönelik uygulamaları kısıtlama yolunu izlemiştir.⁵⁵ İngiltere, A.B.D. ve F.Almanya dışında, sosyalist(!) partilerin iktidarda olduğu Fransa ve İspanya’ da da bu çerçevede, yeniden yapılanma politikaları izlenmiştir.

D. YENİ SAĞ VE YAPISAL UYUM

Yeni sağ politikaların bir adı da yapısal uyum politikalarıdır.

“...yapısal uyum politikaları, 1970’lerden itibaren kapitalizmin içine girdiği bunalım koşullarından kurtulması ve sermayenin dünya ölçeğinde yeniden yapılanma eğilimlerine tekil ülkelerin uyum sağlaması amacını taşıyan politikalardır...(yapısal uyum politikaları) öncelikle endüstrileşmiş ülkelerde başlatılmış ve daha sonra gelişmekte olan ülkelere “ithal” edilmiştir.”⁵⁶

“1980’lerin başlarında başlamış olan yapısal uyum döneminde Dünya Bankası’nın uygulamaları, kapitalizmin dünya çapındaki iktisadi bunalımı, üçüncü dünya ülkelerinin borç bunalımı ve ABD, İngiltere ve Almanya’da iktidara geçen neo-liberal hükümetler tarafından belirlendi...Yapısal uyum politikaları iki aşamadan

⁵⁵ Fuat Ercan, “Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik” **Petrol İş 95-96 Yıllığı**, Petrol İş Yayını, no:44 1995 İstanbul, s.679

⁵⁶ Fuat Ercan, “Neo Liberalizm ve Yapısal Uyum Politikalarının Eğitim Hakkı Üzerindeki Etkileri”, **Türk İş 1997 Yıllığı**, cilt 2 1998 Ankara, Türk İş yayını, s.50

oluşuyordu. Birinci aşama olan “stabilizasyon” hızlı devalüasyonları ve genellikle kamu harcamalarında büyük ölçekli kısıntıları içerirken, bunu izleyen ikinci aşama olan “uyum” çeşitli derecelerde uygulanan deregülasyon, özelleştirme, kamu bürokrasilerinin tasfiyesi gibi önlemlerle ekonomik yapıların ve kurumların dönüştürülmesi anlamına geliyordu...”⁵⁷

Bütün bunların anlamı, sermayenin azalan kar oranlarının yükseltilmesi için sermaye adına atılan adımlardır.Yapısal uyum programları, pazarın kurallarının dünyanın her yerinde aynı biçimde işlemesi ve bu doğrultuda, koruma duvarlarıyla korunan iç pazarın dış rekabete açılması, sermayenin rahatlıkla hareket edebileceği kurumsal ve yasal düzenlemelerin yapılmasını içermektedir. Kısaca bu programların amaçlarından biri, tüm ekonomik kaynakların borç ödemek için döviz kazanmaya yönlendirilmesidir.⁵⁸

E. İTHAL İKAMESİNDEN İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞMEYE

Dünya kapitalizminin yaşadığı büyük bunalımdan az gelişmiş ülkelerde fazlasıyla payını almıştır. 1945 den 1970’in sonuna kadar az gelişmiş ülkelerde sanayileşme modeli olarak, ithal ikameci politikalar uygulanmıştı.

“... kalkınmada olan ülkelere yönelik çok taraflı krediler, özellikle de uluslararası ticari bankalardan sağlanan kredilerin artırılması ve uluslararası ticarete

⁵⁷ Cenk Ayşegül, “Neo-Liberalizmin “Başarısızlığı” ve Yönetişim”, **Toplum ve Bilim** Sayı:76, Birikim yayınları, 1998 İstanbul, s.240-241

⁵⁸ Ergin Yıldızoğlu, **Globalleşme ve Kriz**. s.117

petrol dışı birincil ürünlerde yaşanan kısa süreli patlama gelişmekte olan ülkelerin ithal ikameci stratejilerini finanse etmelerini bir süre için mümkün kılmıştı...⁵⁹

Ancak dünya ölçeğinde yaşanan kriz, parasal kaynak anlamında dışa bağımlı olan azgelişmiş ülkelerde uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin tıkanmasına neden oldu. Dış yardımların kalkınma sürecindeki rolü konusundaki iyimser hava ve faiz oranları üzerinden borçlanmış olan azgelişmiş ülkeler 1980’li yılların başlarında borç krizi ile karşı karşıya kaldı.⁶⁰

Yaşanan borç krizi ve bunun sonucunda oluşan bunalımlardan çıkış ve dış finansman gereksinimi, azgelişmiş ülkeleri Dünya Bankasının ve IMF’nin politikalarını uygulamaya sokmasına neden olmuştur. Dünya Bankası ve IMF politikaları ise, sistemin yeniden yapılanmasının, az gelişmiş ülkeler ayağını oluşturan bölümünde önemli roller üstlenmiştir. Bu politikalarda, IMF esas olarak istikrar sorunuyla ilgilenmekteyken, Dünya Bankası yapısal uyum (ya da yapısal reform*) konusuyla ilgilenmiştir.⁶¹

Yeniden yapılanma sürecinde aktif yer alan, IMF ve Dünya Bankası, azgelişmiş ülkelere, devlet müdahalesinin ön planda olduğu ithal ikameci stratejiler yerine, borçlarını ödeyebilmeleri için ihracata yönelik sanayileşme stratejilerini uygulamalarını önerdiler.⁶²

⁵⁹ Ayşe-Tatar Peker, Dünya Bankası, “Büyeme” Söyleminden ‘İyi Yönetme’ Söylemine”, **Toplum ve Bilim**. Sayı 69, Birikim Yayınları, 1996, İstanbul s.30

⁶⁰ A.k. s.30

* Burada reformdan kasıt, etkin kaynak kullanımını sağlayacak olan piyasa serbestleştirilmesi reformlarıdır.

⁶¹ Tülay Arın, “Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler’in Kalkınma Stratejileri”, **Petrol-İş 93-94 Yıllığı**. Petrol-İş Yayını. No: 36, 1995 İstanbul, s.551

⁶² Neşecan Balkan. **Kapitalizm ve Borç Krizi** s.94

Sanayileşme modeline ilişkin bu öneri, yapısal uyum programlarını içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla yapısal uyum programları az gelişmiş ülkelerde yeniden yapılanmanın diğer adı olmuştur. Az gelişmiş ülkelerde ithal ikameci stratejilerin uygulandığı dönemde hakim olan “kalkınma iktisadı” söylemi yerine “kalkınma iktisadının iflası” söyleminin hakim kılınması dışarıdan uygulanan bu politikalar ile gerçekleştirilmiştir. Ancak “kalkınma iktisadının iflası” söylemi de bir yönü ile ülke içine kapitalist merkezler tarafından empoze edilen bir tür “kalkınma” söylemi olmuştur.

Artık ülkeler “kendi dinamikleri ve kendi kaynakları ile kalkınmalı” yaklaşım ile değil, karşılaştırmalı üstünlükler ilkesi doğrultusunda “tek başına değil, dünya pazarına dahil olma” yaklaşımının hakim olduğu politikalar uygulanmaktadır.

Bu iki farklı strateji, sonuç itibarıyla dönemlere özgü uluslararası işbölümü ile doğrudan ilişkilidir. Az gelişmiş ülkelerin gelişmiş kapitalist ülkelerle ilişkilerinde aldıkları konumun özü değişmemiş, ancak biçimde değişiklikler olmuştur. Her iki dönemde de uygulanan politikalar uluslararası sermayenin gereksinimlerine göre şekillenmiş ve uygulanmıştır. Uygulanan politikalarındaki dönemsel farklılıklar sömürü ilişkisinin niteliğini değiştirmemiştir.

F. TÜRKİYE’ DE YENİ SAĞ POLİTİKALAR

Kapitalizmin yaşadığı büyük bunalımdan, diğer az gelişmiş ülkeler gibi, Türkiye de büyük ölçüde payını almıştır. Yüksek oranlı enflasyon, üretimde yaşanan dar boğazlar ve borç ödeme güçlüğü ülkede yaşanan bunalımın temel göstergeleri olmuştur.

Türkiye, 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konulan “ekonomik istikrar önlemleri” adı verilen, ancak “önlem”den öte, yeniden yapılanma sürecinin adımları olan istikrar ve uyum programı ile yeni bir sürece girdi.

IMF ve Dünya Bankası tarafından önerilen programların uygulanmasıyla, ekonominin kısa dönemde gereksinim duyduğu döviz karşılamak ve dış borç ödeme kapasitesini yükseltmek için uluslararası mali çevrelerden destek sağlanmıştır. Ancak bu desteğin karşılığında; “... önce fiyat istikrarını sağlama adına IMF’ nin ödemeler dengesi ve dış borç krizine girmiş benzer konumdaki ülkelere empoze ettiği “istikrar önlemleri” uygulamaya kondu. Bunu Dünya Bankası’ nın geliştirdiği, bir çok gelişmekte olan ülkeye dış açıkların finansmanı ve dış açılma sürecinde yeni finansman olanaklarının sağlanması amacıyla yönelik “yapısal uyum programları” izledi.”⁶³

Dünya kapitalist sistemi içerisinde yer alarak, tercihini bu sistemden yana yapan ve borç krizi içindeki az gelişmiş ülkeler gereksinim duyduğu krediye karşı “yapısal uyum programları”nı kabul etme durumunda kalmışlardır.

Uygulandığı ülkenin mali, yönetsel ve üretim yapısının yeniden yapılandırılmasını, sermayenin uluslararasılaşması sürecinin önünü açacak ve onun gereksinmelerini karşılayacak politikaları içeren yapısal uyum programları, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de uygulanmaya konmuştur. Türkiye’de bir çok kesimi doğrudan etkileyecek ve toplumsal muhalefete neden olacak kararların uygulanabilmesi için gerekli olan toplumsal ve siyasi ortam, 12 Eylül 1980 askeri

⁶³ Korkut Boratav, Ergun Türkcan (ed.) **Türkiye’ de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT’ler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, üçüncü baskı, İstanbul 1994, s.18

darbesi ile sağlanmıştır. Bu noktada 24 Ocak kararları ile 12 Eylül askeri darbesi arasında doğrudan bir ilişki kurulabilir.

24 Ocak 1980 tarihinde “... yürürlüğe konulan... “ekonomik istikrar önlemleri” öncelikle kamu sektörünün daraltılmasını, piyasa mekanizmasının serbestçe işlemlerini öngörmüş ve sınıai üretimin artırılması piyasa koşullarına bırakılmıştır. Bu ilke çerçevesinde mevcut kamu işletmelerinin zaman içinde özel sektöre devredilmesi amaç olarak benimsenmiş, geçmişte kurumsal düzeyde sanayileşme sürecinde etkin rol oynayan planlama fikrinden vazgeçilmiştir. İkinci olarak ekonominin dışa açılmasını ve uzun dönemde kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşmeyi öngörmekteydi. Uygulanan program kısa dönemli istikrar önlemlerinin çok ötesinde ekonomiyi serbest piyasa koşullarında ve uygun işbölümü çerçevesinde dışa açmayı hedef almıştı.”⁶⁴

Ülkenin mali yapısında gerçekleştirilen değişimler ile ilk önce “istikrar”ın sağlanmasına çalışılmıştır. Bununla birlikte, devletin ekonomi içindeki ağırlığının da azaltılması hedeflenmiştir.⁶⁵ Ayrıca dış ticaret politikasında ithalatı kontrol eden yaklaşım terk edilirken, ihracat özendirilmeye başlanmıştır. 1983 yılından sonra, kamu harcamalarının yapısı değiştirilmiş, cari harcamalar görece daraltılırken, transfer harcamalarının ağırlığı artırılmıştır.⁶⁶

24 Ocak kararları ile; “ ... ithalatta adım adım çok kapsamlı serbestleşmeye gidilmiş, ihracatı özendirici önlemler alınmış, kapsamlı bir mali serbestleşme

⁶⁴ A.k. s.18

⁶⁵ Taner Berksoy. “Türkiye Ekonomisinde Değişim ve Kriz, 24 Ocak 1980’den 5 Nisan 1994’ e” , **Petrol İş 93-94 Yıllığı**, Petrol İş Yayını no: 36, İstanbul 1995, s.606

⁶⁶ A.k. s.609

sağlanmış ... yabancı sermayenin teşvik edilmesi yönünde önemli düzenlemeler yapılmış, yapısal uyum ve ihracatın teşviki doğrultusunda kamu gelirleri sistemi ve / veya vergi sistemi değiştirilmiş, Ekim 1983’ de KİT ‘leri piyasa sürecine sokmak doğrultusunda ilk hukuksal düzenlemeler yapılmış ve 1986’ dan itibaren KİT ‘lerin özelleştirilmesi doğrultusunda politikalar izlenmeye başlanmıştır”⁶⁷

Ekonomik alandaki değişimlerin diğer ayağını yönetim yapısındaki değişimler oluşturmuştur. Bu doğrultuda, devletin ekonomik alandan giderek elini çekmesi ve serbestleşme süreci kamunun, yönetim boyutu ile de başkalaşım yaşamasını gerekli kılmıştır.

Sermayenin yeniden yapılanması sürecinde, dünya kapitalist sistemine bağlı olan ülkelerin, bu süreçte uygun duruma getirilmesinde başat yer tutan yeni sağ politikaların Türkiye’ de uygulanmasının bir adı olan 24 Ocak “ekonomik istikrar önlemleri” özelleştirme, deregülasyon, ticari ve finansal serbestleşmenin teknik alt yapısını hazırlayan ve düzenleyen politikalar olmuştur. “Uluslararası finans çevreleri yapısal uyum politikalarına, yani ekonomik liberalizme monetarist istikrar programlarından daha fazla değer verdikleri için, dönemin büyük bir bölümünde Türkiye, gelişme yolundaki ülkelere neo-liberal politikaların bir başarı örneği olarak gösterilmiştir.”⁶⁸

III. DÜNYADA MADENCİLİK SEKTÖRÜ VE ULUS ÖTESİ ŞİRKETLER

Dünya madencilik üretiminin, hacim ve değer açısından ağırlığını oluşturan başlıca meta kalemleri; petrol, doğalgaz, ve kömür gibi yakıt madenleri; Demir,

⁶⁷ Sinan Sönmez. A.g.k. s.486-487

⁶⁸ Bülent Tanör, Korkut Boratav, Sina Akşin, **Bugünkü Türkiye: 1980-1995, Türkiye Tarihi Cilt:5**, Yayın Yönetmeni : Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 169

Manganez ve Nikel gibi demir-çelik sanayisine ana girdi sağlayan metaller; Bakır, Çinko, Kalay ve Alüminyum gibi baz metaller ile Fosfat, Potasyum ve Kükürt gibi endüstriyel minerallerden ibarettir. Salt değer açısından bakıldığında Altın da bu küme içerisine girebilmekte; ancak sayılan madenlerin dışında kalan diğer bütün madenler, hem hacim hem de değer açısından fazla bir önem taşımamaktadır.⁶⁹

Günümüzde bazı önemli madenlerin fiyatları sürekli düşüş halindedir. Bunun en önemli nedeni dağılan SSCB yerine kurulan ülkelerin ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin sektöre ilişkin dumping uygulamalarıdır. Örneğin 1980 fiyatları 100'e endekslenecek olursa, 1986 fiyatları, Alüminyum için 65'e, Bakır için 63'e, Demir için 80'e, Nikel için 60'a, fosfat için 74'e ve Kalay için 37'ye düşmüştür.⁷⁰

Fiyat dalgalanmaları, çok uluslu madencilik şirketlerinin on milyonlarca dolarlık arama fonlarının hacimleri ile harcama fonlarını da yönlendirmekte ve fiyatı düşen madenlerin bulunabileceği sahalarda arama yapılmamaktadır. Örneğin, Altın fiyatları son çeyrek yüzyıl içinde 35.-\$/oz'dan 700.-\$/oz'a kadar tırmanınca (bugün fiyatlar 300\$/oz civarındadır), altına hücum başlamış, birçok yeni Altın yatağı bulunmuş, eski Altın ocaklarının pasaları (atıkları) yeniden işlenmiş ve büyük üretim artışları kaydedilmiştir.

Bunların yanında teknolojik gelişmeler sektörde önemli oranda boy göstermektedir. Daha çok gelişmiş kapitalist ülkelerde kullanılan yeni teknolojiler geri kazanım (recycling) üzerine olmuştur. Geri kazanım teknolojilerinin yoğun kullanımı ile başta demir-çelik ve baz metallerin üretimiyle uğraşan işkollarındaki

⁶⁹ M.Tayfun Özuslu, Alparslan Öztürk "Madencilik ve Özelleştirme" **Yeni Dünya Düzeni ve Özelleştirmeler**, TTB Yayını, Haziran Ankara1998, s.93

⁷⁰ A.k. s.93

talep, gerileyerek, maden işletmelerinden yapılan üretimin düşmesine yol açmıştır. Örneğin; ABD'nin günümüzdeki Alüminyum üretiminin yarısı, maden cevherinin işlenmesi yerine, bira ve kola kutuları gibi hurdaların geri kazanımı yoluyla ikincil olarak gerçekleştirilmektedir.⁷¹ Gelişmiş ülkelerdeki yüksek teknolojinin gelişmesiyle birlikte, özellikle demir cevheri ve boksit gibi kütleli madencilik işlerinin yükü çevre ve toplum sorunlarının faturasıyla birlikte geri bıraktırmış ülkelerdeki maden yataklarına yöneltilmiştir. Örneğin; dünyadaki toplam demir cevheri üretiminin % 90'ından fazlası, yüzyıl öncesine kadar İngiltere, ABD, Almanya, Fransa, Belçika, ve Rusya tarafından gerçekleştirilirken, günümüzde aynı miktarın yarısı Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, Venezüella, Moritanya vb. ülkelerde üretilmektedir.⁷²

Artık gelişmiş kapitalist ülkeler ne büyük boyutlu madencilik yatırımlarının riskine katlanmaya, ne mücadeleciler sendikaların bitmez tükenmez iş uyuşmazlıklarıyla uğraşmaya, ne bürokratik engellerle uğraşmaya ve ne de “yeşil” muhalefeti dinlemeye niyetlidirler; işin ağır yükünü az gelişmiş ülkelere yıkıp, kendileri miktar olarak küçük ancak parasal değer olarak yüksek madenlerle uğraşmaktadırlar. Gelişmiş kapitalist ülkeler kendi topraklarındaki bir çok işletmeyi kapatırken gereksinimleri doğrultusunda az gelişmiş ülkelere yönelmişlerdir. Örneğin Almanya'da Ruhrkohle AG' işvereni, Ruhr Havzası'nda kendi ocaklarını kapatırken, Alman işçisinin aldığı yevmiyenin onda birine 14 yaşındaki çocukların çalıştığı

⁷¹ A.k. s.94

⁷² A.k. s.95

Kolombiya’da yeni ocaklar açmıştır.⁷³ Yine gelişmiş kapitalist ülkelerdeki madencilik şirketleri, 1900-1950 arasındaki dönemde Bakır, Kurşun, Çinko, Kalay ve Demir Cevherinin üretimi ile uğraşırken, 70’li yıllara kadar, Manganez, Krom, Vanadyum, Lityum, ve İlmenit cevherlerine ağırlık verdiler; daha sonra da Alüminyum, Kobalt, Fosfat, Barit ve Rutil cevherlerine yöneldiler; günümüzde ise, bazılarının tüm dünya üretim miktarı birkaç kamyon yükünü geçmeyen, düşük ölçeklerde talep edilen ve bizim gibi ülkelerde adları bile pek duyulmamış olan Galyum, Germanyum, Hafniyum ve Platin grubu metalleri ile Skandiyum ve İtiryum gibi nadir toprak metallere cevherleri ile ilgilenmeye başladılar.

Bir diğer teknolojik eğilim de, gelişmiş kapitalist ülkelerin az gelişmiş ülkelere ithal ettikleri konsantre ve külçeleri işleyerek elde ettikleri % 99,999 oranında çok yüksek saflıktaki metalik ürünler ile çeşitli madenlerden ürettikleri son ürünleri yarattıkları katma değer çok üstünde fiyatlarla geriye pazarlamaları doğrultusunda gelişmiştir. Örneğin; dünyanın en büyük Sölestin ($SrSO_4$) üreticisi olan Türkiye’den tamamı ocak çıkışı (tüvanan) olarak 80-90 \$/ton FOB fiyatla ihraç edilen % 45-50 Sr içerikli cevher, Japonya ve Almanya’da renkli monitör tüplerinin ana girdisi olan ve maksimum % 64 Sr içeren $SrCO_3$ haline dönüştürüldükten sonra, değeri ona katlanarak 800-900 \$/ton fiyatla alıcı bulmaktadır.⁷⁴

Madencilik sektöründe çok uluslu şirketlere bakıldığında oldukça ilginç noktalar ile karşılaşmaktayız. “United States Office of Management and Budget” tarafından sınıflandırılan endüstrilerde Madencilik içerisinde ilk 100’e (1994) giren

⁷³ A.k. s.99

⁷⁴ A.k. s.95

UÖŞ sayısı ikidir. Bunlar; 50. sıradaki Rio Tinto Zinc. Corp (İngiltere) ve 79. sıradaki Minnesota Mining (ABD) dir.

Ancak, “Roskill Information Services Ltd.”nin 12 Nisan ve 26 Mayıs 1994 tarihli basın bültenlerinden derlenen “Dünya Maden Üretimini ilk ellisi” adlı tabloda yer alan şirketlerden bazıları, US.Office of Man. sınıflandırması içerisinde madencilik sektörünün dışındaki, Metal ve yapı malzemeleri endüstrilerinde yer almaktadır. Bunlar; 29. sırada yapı malzemeleri endüstrisinden Hanson (İngiltere), 77. sırada metal endüstrisinden BHP (Avustralya) ve 92. sıradaki yine metal endüstrisinden Alcoa (ABD) dir. Bunlar, gövdesi madencilik endüstrisine girebilecek kadar madencilik içerisinde yer tutan şirketlerdir. Yapı malzemeleri endüstrisi içerisinde yer alan Hanson (İngiltere) dünya maden üretiminin, değer bazında % 0,5’ini gerçekleştirirken, BHP (Avustralya) %0,6’sını, Alcoa (ABD) ise %0,5’ini gerçekleştirmektedir. Bir diğer örnekte, dünya ilaç devlerinden Pfizer Holding (İsviçre) madencilik işini tasfiye etmeden önce dünya talk üretiminde üst sıraları zorlamaktaydı.

1985 yılında, madencilik ve imalat sanayiinde yer alan en büyük 600 UÖŞ içinde yer alan şirketler değerlendirildiğinde ilk 100 UÖŞ içinde USX – ABD (24. sırada), Ruhrkohle AG – Almanya (88. sırada), ve Rio-Tinto Zinc Coop – İngiltere/Avustralya (98. sırada) şirketleri yer almaktadır. İlk 500 arasında ise 23 adet UÖŞ bulunmaktadır. Bunların 9’ u ABD, 4’ ü İngiltere, 2’ er olmak üzere Kanada ve Fransa, 1’ er tanesi de Almanya, Japonya, Avustralya, Şili, İspanya ve Brezilya kökenlidir.

UÖŞ' ler gerek ilksel üretim aşamasında, gerekse işleme, pazarlama ve dağıtım süreçlerinde etkin olduğu görülmektedir. Örneğin, 1983 yılında boksit üretiminin %39.1; 1981 yılında bakır üretiminin %27.4 ünü, 1983 yılında Alüminyumun %42,9'u 1981 yılında kalayın %48,1 1983 yılında Alüminanın %53.9'unu UÖŞ'ler sağlamaktadır.⁷⁵

Boksitte dünya üretimi kapasitesinin %39'unu altı UÖŞ denetlerken, bakırda %27'sini, uluslararası ticarete konu olan manganezin yarısına yakını yine altı UÖŞ üretmektedir.

Alüminyum endüstrisinde ise dikey entegre olmuş altı büyük UÖŞ piyasayı paylaşmış durumdadır. Söz konusu altı UÖŞ dünya ergitme kapasitesinin %40'ından fazlasına sahiptir. Söz konusu UÖŞ'ler üretici ve fiyat belirleme konusunda alümina ve alüminyum üretimine ve yarı mamul ile mamul ürünlerin satışına dek uzanmaktadır. Anılan altı UÖŞ gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerdeki boksit kapasitesinin %50'sinden fazlasını, alümina kapasitesinin %60'ını ve alüminyum üretiminin önemli bir bölümünü ellerinde tutmaktadırlar.⁷⁶

Petrol sektöründe yedi kız kardeş (seven sisters) olarak anılan yedi UÖŞ ve beş büyük bakır üreticisi UÖŞ de dahil olmak üzere on bir bakır üreticisi firmada önemli sermaye paylarına sahiptir.⁷⁷

⁷⁵ Sinan Sönmez "Uluslar arası Sermaye Birikiminin Azgelişmiş Ülkelerdeki Birincil Enerji Kaynakları Dışındaki Maden Ürünleri Üzerindeki Etkisi" **12. Madencilik, Bilimsel ve Teknik Kongresi**, Ankara 1991, s.496

⁷⁶ A.g.m. s.497

⁷⁷ A.g.m. s.497

Dünya maden ürünleri ithalatının 2/3'ünü gerçekleştiren sanayileşmiş ülkeler fiyat mekanizması aracılığı ile değer aktarımı olmaktadır. Madencilik sektöründe UÖŞ in egemen bulunması ise kaynak aktarımını desteklemektedir. Bazı az gelişmiş ülkelerin genellikle maden ürünleri ihracatına bağımlı olduğu görülmektedir. Bağımlılık oranı Şili'de %49, Bolivya %44, Zaire %60, Zambiya %94'tür. Dünya maden ihracatında A.G.Ü.'in payı oldukça yüksektir. Ancak bu üretimde o ülkelerdeki yabancı ortaklıklar büyük yer tutmaktadır. (Örneğin Şili'de CODELCO)

Tablo 1:Dünya Maden Üretiminde Türkiye'nin Yeri (1993) ⁷⁸
(ton.metal içeriği)

Maden Cinsi	Dünya Üretimi	Türkiye Üretimi	Dünyadaki Payı %	Dünya Sıralaması
Bor	2 579 961	1 124 484	43.59	1
Perlit	1802 740	213 000	11.82	3
Krom	4 011 077	275 400	6.87	4
Feldspat	6 562 210	519 762	7.92	4
Manyezit	10 586 067	1 130 000	10.67	4
Bentonit	8 874 974	382 312	4.31	6
Barit	4 626 316	110 000	2.38	8
Grafit	893 255	19 500	2.18	9
Linyit	920 431 564	47 827 000	5.20	9
Antimuan	45 413	104	0.23	13
Boksit	109 894 493	594 600	0.54	16
Demir	517 493 140	2 433 600	0.47	19
Tuz	178 418 676	1 400 000	0.78	19
Jips-Anhidrit	89 157 231	541 000	0.61	21
Kadmiyum	16 269	31	0.19	22
Kaolen	20 960 132	138 989	0.66	22
Çinko	6 968 150	33 000	0.47	23
Gümüş(kg)	13 873 416	64 000	0.46	23
Fluorit	4 392 463	3 000	0.07	24
Taş Kömürü	3 626 622 092	5 000 000	0.14	24
Kurşun	2 755 766	10 900	0.40	25
Bakır	9 539 375	39 200	0.41	26
Fosfat	36 989 932	7 300	0.02	30
Kükürt	4 4269 533	102 000	0.23	31
Talk	8 214 901	4 000	0.05	31
Alüminyum	19 534 353	58 501	0.30	33

⁷⁸ A.k. s.104

İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE'DE MADENCİLİK SEKTÖRÜ

Madencilik sektörü, ilk yatırım maliyetlerinin çok yüksek, sermaye yoğun, kar oranı yüksek, riski ve geri dönüş süreci uzun olan bir sektördür. Yer altı kaynaklarının rezervlerinin sabit olması, yenilenemeyen (yenilenmesi binlerce yıl sürer) kaynaklar olması nedeniyle bir çok ülkede devlet eliyle işletilmesi yada devletin bu alanda söz sahibi olmasını getirmiştir. Türkiye'de madencilik sektöründe KİT payının % 74 olması bunun bir göstergesidir.

Kapitalizmin üçüncü büyük krizinin çıkış noktasında, dünya kapitalist sistemine dahil olan ülkelerde IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlar aracılığı ile yaşama geçirilen yeni sağ politikalar, Türkiye'yi de doğrudan etkilemiştir. Krizden çıkış yolunda, sermayenin yeniden yapılanması sürecinde, yeni sağ politikaların Türkiye'deki uygulaması olan 24 Ocak 1980 "Ekonomik İstikrar Önlemleri" özelleştirme, deregülasyon, ticari ve finansal serbestleşmenin teknik alt yapısını hazırlayan ve düzenleyen politikalar olmuştur.

Yeni sağ politikaların uygulanması doğrultusunda, devlet müdahalesinin ön planda olduğu ithal ikameci sanayileşme modelinin yerine ihracata yönelik sanayileşme modelinin geçirilmesi, ana gövdesi devlet mülkiyetinde olan (taş kömürü, bakır, bor üretimlerinin % 100' ü, linyit üretiminin % 80' ni) bu sektörü doğrudan etkilemiştir. Ancak ülke ekonomisi içerisindeki yeri ve önemi (parasal anlamda) açısından diğer üretim yada hizmet alanlarından daha küçük yer tutmasından dolayı ülke gündeminde gerektiği gibi yer almamıştır.

24 ocak kararları ile dağıtılması hedeflenen KİT' lerin yerine, ilk önce özel sektöre ait olan kurşun, çinko, antimuan, manyezit, ocakları kapanmaya başladı. Ülkemizde, 1934-1937 Sanayi Kalkınma Planı'nda gerçekleştirilen madencilik yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı % 40 iken, 1990' lı yıllara gelindiğinde bu rakam, uygulanan politikalara uygun olarak % 1.5 'un altına geriletilmiştir.

Madenler, sanayiinin temel girdilerini sağlayacak, kaynak yaratacak ve üzerlerine yeni sanayi tesisleri kurulacak yer altı zenginlikleridir.Oysa, yıllardır madenler dış ödeme açığını kapatacak ihraç kalemi olarak değerlendirilmiştir. Madenlerin mümkün olan en uç ürüne kadar işlenmesi ve en yüksek katma değer ülke içinde kalacak biçimde değerlendirilmesi gerekirken, bu ilke göz ardı edilerek, uygulanan üretim-yatırım politikaları sonucunda yıllardır ihracata çalışan sektör, 1998 yılı gerçekleştirmeleri ve cari fiyatları ile 364 milyon dolarlık ihracata karşın 796 milyon dolarlık ithalat (petrol ve doğal gaz hariç) yapmış ve 432 milyon dolar dış ödemeler dengesi açığı vermiştir. 1998 yılı toplam ithalat/ihracat oranı 1,7 iken ihracatçı olarak bilinen madencilik sektörü için bu oran 2,2 olarak gerçekleşmiştir.

Yıllardır ihracata yönelik sanayileşme modelinin savunuculuğu yapılmasına karşın, özellikle kömür ithalatı düşündürücü boyutlara çıkmıştır. Petrol ve Doğal gaz madencilik sektörü ithalatının 2/3 ünü kömür oluşturmaktadır. Kömür madenciliğine gerekli önem verildiği takdirde, dünya linyit üretiminde sekizinci olan Türkiye'nin alabileceği yol bellidir.

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü' nün (MTA) getirildiği nokta ise içler acısıdır. MTA son 15 yıldır herhangi maden yatağı bulamamıştır. Buna karşın dünyanın en büyük UÖŞ' inden ikisinin de aralarında bulunduğu yabancı şirketler,yaptıkları aramalar sonucunda üç adet epitermal altın yatağı bulmuşlardır. Bu yatakların en büyüğü ise MTA eliyle etüt edilmiş ve ruhsatı düşürülmüş bir sahada bulunmuştur!

Madencilik sektörünün en önemli kuruluşu olan ETİBANK özelleştirme politikaları ile holding haline dönüştürülmüştür. Ülkenin madenlerini işletmek ve madencilik sektörünü finanse etmek için kurulan ETİBANK, aldıkları kredilerle zor duruma sokulmasına rağmen 1980'lerin sonuna kadar kar eden bir kuruluş olmuş, ancak '90 lı yıllar ile birlikte artık zarar eden bir kuruluş haline dönüştürülmüştür.

Dünya trona yatakları arasında ilk üçe girebilecek Beypazarı yatağı ile Çayeli Bakır Yatağının ruhsatlarının sahibi olan ETİBANK, birinin nihai ürünü susuz soda; diğerinin de selektif baz metal konsantresi olan ve ileri teknoloji transferi gerektirmeyen sıradan projeler için, bu yatakların kazanılması yolunda atılması gereken adımları yıllarca ertelemiştir. Öte yandan aynı ETİBANK üst yönetimi anlaşılmaz bir nedenle aniden gündeme gelen Gümüşköy Yatağı gibi marjinal projeler karşısında, girişimci bir atakla kimi firmalara gümüş fiyatları 9 \$/oz üzerinden talep projeksiyonlarıyla fizibilite etütleri hazırlatmakta (son yirmi yıldır gümüş fiyatları 6 \$/oz civarında seyretmektedir.), gümüş madenciliği ile ilgisi olmayan Krupp AG'den teknoloji transfer etmekte, ortalama 268 gr/ton gümüş cevherini ¼ kapasite ile işleyip gümüşün 1/3 ünü de atık barajlarına dökmektedir.

Buna karşın yıllarca işletilmesi ertelenen Çayeli Bakır Yatağının ortalama kombine tenörü ise aynı fiyatlarla 1.409 gr/ton gümüş değerindedir.

1980'li yılların başından itibaren ülkemizdeki özelleştirme, küçültme ve kapatma politikalarının gözde hedefi olan Türkiye Taş Kömürleri Kurumu da (TTK) son yirmi yıldır uygulanan politikalar sonucu içinden çıkılamayacak bir duruma sokulmuştur. Bir yandan siyasi iktidarların arpalığı haline dönerken, diğer yandan üretimi sürekli düşmüştür. İşletmenin makine ve teçhizatını üreten merkez atölyelerinden, kömürün yıkanarak satışa sunulduğu Lavvar tesisine kadar satılan/satışa sunulan kurumda, özelleştirilen ocaklar ile rezervler tahrip edilirken, kaçak kömür üretimi yerel mafyanın eline geçmiş ve kurumun denetiminden çıkmıştır.

1970'li yıllarda yaşanan enerji krizlerinden dolayı ülkedeki linyit kömürü rezervlerinden yararlanılmak üzere, yeni termik santrallerin devreye sokulması sonucu, madencilik sektörüne yapılan yatırımlarda belirli bir artış olmuştur. 1996 yılında 59milyon tona kadar üretilen ve bunun % 75' i termik santrallerde kullanılan linyit kömürünü üreten Türkiye Kömür İşletmeleri de (TKİ) günümüzde özelleştirme politikalarından çokça pay almaktadır. Elektrik üretimi alanında yapılan ve yapılacak özelleştirmelerden doğrudan etkilenen TKİ, elindeki bir çok sahayı özelleştirilen termik santrallere devretmek zorunda kalmaktadır. Bunun en yakın örneği 2000 yılı ortalarında OAL – Çayırhan' da yaşanmıştır.

Ülkemizin en büyük linyit kömürü rezervlerinin bulunduğu TKİ – Afşin Elbistan linyitlerinin işletme hakkı termik santrale verilerek devredilmiştir. Kütahya

Manyezit İşletmeleri (KÜMAŞ), Konya Krom Manyezit Tuğla Sanayi AŞ ve Filyos Ateş Tuğlası AŞ blok satış yöntemiyle özelleştirilmiştir. Ayrıca Kayseri Çinko Kurşun işletmeleri (ÇİNKUR) önce özelleştirilmiş, ancak daha sonra da üretimine son vererek kapanmıştır.

I. TÜRKİYE' NİN MADEN POTANSİYELİ

İnsanlığın büyük uzun yürüyüşünde madenler önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki kadim zamanlarda çağlar, başat olarak işlenebilen, kullanılabilen madenlerin adları ile anılmaktaydı; demir çağı, bakır çağı gibi...

Üzerinde yaşadığımız coğrafya, uygarlık tarihinde çok önemli olaylara tanıklık yapmıştır. İlk sulu tarım, yazının kullanılmaya başlanması ve ilk yazılı antlaşmanın hazırlanması, belki de - günümüze atıfta bulunmak üzere!- en önemlisi paranın ilk kullanımı. Bunun yanı sıra, dünyadaki ilk madencilik faaliyetleri yine bu coğrafyada yapılmıştır. Antalya civarındaki Karain mağarası ve Beldibi kaya sığınağında bulunan ilk çakmaktaşı ve ok kalıntıları, yontma ve orta taş devrinde (MÖ 10000) yaşayan insanların madencilik faaliyetlerini kanıtlamaktadır. Bakır madenciliği ilk defa Ergani yöresinde yaşayanlar tarafından (MÖ 6000) yapılmıştır. İlk madencilik ruhsatı Etiler tarafından yapılmış olup Ulukışla-Gümüşköy' de bir kayaya oyulmuştur. Yine Etiler zamanında kurşun madenciliği de yapılmıştır. İlk altın para Kroisos (MÖ 560) zamanında Sardes (Sart) kentinde basılmıştır.⁷⁹

⁷⁹ TMMOB Maden Mühendisleri Odası 36. Dönem (1998-2000) Çalışma Raporu, Ankara Mart 2000 s.46

Bu hamasi, hamasi olduğu kadar önemli de olan girizgahtan sonra, Türkiye' nin maden potansiyeline gelecek olursak; bakır, kurşun, çinko, demir, krom, cıva, sepiyolit ve bor gibi madenler Türkiye' nin geleneksel madenleri olarak sayılabilir.

Ülkemizde 62 çeşit maden varlığı bilinmekle birlikte, bunlardan elli kadarının madenciliğinin yapılmış ve yapılmakta olduğu görülmektedir. Eldeki verilere göre dünya ölçeğinde büyük rezerve sahip bor ve trona dışında, Türkiye' nin maden yatakları genelde küçük yataklar olarak değerlendirilmektedir.⁸⁰ Buna karşın bazı maden ve mineral kaynakları bakımından büyük bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir.⁸¹

Tablo 2: Bazı Maden ve Minerallerin Dünya Rezervleri İçindeki Payı (%)⁸²

Maden Cinsi	%	Maden Cinsi	%
Bor	62.00	Stronsiyum	1.77
Antimuan	2.26	Manyezit	1.47
Feldspat	23.93	Linyit	1.52
Diatomit	2.21	Krom	1.70

Türkiye dünyada madencilikte adı geçen 132 ülke arasında toplam üretim değeri itibariyle 28., üretilen madenlerin sayısı itibariyle 10. sırada yer almaktadır.⁸³

⁸⁰ Tandoğan Engin “ Türkiye' nin Maden Yatakları Potansiyeli Üzerine” **Türkiye Maden Kaynakları ve Sorunları Sempozyumu Bildiriler ve Paneller Kitabı**, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Yayını, Ankara Nisan 1997, s.68

⁸¹ H.İbrahim Kırşan, **Madencilik Sektöründe Yeniden Yapılanma**, Yurt Madenciliğini Geliştirme Vakfı Yayını, İstanbul 1999, s.19

⁸² **MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni**, Ankara, Sayı: 1-2 Yıl:1997

⁸³ Tandoğan Engin, “ Türkiye' nin Maden Yatakları Potansiyeli Üzerine” A. g.m. s.68

Tablo 3:Türkiye Maden (Tüm Yer Altı Kaynakları) Rezervleri⁸⁴

Maden	Rezerv (Gör.+ Muh.) Ton	Açıklamalar
Alçı taşı	1,000,000,000	CaSO ₄
Altın	570	Metal Au
Alunit	4,000,000	% 7,54 K ₂ O
Antimuan	106,306	Metal Sb
Asbest	29,646,379	Değişik lif boylarında, lif yüzdesi %4'ün üzerinde
Asfaltit	74,370,000	AID:2876-5536 Kcal/kg
Bakır	2,279,210	Metal Cu
Barit	35,001,304	% 71-99 BaSO ₄
Bentonit	250,543,000	Sondaj+döküm+ağartma
Bitümlü şist	1,641,381,000	Or.AID 541-1390 Kcal/kg
Boksit	87,375,000	% 55 Al ₂ O ₃ (25,667,000 metal Al)
Bor	1,805,709,953	% 24,4-35 B ₂ O ₃
Cıva	3,820	Metal Hg
Çinko	2,294,479	Metal Zn
Demir	149,925,000	% 55 Fe (82,458,750 t. Metal Fe)
Diatomit	44,224,029	İyi kalite
Disten	3,840,000	% 21-52 Al ₂ O ₃
Dolomit	15,887,160,000	% 15 MgO ve üzeri
Feldspat	239,305,500	Albit ve ortoklaz
Fosfat	70,500,000	% 19 P ₂ O ₅
Florit	2,538,000	% 40-80 CaF ₂
Grafit	90,000	2-17 C
Gümüş	6,062	Metal Ag
Kaolen	89,063,770	% 15-37 Al ₂ O ₃
Kaya Tuzu	5,733,708,017	% 88,5 üzeri NaCl ₂ içerikli
Kireçtaşı	Sınırsız	Minimum % 90 CaCO ₃
Kil (Ser+Ref)	354,362,650	Seramik+Refrakter kili
Krom	25,931,373	% 20 üzeri Cr ₂ O ₃
Kurşun	860,387	Metal Pb

⁸⁴ <http://plan8.dpt.gov.tr/madencil/oik536.pdf>

Tablo 3' ün devamı

Maden	Rezer (Gör.+ Muh.) Ton	Açıklamalar
Kuars Kumu	1,307,414,250	% 90 üzeri SiO ₂
Kuarsit	2,270,287,821	% 90 üzeri SiO ₂
Kükürt	626,000	% 32 S
Linyit	7,964,982,000	AID: 868-5000 Kcal/kg
Lüle Taşı (sandık)	1,483,000	İyi,orta kalite
Manganez	4,560,000	% 34,54 Mn (metal Mn içeriği 1,576,000)
Manyezit	111,368,020	% 41-48 MgO
Mermer (m ³)	5,161,000,000	Toplam potansiyel rezerv
Perlit	5,690,027,600	Değişik genişleme oranlarında
Pomza (m ³)	1,979,556,876	İyi kalite
Profillit	6,664,000	Seramik+refrakter+çimento
Sepiyolit	13,546,450	% 50 sepiyolit içerikli
Sodyum sülfat	16,536,000	% 81 NaSO ₄
Sölestin	665,082	% 72 üzeri SrSO ₄
Talk	482,736	İyi kalite
Taş kömürü	1,126,548,000	İyi kalite
Toryum	380,000	% 0,24 ThO ₂
Trona	233,317,680	% 56 üzeri trona
Uranyum	9,137	% 0,05-0,1 U ₃ O ₈
Wolfram	36,719	Metal wolfram
Vollastonit	1,083,000	
Zeolit	19,923,750	Klinopitilolit+Höylandit
Zımpara	3,725,082	İyi kalite

II. 1923-1980 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE MADENCİLİK SEKTÖRÜ

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde madencilik sektörünün yapısı ve uygulanan politikalar ülkenin benimsediği sanayileşme modellerine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Tarihsel sıralamaya göre günümüze dek sektörü uygulanan politikalar itibariyle dört ayrı dönemde irdelemek gerekir. Bunlardan ilki 1923 ile 1945 dönemidir. Bu dönem genel olarak “Tek Parti Dönemi” olarak da bilinmektedir. 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresi’nde Liberal Ekonomi Politikaları benimsenmesine karşın, 1929 büyük Bunalımı nedeniyle bu politikalarından vazgeçilmiş ve Devletçilik politikaları benimsenmiştir. 1945-1960 Dönemi’nde ise, devlet sektörü yerine özel sektöre ve yabancı sermayeye ağırlık verilmiştir. 1960-1980 dönemi Planlı Kalkınma Dönemi olarak ta adlandırılabilir. Bu üç dönemde esas olarak uygulanan sanayileşme modeli “İthal İkameci” sanayileşme modelidir. 1980 yılından sonraki dönemde ise İthal İkameci Sanayileşme modelinden kopuş sağlanarak “İhracata Yönelik Sanayileşme” modeli benimsenmiştir.

A. 1923 – 1945 DÖNEMİ

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomiye yön veren I. İzmir İktisat kongresi’nde (17 Şubat-4 Mart 1923) özel sektör öncülüğünde liberal ekonomi politikası benimsenmiştir. Buna göre sektör ile ilgili olarak 1924 yılında İş Bankası ve 1925 yılında maden işletme ve madencilik sektörüne kredi sağlama amacıyla Sanayii ve Maadin Bankası kurulmuştur. İzmir İktisat Kongresi’nde kabul edilen kalkınma ve sanayileşme politikaları doğrultusunda yabancı sermaye, Türk yasalarına uyma

koşulu ile sanayiinin doğrudan girdisi olan kömür, krom ve bakır madenciliği başta olmak üzere sektöre ortaklıklar biçiminde girmiştir. Bu dönemde devlet özel sektörün gelişimini teşvik için 28 Mayıs 1927 de 1055 sayılı Teşvik Yasası' nı çıkartmıştır.⁸⁵

1929 yılında dünya kapitalizminin girdiği bunalım Türkiye'yi de etkilemiştir. 1929 yılında dış ticaret hacmi 431.8 milyon TL. iken 1932 de bu rakam 187.2 milyon TL ye gerilemiştir. Ticaret hacminin zayıflığı, yeterli sermaye girişinin olmayışı ve dış kredi olanaklarının daralması devleti doğrudan yatırımlara yöneltmiştir.⁸⁶ Dolayısıyla 1923 yılında benimsenen liberalleşme yerini devletçilik politikalarına bırakmıştır. Devletçilik politikaları sektörde yeniden yapılanmayı beraberinde getirdi. 1933 yılında Sümerbank, 1935 yılında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA), Etibank ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİEİ) kurulmuştur. Bu kurumlar ile devletin özellikle madencilik sektöründeki kurumsal alt yapısı oluşturulmuştur.

Bu dönemde; sanayi alanında ithal ikamesi sağlamaya yönelik olarak Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1932 yılında hazırlanmış ve 1934 yılında da yürürlüğe konulmuştur. Planın ana ilkesi Türkiye'nin dışardan aldığı ürünlerden hammaddesi yerli olarak üretilen tüketim mallarının, kurulacak sanayi tesislerince yurt içinde üretilmesi ve bu dış alımın ikame edilmesidir. Bu planın içerdiği yatırımlar içinde madencilik % 27 gibi bir pay almıştı.⁸⁷

⁸⁵ TMMOB Maden Mühendisleri Odası 36. Dönem Çalışma Raporu (1998-2000) Ankara 2000 s.50

⁸⁶ Fikret Başkaya, **Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi; Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına**. Birlik Yayıncılık, Ankara 1987, s.307

⁸⁷ TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu "1923-1980 Döneminde Ülkemizde Planlar ve Madencilik Sektörü" **9. Türkiye Madencilik, Bilimsel ve Teknik Kongresi**, TMMOB MMO Yayını Ankara 1985, s.373

Birinci Sanayi Planı'ndan sonra hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1936'da hazırlanmış ve 1938'de hükümet tarafından kabul edilmiştir. Bu planın ilkinden farkı, yatırım ve ara malları sanayiine önem vermesidir. 112 milyon TL.'lık sabit sermaye yatırımının % 44' ü madencilığe ayrılmıştı. Ancak II.Dünya Savaşı nedeniyle plan büyük ölçüde hayata geçirilememiştir.⁸⁸

Tablo 4:Başlıca Madenlerin Üretimleri. 1935-1945 (bin ton/yıl)⁸⁹

Yıllar	Taş	Linyit	Krom	Bakır	Demir
1933	1852	29,7	75,4	-	-
1935	2340	73,4	150,5	-	-
1937	2307	73,4	192,5	0,4	-
1939	2696	116,4	183,5	5,9	239,0
1941	3019	160,0	135,7	10,5	59,2
1943	3165	301,4	154,5	9,7	90,4
1945	3719	624,8	146,7	9,9	124,8

B. 1945 - 1960 DÖNEMİ

II.Dünya Savaşını izleyen bu dönem ve sonrasında madencilik sektörüne özel bir önem verildiği söylenemez. Bununla birlikte kamu kesiminde üretim artışları sağlanırken, “Baker Raporu” doğrultusunda özel sektöre verilen önem artmış, özellikle 1945-1955 dönemi içindeki artış % 60 olurken, işletmeler içindeki payı % 99'a kadar ulaşmıştır. Özel sektöre ait işletme sayısındaki artış üretime bu ölçekte yansımamıştır. İşletme başına devlet sektöründe 36 bin ton üretim yapılırken, özel kesimde 486 ton dolayında olması özel sektör girişimcilerinin gerek üretkenliği ve

⁸⁸ Fikret Başkaya, A.g.k. s. 114

⁸⁹ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk,, **Türkiye Ekonomisi**. 8. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996 s.65

düşük teknoloji ile çalışması gerek işletme amaçlarından çok spekülâtif etkinlikler için bu alana girildiğini yansıtan bir göstergedir.⁹⁰

1954 yılında 6309 sayılı maden yasasının 12. ve 19. maddelerinde yer alan “madenlerin devlet eliyle geliştirilmesi” ilkesi terk edilerek bunun yerine “bu alanda özel ve kamuya ait girişimlerin eşit haklara sahip olacaklarına” ilişkin hükümler getirilmiştir. Bu dönemde devlete ait taşkömürü ve linyit işletmelerinde yeniden düzenlemeye gidilmiştir. Etibank’ a ait olan bu işletmeler, 1957 yılında KİT olarak kurulan Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu’ na devredilmiştir.⁹¹

Bu dönemde ayrıca sektör ile ilgili olarak Türkiye Çimento Sanayi AŞ., Türkiye Demir Çelik İşletmeleri ve Türkiye petroleri Anonim Ortaklığı kurulmuştur.

1945 ile 1960 yılları arasında, bazı madenlerin üretimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: Bazı Madenlerin Üretimlerindeki Gelişmeler (bin ton/yıl)⁹²

Maden	1950	1955	1960
Taşkömürü	2832	3498	3653
Linyit	1204	2416	2991
Manganez	32	25	25
Demir	-	479	598
Blister Bakır	12	24	26
Krom	-	312	221
Ham Petrol	18	179	362

⁹⁰ TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu, “1923-1980 Döneminde Ülkemizde Planlar ve Madencilik Sektörü” s.380-381

⁹¹ A.k., s.381

⁹² Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, A.g.k. s.104

C. 1960 – 1980 DÖNEMİ

1960 yılından itibaren planlama ve diğer yasal-kurumsal düzenlemelerle birlikte, sanayileşme politikasının temelini sanayi ürünlerinin ithalatı yerine yerli üretimin sağlanması oluşturur. Gelişme biçimi bakımından bu dönem korumacı, iç piyasaya dönük ve ithal ikameci görüntüsüyle 1930' lu yıllara ve 1954-1961 dönemine benzemekle birlikte sanayileşmenin içeriği, yatırımların dağılımı ve sektör öncelikleri bakımından tamamen farklıdır.⁹³ Yine bu dönem Korkut Boratav tarafından “içe dönük, dışa bağımlı gelişme” olarak adlandırılmaktadır. Bu gelişme 1977' ye kadar sürmüştür.

Türkiye' de 1960' lı yıllardan itibaren başlayarak günümüze dek sekiz adet beş yıllık kalkınma planı hayata geçirilmeye çalışılmıştır. İlk planlı gelişme politikalarında yer altı kaynaklarından yararlanmak önemli yer tutuyordu. Bunun iki türlü amacı vardı; birincisi yerli talebin karşılanması, ikincisi ise hammaddeden çok mamul madde üretilip bunun ihracatından elde edilecek gelirin kaynak olarak kullanılmasıdır.

Tablo 6: İlk Dört Kalkınma Planında Sektörde Yapılan Sabit Sermaye Yatırımlarının Hedef ve Gerçekleşmeleri (%)

Dönem	Hedeflenen	Gerçekleşen
I. BYKP (1963-1967)	5.4	5.6
II.BYKP (1968-1972)	3.7	3.3
III.BYKP (1973-1977)	5.8	3.7
IV.BYKP (1979-1983)	6.1	5.6

⁹³ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, 4. Baskı, Gerçek Yayınevi, 1993, s.95

Tablodan da görüldüğü gibi I.BYKP dışında diğer planlarda öngörülen hedeflere ulaşamamıştır. Adı geçen dört plan döneminde sektörde, küçük ölçek ve geri teknoloji ile etkinliklerini sürdüren özel sektör girişimlerinin verimliliğini artıracak, ölçeklerini büyütecek ileri teknolojilere ve onları yönlendirecek önemli bir girişime rastlanmamıştır.⁹⁴

⁹⁴ TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu, “1923-1980 Döneminde Ülkemizde Planlar ve Madencilik Sektörü” s.385

Tablo 7:Sabit Sermaye Yatırımlarının Toplamı İçinde Madencilik Sektörünün Dağılımı (%)⁹⁵

Yıllar	Toplam	Kamu	Özel
1963	4,1	7,9	1,0
1964	4,5	7,8	1,1
1965	6,5	11,7	1,1
1966	6,7	11,6	1,1
1967	4,5	7,9	1,0
1968	3,3	5,5	1,0
1969	3,1	5,1	1,0
1970	3,5	6,1	1,0
1971	3,4	5,9	1,0
1972	3,3	6,2	0,8
1973	3,8	7,4	0,8
1974	3,9	7,1	0,8
1975	3,7	6,3	0,7
1976	4,4	7,7	0,7
1977	4,4	7,3	0,8
1978	5,1	8,9	0,9
1979	5,3	8,7	0,7
1980	5,3	8,2	0,6

Türkiye'deki özel sektör madenciliğinin anılan dönemde, ne durumda olduğu yukarıdaki rakamlardan açıkça görülmektedir. Bu durum günümüzde de pek fazla değişmemiştir.

Bu dönemde bazı madenlerin üretimleri (işlenmemiş cevher - tuvönan) ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁹⁵ **Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi**, TOBB Yayınları No:166, Ankara 1990 s.26-28 içindeki sayfalardan derlenmiştir.

Tablo 8: Önemli Madenlerin Üretimleri (bin ton)⁹⁶

Yıllar	Taşkömürü	Linyit	Krom	Bakır	Demir	Manyezit	Bor
1963	6800	4992	284	728	749	29	113
1964	7150	5906	426	803	968	60	149
1965	7019	6350	585	817	1545	86	196
1966	7382	6571	707	921	1660	128	252
1967	7469	6650	632	994	1553	91	288
1968	7506	8079	607	984	2223	119	363
1969	7743	8552	665	922	2509	214	432
1970	7608	8773	773	835	2949	300	524
1971	7855	9414	927	914	2421	362	609
1972	7871	10262	690	1236	2005	336	622
1973	7851	10656	574	1688	2570	351	526
1974	8548	11665	726	2424	2285	521	1080
1975	8361	11856	952	2205	2359	457	964
1976	8077	13721	947	2010	3631	409	912
1977	7672	14868	952	2191	3470	516	1100
1978	7711	18030	669	2092	4198	418	1320
1979	7200	15603	586	2204	1955	729	1172
1980	6599	16998	551	1593	2579	826	1334

Bu dönemde özellikle bor minerallerinin üretimi yaklaşık 12 kat artarken linyit üretimi de yaklaşık 3,5 kat artmıştır.

1960-1980 yılları arasında madencilik sektörünün GSMH içindeki payı ise Tablo 9'dan da gözleneceği gibi dar bir aralıkta dalgalanmaktadır. İhracatta ise, toplam ihracat içindeki pay % 2,9 ile 7,2 arasında değişmektedir. İhracatın içindeki en büyük pay bor minerallerine aittir.

⁹⁶ A.k. s.46

Tablo 9:GSMH İçinde Madencilik Sektörünün Payı (%)⁹⁷

Yıllar	GSMH İçindeki
1968	1,17
1969	1,29
1970	1,20
1971	1,24
1972	1,21
1973	1,00
1974	0,97
1975	0,98
1976	0,94
1977	0,93
1978	0,85
1979	1,02
1980	1,40

Tablo 10:Madencilik Sektörünün Toplam İhracat İçindeki Miktarı(milyon dolar)⁹⁸

Yıllar	Toplam İhracat	Madencilik İhracatı	% Pay
1963	368,1	10,6	2,9
1965	463,7	21,0	4,5
1966	490,5	23,2	4,7
1967	522,3	20,7	4,0
1969	536,8	34,9	6,5
1970	588,5	45,4	7,7
1971	676,6	48,9	7,2
1972	885,0	50,3	5,7
1973	1317,1	56,5	4,3
1974	1532,2	88,3	5,8
1975	1401,1	105,6	7,5
1976	1960,2	110,0	5,6
1977	1753,0	125,9	7,2
1978	2288,2	124,1	5,4
1979	2261,2	132,5	5,9
1980	2910,1	191,0	6,6

⁹⁷ <http://www.dpt.gov.tr/> “Temel ve Ekonomik Sosyal Göstergeler (1950-1998)

⁹⁸ **Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi.** s.84

Bu dönemde dikkat çeken en önemli durum bazı madenlerin devletleştirilmesi girişimidir. 14 Ekim 1978 tarihinde yürürlüğe giren 2172 Sayılı yasa ile “devletçe işletilecek madenler” ve “kamulaştırma” ile devir alınacak madenler için esaslar saptanmıştır. Buna göre; “Belirli bölgelerde belirli cins madenlerin devletçe aranmasına bu madenlerle ilgili olarak daha önce gerçek kişilerce özel hukuk tüzel kişilerine verilmiş arama ruhsatnameleri ve işletme haklarının geri alınmasına karar vermeye Bakanlar Kurulu yetkili kılınıyordu.”⁹⁹

Bakanlar Kurulu yasa ile elde ettiği yetkilere dayanarak, bir bölgede bor tuzlarının, on bir bölgede linyit ve asfaltitlerin, dokuz bölgede demirlerin devletçe aranması, işletilmesi ve bu madenlerle ilgili daha önce verilmiş arama ve işletme haklarının geri alınmasına ilişkin kararname çıkarmıştır.¹⁰⁰

Ancak bu dönemde yaşanan genel ekonomik bunalımın da etkisiyle gerekli teknik ve finansman yönünden hazırlıklar yapılmadığından dolayı önemli üretim düşüşleri görülmüştür.¹⁰¹

Devletleştirme girişimine, 14 Ekim 1979 daki seçimlerden sonra tamamlanamadan son verilmiştir. Arama ruhsatları ve işletme hakları geri alınan maden işletmelerine bu hakların yeniden verilmesi ile ilgili 1980 yılında bir kararname çıkmışsa da, bu karar Danıştay’ ca iptal edilmiştir.

⁹⁹ TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu “1923-1980 Döneminde Ülkemizde Planlar ve Madencilik Sektörü” s.387

¹⁰⁰ A.k. s.387

¹⁰¹ Yakup Kepenek, “Madencilik Ekonomideki Yeri” **12. Türkiye Madencilik, Bilimsel ve Teknik Kongresi**, TMMOB MMO Yayını Ankara 1991, s.539

Türkiye’ de 1960’lı yıllarda uygulamaya konulan planlı gelişme politikası, teorik anlamda doğal kaynaklara öncelik vermekteydi. Bu, ülkede uygulamaya konulan ithal ikameci sanayileşme politikaları ile uygunluk içindeydi. Ancak daha önceki bölümlerde de irdelendiği gibi az gelişmiş ülkelerde uygulamaya çalışılan bu politika, gelişmiş kapitalist ülkelerde uygulanan politikaların kötü birer karikatüründen öteye geçememiştir.

Madencilik sektöründe üretimin artırılmasında iki amaç hedeflenmişti. Bunlardan birincisi, maden kaynaklarından en üst düzeyde yararlanarak iç talebin karşılanması, ikincisi ise olanak ölçüsünde işlenmiş madenlerin dış satımını sağlamak ve ekonominin dış kaynak gereksinimlerine katkıda bulunmaktır.¹⁰²

Bu anlamda, sektörde üretim özellikle birincil enerji kaynakları ve bor tuzlarının üretimi noktasında artış göstermesine karşın, Beş Yıllık Planlarda hedeflenen değerler (I.BYKP hariç) tutturulamamıştır. Üçüncü ve Dördüncü Planlarda sektöre ilişkin idari, yasal ve mali yönden düzenlemelere gidilmesi öngörülmüş, ancak sonuçta hedeflere ulaşılamamış, gerçekleştirmeler hedefin altında kalmıştır.¹⁰³

III. 1980 VE SONRASI : İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME DÖNEMİ

Yerküre üzerinde uygulamaya konulan Yeni Sağ Politikalar, Türkiye’ de 24 Ocak 1980 tarihinde “Ekonomik İstikrar Önlemleri” olarak hayata geçirilmeye başlandı. Bu politikalar özelleştirme, deregülasyon, ticari ve finansal serbestleşmenin teknik alt yapısını hazırlayan ve düzenleyen niteliklere sahipti. Bu doğrultuda sektör

¹⁰² A.k. s.538

¹⁰³ H.İbrahim Kırşan, **Madencilik Sektöründe Yeniden Yapılanma**, s.12

politikalarında bir takım değişiklikler olmuştur. Özellikle 1990-1994 yıllarını kapsayan VI.BYKP çok açıktır; “mümkün olduğu ölçüde kamu kesimi üretime dönük yatırımlara girmeyecek, özel kesimin bu görevi üstlenmesi özendirilecektir.”¹⁰⁴

Tablo 11: Madencilik Sektöründe Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Dağılımı¹⁰⁵

Yıllar	Kamu	Özel	Toplam
1980	7,6	0,5	3,3
1981	9,7	0,6	4,7
1982	8,6	0,6	4,0
1983	8,8	1,1	4,4
1984	9,1	1,1	4,4
1985	9,8	1,2	5,1
1986	6,7	1,1	3,6
1987	4,1	1,3	2,4
1988	4,5	1,2	2,3
1989	3,2	5,3	1,9
1990	3,4	1,0	1,8
1991	3,5	1,0	1,9
1992	3,4	0,9	1,7
1993	2,5	1,2	1,4
1994	2,6	1,1	1,5
1995	2,1	1,1	1,3
1996	1,5	1,1	1,2
1997*	1,9	1,1	1,3
1998**	1,8	1,5	1,3

* tahmini

** program

VI.BYKP’ nda bu biçimde sözedilmesine karşın, sonuçta özel sektörün sabit sermaye yatırımlarındaki payı beklenildiği gibi artmamıştır. 1982-83 yıllarında

¹⁰⁴ Yakup Kepenek, “Madencilik Ekonomideki Yeri”, s.539

¹⁰⁵ <http://www.dpt.gov.tr> “Temel ve Ekonomik Sosyal Göstergeler (1950-1998)

%0.6 olan pay 1983-84 döneminde % 1,1 e çıkmasına karşın, bu artış sürekli olmamış ve 1989 yılı hariç (Altın madenciliği nedeniyle 1989 da miktar % 5,3 e kadar çıkmıştır) % 1,1 ile 1,5 arasında oynamıştır. Özel kesimde bu gelişme gözlenirken kamu kesiminde ise kalkınma planında söz edildiği gibi “davranılmıştır”. 1985 yılında % 9,8 olan kamu kesimi S.S.Y. oranı 1998’e gelindiğinde %1,8’ lere kadar geriletilmiştir.

VII.BYKP’ nda (1996-2000) yerli ve yabancı sermayenin sektöre olan ilgisizliğinden ve kamunun halen sektörde etkin olduğundan söz edilerek şöyle denilmiştir; “üretim alanında, gerekli sosyal ve teknik alt yapı düzenlemeleri yapılarak kamunun payının tedricen azaltılması, yerli ve yabancı sermayenin sektörde daha aktif rol üstlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla sektörde faaliyet gösteren Kamu İktisadi Teşebbüslerinden özelleştirilmesi öngörülenlerin özelleştirilmeleri, diğerlerinde ise verimsiz birimlerin tasfiyesi konusunda çalışmalara 1996 yılında başlanacaktır.”¹⁰⁶ Bütün bunlara karşın planlamalar, öngörmeler karşılıksız çıkmış, sektör giderek kan kaybeder duruma getirilmiştir. 1980 yılı itibariyle uygulamaya konulan ihracata yönelik sanayileşme modeli ile, mevcut haliyle çok fazla döviz getirisi olmayan sektörde “sanayisizleştirme” politikaları uygulanmıştır.

Bunun sonucunda KİT’ lerin yapıları bozulmuş, üretimi artırmak için yapılması gereken yatırımlar (sermaye, teknoloji, kalifiye eleman vs.) yapılmamıştır. 1985-1990 yılları arasında sanayi kesiminde yer alan KİT’ lerde sermaye aşınması ortalama % 30 iken bu oran sektörde % 56’ ya çıkmıştır. Olumsuz yönde ilerleyen bu

¹⁰⁶ VII. BYKP (1996-2000) 1996 Yılı Programı, DPT Yayını Ankara 1996, s.47

“gelişme” GSMH tablolarından da izlenebilmektedir. 1987 üretici fiyatlarıyla 1980-81 yıllarında sektörün payı % 2,08 iken 1999’ da bu oran % 1,49’lara kadar gerilemiştir.

Tablo 12:GSMH İçinde Madencilik Sektörü (1987 cari fiyatları ile milyar TL)¹⁰⁷

Yıllar	GSMH İçindeki Değeri	Sektör Payı %	Toplam GSMH
1980	1031	2,03	50870
1981	1108	2,08	53317
1982	1112	2,02	54963
1983	1089	1,90	57279
1984	1127	1,84	61350
1985	1258	1,97	63989
1986	1439	2,11	68315
1987	1475	1,97	75019
1988	1407	1,85	76108
1989	1590	2,06	77347
1990	1550	1,83	84592
1991	1620	1,91	84887
1992	1624	1,80	90323
1993	1521	1,53	99677
1994	1642	1,79	91733
1995	1529	1,54	99028
1996	1565	1,48	106080
1997	1639	1,43	114874
1998	1792	1,50	119303
1999	1662	1,49	111684

DİE Yeni GSMH Serisi

¹⁰⁷ Temel Ekonomik Göstergeler 1997 Ocak, DPT Yayınları, Ankara 1997 s.13 ve Türkiye İstatistik Yıllığı 1999, DİE Yayınları, Ankara 2000,s.630 daki tablolardan derlenmiştir.

Madencilik sektörünün GSMH içindeki payı, dünya ortalamalarının 1/3'üne eşittir. Azımsanmayacak doğal kaynak potansiyeline sahip bir ülke açısından bu değer “sektöre bakış”ın bir başka ölçütü olmaktadır.

A. MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM VE İŞYERİ DURUMU

1980'den beri uygulanan politikalar sonucu sektörde istihdam olanakları giderek daralırken işyeri sayısı da düşmektedir.

Tablo 13: Madencilik Sektöründe İstihdam (çalışan kişi sayısı)¹⁰⁸

Yıllar	Toplam	Kamu	Özel
1981	94189	80625	13564
1982	95170	80632	15256
1983	96170	80077	16093
1984	98253	79402	18851
1985	109688	86385	22495
1986	112947	88947	24000
1987	112947	90315	22632
1988	110463	86940	23523
1989	113750	88643	25107
1990	100374	79261	21313
1991	89364	72248	17116
1992	87641	70746	16895
1993	84134	69614	14520
1994	75929	61128	14801
1995	82268	61671	20597
1996	83055	59160	23895
1997	75755	49935	25820

Sektörde çalışanların büyük bir kısmı (1997 yılı itibariyle % 66) kamu sektöründe çalışmaktadır. Bu oran 1981 yılında % 86 idi. Çalışanlar sayısındaki bu

¹⁰⁸ Türkiye İstatistik Yıllığı 1987,1991,1996,1998 ve 1999' dan derlenmiştir.

düşüş özellikle üretim alanlarında kalifiye eleman (mühendis, ustabaşı, usta vb.) sıkıntısı çekilmesine ve dolayısıyla üretimi doğrudan etkilemesine neden olmuştur.

Madencilik sektöründe işyeri sayıları değerlendirildiğinde ilginç bir durum ile karşı karşıya kalmaktayız. Üretim ve istihdam büyük ölçüde kamu sektörü kaynaklı olmasına karşın, özel sektördeki işyeri sayısı diğerine göre yaklaşık 2 –2,5 kat daha fazladır.

Tablo 14: Madencilik Sektöründe İşyeri Sayısı ¹⁰⁹

Yıllar	Toplam	Kamu	Özel
1984	784	204	580
1985	800	217	583
1986	782	214	568
1987	787	238	549
1988	838	225	613
1989	852	235	617
1990	837	253	584
1991	856	225	631
1992	820	189	631
1993	792	195	597
1994	739	179	560
1995	1056	526	1130
1996	1944	510	1434
1997	2092	495	1597

Not: 1995 yılından itibaren Maden Kanunu ve Taş ocakları Nizamnamesi kapsamındaki madenlere ilişkin bilgiler birleştirilmiştir.

¹⁰⁹ Türkiye İstatistik Yıllığı 1987,1991,1996,1998 ve 1999' dan derlenmiştir..

B. MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE ÜRETİM

1980'li yıllarla birlikte sektörde ürün bazında bazı gelişmeler olmuştur. Özellikle linyit, krom ve manyezit üretimleri artmıştır. Krom ve manyezit üretimlerinde özel sektör oldukça etkilidir. Ancak özellikle dünya krom piyasasında fiyatların uzun dönemli düşük kalması daha fazla üretimin parasal karşılığını düşürmüştür. Linyit üretimindeki artış, genel anlamda birincil enerji kaynağı olarak değerlendirilmesinde yatmaktadır.

Tablo 15: 1981-1997 Yılları Arasında Bazı Seçilmiş Madenlerin Tuvönan Üretim Miktarları (bin ton)¹¹⁰

Yıllar	Taşkömürü	Linyit	Krom	Bakır	Demir	Manyezit	Bor
1981	7284	18950	547	2657	2935	784	1528
1982	7223	20542	618	2699	3055	910	1399
1983	6725	23847	514	2184	3629	724	1213
1984	7103	27119	618	2466	4049	723	1412
1985	7206	39437	876	2228	3994	1136	1543
1986	7015	45469	1040	2374	5248	1307	1635
1987	7084	46481	1049	2645	5366	1189	1629
1988	6688	39025	1157	3136	5481	1126	2044
1989	6259	52567	1608	3468	4518	1344	1979
1990	5629	46892	1205	4019	4925	845	2063
1991	5209	50769	1372	3837	4962	1324	1814
1992	4791	50458	1446	3302	5917	1124	1796
1993	4608	51359	767	3344	6479	525	1892
1994	4211	55038	1270	3346	5754	1365	2088
1995	3377	56031	2080	2928	4931	1928	1769
1996	3582	57532	1279	3519	6280	2342	2400
1997	3646	56461	1646	3795	5987	2051	2602

¹¹⁰ Türkiye İstatistik Yıllığı 1987,1991,1996,1998 ve 1999' dan derlenmiştir..

C. MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE İTHALAT VE İHRACAT

Madencilik sektöründe özellikle ihracatın ana kalemi Bor Tuzlarıdır. Dünya bor rezervinin büyük bir bölümünü elinde tutan Türkiye, bor tuzlarından gerektiği gibi yararlanamamaktadır. Bor tuzları, az gelişmiş ülkelere özgü olan bir özellikle hammadde yada ara madde biçiminde ihraç edilmektedir. Bu da önemli bir gelir kaybına neden olmaktadır.

Sektörün toplam ihracat içindeki payı 1989 yılında % 3,6 iken 1998 yılında bu oran % 1,4'e kadar gerilemiştir. Yapılan ihracatın büyük bir kesimini de bor tuzları oluşturmaktadır. İthalatta ise bu oranlar % 2,2 ile 1,5 arasında değişmektedir. İthalatta (petrol ve doğal gaz hariç) en önemli ürün kalemi kömürdür. Ülkemizdeki kömür kaynaklarını değerlendiremeyen bir anlayış, dışarıdan kömür ithaline girişmiştir. Özellikle bu alanda sektör açısından önemli olabilecek bir "ithal kömür" lobisi faaliyet göstermektedir.

Tablo 16: Madencilik Sektöründe İthalat ve İhracat Değerleri (milyon dolar)¹¹¹

Yıllar	İthalat			İhracat		
	Toplam	Madencilik	Sek.Payı %	Toplam	Madencilik	Sek.Payı %
1989	15792			11625	413	3.6
1990	22302			12959	329	2.5
1991	21047	530	2.5	13593	285	2.1
1992	22871	406	1.8	14715	267	1.8
1993	29428	458	1.6	15345	233	1.5
1994	23270	517	2.2	18106	263	1.5
1995	35709	523	1.5	21637	391	1.8
1996	43627	838	1.9	23224	369	1.6
1997	48559	874	1.8	26261	404	1.5
1998	45921	796	1.7	26974	364	1.4

¹¹¹ Türkiye İstatistik Yıllığı 1999 s.639

D. MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE YABANCI SERMAYE

Madencilik sektöründe faaliyet gösteren yabancı sermayeli firmaların sayısı 1995 yılı sonu itibariyle 44* olup bu firmaların yabancı sermaye toplamı 298.369 milyon TL'dir.

Tablo 17: 01/01/1954-31-12/1995 Tarihleri Arasında Türkiye'de Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Firmaların Madencilik Sektöründeki Dağılımı¹¹³

	Firma adedi	Mevcut yabancı sermaye (milyon TL)	Toplam Yabancı Sermaye içindeki Payı%	Şirketlerin Toplam Sermayesi (milyon TL)	Toplam sermaye payı (%)
METAL MADENCİLİK	3	10.314	0.02	11.111	92.83
DİĞER MADEN.	41	288.055	0,50	376.820	76.44
TOPLAM	44	298.369	0,52	387.931	76,91

1954-1995 yılları arasında faaliyette bulunan yabancı sermayeli firmaların geneline bakıldığında 56.828.476 milyon TL. (yaklaşık 57 trilyon TL) olan mevcut yabancı sermaye içinde madencilik sektörü %0,52'lik bir yer tutmaktadır. Bu oran, diğer sektörler içinde tarım sektörü ile birlikte çok küçük bir yer tutmaktadır.

Tablo 18: Toplam Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı¹¹⁴

Sektör adı	Toplam yabancı sermaye içindeki payı (%)
Madencilik	0.52
Tarım	1,07
İmalat Sanayi	59,40
Hizmetler	38,70

* **Yabancı Sermaye Raporu (1993-1995)**'nda yer alan tablolarda, madencilik sektörü içinde yer alan ham petrol ve doğal gaz üretimi sektörel alt birimi imalat sanayi içersine yerleştirilmiştir.

¹¹³ **Yabancı Sermaye Raporu (1993-1995)** Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara, 1996.

¹¹⁴ Ak. Farklı tablolardan derlenmiştir.

Tablo 19: Madencilik Sektöründeki Yabancı Sermayenin Ülke Kökenlerine Göre Dağılımı¹¹⁵

ÜLKE ADI	Yatırdığı Sermaye miktarı (Milyon TL)	Sektördeki toplam sermaye içindeki payı(%)	Firmaların toplam Sermayesi içindeki Payı(%)
Hollanda	167.761	56,23	43,25
Fransa	47.765	13,66	10,51
İsviçre	34.218	11,47	8,82
Almanya	12.438	4,17	3,21
Bermuda	9.229	3,09	2,38
Güney Kore	8.740	2,93	2,25
Kanada	6.960	2,33	1,79
A.B.D.	4522	1,52	1,17
Yunanistan	4250	1,42	1,09
Avusturya	3.229	1,08	0,83
İtalya	2.696	0,90	0,69
Diğer ülkeler ^{**}	3.561	1,20	0,92
TOPLAM	298.369	100.00	76,91

* Diğer ülkeler: İsrail, S.Arabistan, Suriye, Lüksemburg, B.A.E., İngiltere, Kuveyt, Bulguristan, Danimarka

Madencilik sektöründe (1954-1985) yılları arasında yapılan yabancı sermayeli yatırımlar içinde Hollanda (167.761 milyon TL) %56,23'lü pay ile birinci sırada yer almaktadır. Hollanda merkezli yabancı sermayenin kullanıldığı şirketler şunlardır:

¹¹⁵ A.k. Farklı tablolardan derlenmiştir.

Tablo 20: Türkiye’deki Hollanda Merkezli Şirketler¹¹⁶

Firma adı	Yılı	Toplam Sermaye (milyon TL)	Yabancı ortak Payı %	Yabancı ortak adı ve payı (%)
1.Magnesit Anonim Aş.	1963	95.700	100	Magnesien B.V.(99.88) Diğ.Yab.Ort.(0.01)
2.Eurogold Madencilik Aş.	1989	72.00	100	AUTIN INVESMENT BV(%99,99) (Hollanda)Diğer Yab.Ort(%0,01) Avusturya
3.Tüpragmetaltın Madencilik San. Ve Tic.Ltd.Şti	1989	68	100	S.G.Resources B.V.(%99.99) Hollanda Preussag Uk.Ltd (0,01 %) İngiltere

Magnesit AŞ manyezit üretimi, Eurogold ve Tüprag ise Altın üzerine çalışmaktadırlar. MAGNESİENS BV. yatırılan toplam yabancı sermaye içinde %32,07lik yer tutuyor. AUTIN INVESMENT BV, yatırılan toplam yabancı sermaye içinde %24,12lik yer tutuyor. Hollanda kökenli sermayenin kurduğu yada ortak olduğu firma sayısı 3’tür.

Fransa merkezli yabancı sermaye %13.66 (40.765 milyon TL) oranındadır. Bunun (%55,29) 22,540 milyon TL.si PARFİCİM adlı şirket tarafından iki ayrı şirket ortaklığı ile gerçekleştirilmiştir.

¹¹⁶ A.k. Farklı tablolardan derlenmiştir.

Tablo 21 :PARFİCİM* Ortaklığında Kurulan Kuruluşlar¹¹⁷

Firma adı	Yılı	Toplam Sermaye (milyon TL)	Yabancı ortak Payı %	Yabancı ortak adı ve payı (%)
AKTAŞ İNŞ. MAZ. SAN VE TİC.AŞ	1995	25.000	%50	PARFİCİM
TAMTAŞ YAPI MALZ.SAN.VE TİC. AŞ.	1995	20.080	%50	PARFİCİM

*PARFİCİM, yatırılan toplam yabancı sermaye içinde %7.55 lik bir yer tutmaktadır.

Diğer Fransız kuruluşu COMPAGNIE İNT.DEV., (CİDEM), SAYLA ENDÜSTRİYEL MİNERAL VE ÜRETİM SAN.DİŞ.TİC.AŞ. firmasının kuruluşuna %69.90'lık bir payla katılmıştır. CİDEM' in yatırdığı sermaye 15.448 milyon TL. olup, bu miktar yatırılan toplam yabancı sermaye içinde %5,18'lik bir paya sahiptir.

Fransa kökenli sermayenin kurduğu ya da kuruluşuna ortak olduğu firma sayısı 5'dir.

İsviçre kökenli sermayenin kurduğu yada ortak olduğu firma sayısı 5'dir. Yabancı sermaye içindeki oranı %11.47 (34.218 milyon TL.)dir. Bunun 30.000 milyon TL' sı (tüm İsviçre kökenli sermaye içindeki oranı %87,67) PLUS STAUFER AG. tarafından OMYA MADENCİLİK SAN. TİC.AŞ.nin ortaklığına (%50 oranında) yatırılmıştır. PLUS STAUFER AG' nin sektördeki toplam yabancı sermaye içindeki oranı ise %10.05'dir.

¹¹⁷ A.k. Farklı tablolardan derlenmiştir.

Tablo 22: Madencilik Sektöründe Faaliyet Yürüten İlk 9 Firma¹¹⁸

Yabancı Firma Adı	Ülkesi	Yerli Firma adı	Milyon TL	Giriş Yılı	Madencilik Sektöründe Toplam Yabancı Sermaye İçindeki Payı (%)	Kümülatif Payı (%)
Magnesien Bv	Hollanda	Magnesit AŞ.	95.700	1963	32,07	32,07
Autin Invesment Bv	Hollanda	Eurogold.Mad. AŞ.	72.000	1989	24,13	56,20
Pluss Staufer AG	İsviçre	Omya Mad. AŞ.	30.000	1990	10.06	66.26
PARFİCİM	Fransa	(*)	22.540	1995	7,55	56,20
Compagnie Int. Dev. (CIDEM)	Fransa	Sayla End. Min. ve Ür. Dış. Tic. AŞ.	15.448	1992	5.18	78.99
Mar. Concord Ltd.	Bermuda	MarmaraConcord Mad .San.ve Tic. AŞ.	9229	1988	3.09	82,08
Yukong LTD.	G.Kore	Epemetal En.AŞ.	6563	1991	3.09	82.08
Cominco Resources Int	Kanada	Cominco Mad.San.AŞ.	3609	1988	1.21	85.49
Corona Corporation	Kanada	Dardanel Mad.San.Tic.AŞ.	3345	1991	1.21	86.61
		TOPLAM	258.434			

* PARFİCİM, Aktaş İnşaat Mal.San. ve Tic.Aş (1995) ve TAMTAŞ Yapı Mal.San ve tic Aş (1995)'lere sırasıyla 12.500 milyon TL ve 10.040 milyon TL. yatırım miktarı ile kuruluşlarına ortak olmuştur.

Yukarıdaki tablo oldukça ilginç bir sonuç sunmaktadır bize; ilk üç firma (Magnesien BV, Autin Invesment BV, Pluss Staufer AG) madencilik sektöründeki yabancı yatırımın %66,26 sına sahiptir. ilk beş firma açısından değerlendirdiğimizde, ise bu oran yaklaşık %80 ne kadar gelmektedir. Bu aynı zamanda. Hollanda, Fransa ve İsviçre kökenli firmalar tarafından yatırılan sermaye içinde 235.688 milyon TL ile %97.09'luk bir yer kaplamaktadır.

Tablonun geneline baktığımızda ise yukarıda sayılan dokuz firma, sektöründeki yabancı sermayenin %86,61 ne (258.434 milyon TL) sahip olduğunu göstermektedir.

¹¹⁸ A.k. Farklı tablolardan derlenmiştir.

Dünya madencilik sektörünün devlerinden RTZ ise ülkemize 1990 yılında Giriş yapmıştır. Yukarıdaki tablolar içinde, Türkiye’de kurduğu firmanın ticaret dalında faaliyet göstereceği belirtildiğinden, RİOTUR MADENCİLİK AŞ. yer almamıştır.

Tablo 23: Riotur Madencilik AŞ’ ne İlişkin Bazı Bilgiler¹¹⁹

Firma adı- sektörü	Giriş yılı	Ülkesi	Milyon TL Toplam Sermaye	Yabancı ortak payı%	Yabancı ortak adı	Ülkesi	Hisse oranı %
Rio Tur Madencilik AŞ (Ticaret)	1990	İngiltere	10.150	100.0	Rio Tinto Minerals Dev.Lt.	İngiltere	99.99
					Diğer Yabancı Ortaklar	İngiltere	0.01

E. MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE ÖZELLEŞTİRME

Ülkemizde madencilik sektöründe ağırlık büyük ölçüde KİTlerdedir. VII.BYKP’nda planlanan sabit sermaye yatırım miktarları diğer dönemlere nazaran daha düşük (1994 fiyatlarıyla, GSMH büyümesi %5.5 olursa 29.1 trilyon (TL) olmasına karşın devletin bu sektör üzerindeki hakimiyetini göz ardı etmemize olanak sağlamamaktadır.

I. B.Y.K.P ve, enerji gereksinimini sağlamak için termik santrallere önem verildiği IV. BYKP dönemleri dışında, madencilik sektörünün SSY’ından aldığı pay oldukça düşüktür. 1980’li yıllarla birlikte, ülke ekonomisindeki yapısal değişikliklerden (ithal ikameci sanayileşme yerine ihracata yönelik sanayileşme tarzına geçilmesi) sonra sektörün SSY’ındaki payı giderek düşmüştür (VII BYKP’nda planlanan %1,2). Sanayileşme politikalarındaki değişim, KİT’lerin özelleştirilmesini ilk gündem maddelerinin içersine sokmuştur. KİT’ler üzerine

¹¹⁹ A.k. Farklı tablolardan derlenmiştir.

uygulanan politikalar sonucunda özellikle madencilik sektörün içersinde yer alan KİT'ler, oldukça zarar eden konumlara adeta devlet eliyle itilmiştir. Bunda, gerekli teknolojik yatırımların yapılmaması, bankalara yüksek faiz oranlarında borçlandırılması, üretilen madenin özellikle kömürün, üretim maliyetinin oldukça altında bir fiyatla Demir-Çelik fabrikalarına, termik santrallere satılması, ile örtülü sübvans yapması vb. gibi uygulamalar etkili olmuştur. Öyle ki dünyanın en yüksek koklaşabilirlik özelliğine sahip olan Zonguldak taşkömürlerine gerekli yatırımların yapılmaması, yanlış istihdam, üretim politikaları sonucu, “kapatalım” “yok edelim” söylemleri ile “somon çiftliklerine “dönüştürelim, işçileri evlerine gönderelim onlara “işsizlik sigortası ödeyelim daha kazançlı oluruz” düşüncesi, ülkemizde epey yandaş bulmuştur. 1985 yılında Dünya Bankası kredisi kullanılarak, Morgan Guarantee Trust Company'e “özelleştirme master planı” hazırlatıldı. Buna göre KİT'ler satılabilir özelliklerine göre üç grupta yer aldı.

Adı geçen master planına göre:

Birinci derecede öncelikle; KİT'ler, sosyal ve ekonomik ciddi bir sorunla karşılaşılmadan, özel kesime devredilecek olanlar olarak belirlendi. Bu gruba giren KİT'lerde kendi içlerinde üçe ayrıldı:

- i) Tümü ile satılabilir durumda olanlar
- ii) Çoğunluğu satılabilir durumda olanlar
- iii) Büyük bölümü ile satılabilir olanlar (sektörden ETİBANK)

İkinci derecede öncelikli KİT'ler satılabilir olmakla beraber, satışlarının daha zor ve sorunlu olan ve uzun zaman alabilecek kuruluşlardı. (Sektörden TKİ, TTK.)

Üçüncü derecede öncelikle KİT'ler ise yatırımcılar tarafından cazip olmayan, ancak belki bazı düzenlemelerle ve uzun dönemde kısmen özel kesime devredilecekler olarak belirlendi.

Ayrıca, ülkemizdeki özelleştirme pratiği ve yapılan programlama ile bazı sektörlerde yapılan S.S.Y' larının yıllara göre değişimi arasında ilginç bir bağlantı kurulabilir. Kamu sektörü toplam Sabit Sermaye Yatırımlarında imalat, madencilik ulaştırma ve haberleşmeye baktığımızda şu tablo ile karşılaşmaktayız:

Tablo 24: Bazı Sektörlere Yapılan Sabit Sermaye Yatırımları¹²⁰

Yıllar	İmalat	Madencilik	İmalat ve Madencilik	Ulaştırma ve Haberleşme
1981	24.3	9.6	33.9	17.7
1983	20.0	8.7	28.7	20.5
1985	12.0	8.9	20.9	29.8
1987	6.3	4.9	10.3	32.7
1989	4.5	3.2	7.7	29.9

1981-85 yılları arasında imalat ve madencilik sektörü toplamı, ulaştırma ve Haberleşme sektörleri toplamını geçerken, ibre 1985'ten sonra ters tarafa dönmektedir.

Ülkemizde madencilik sektöründe özelleştirme faaliyetleri başlamıştır. Ancak yapılan özelleştirmeler beklenildiği gibi başarılı değildir. Kayseri' de kurulu bulunan ÇİNKUR şu an kapatılmıştır. Etibank'ın bankacılık bölümü kurumdan ayrılmış ve daha sonra özelleştirilmiştir. Bu banka da son günlerde içi boşaltıldığı için sahipleri

¹²⁰ Oğuz Oyan, "Türkiye Madencilik Sektörü, Yabancı Sermaye ve Özelleştirme", **12. Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik Kongresi**, Ankara 1991, s.515

yargı önüne çıkartılmış ve banka tekrar kamunun yönetimine geçmiştir. Etibank'ın bor tesislerinin özelleştirilmesi gündeme gelmiş ancak yoğun muhalefetten sonra bu öneri geri çekilmiştir. TEAŞ'ın termik santrallerinin özelleştirilmesi doğrultusunda, bu santrallere kömür sağlayan TKİ'ye ait işletmeler de santrallerin yanında özelleştirilmeye başlanmıştır. TKİ – OAL, 2000 yılında Park Teknik Elektrik Madencilik Sanayi A.Ş.'e 20 yirmi yıllığına devredilmiştir. Kütahya Manyezit İşletmeleri A.Ş. 1995 yılında özelleştirilmiş ancak Ankara 5. İdare Mahkemesi bu kararı iptal etmiştir. Konya Krom Manyezit Tuğla Sanayi A.Ş. 1998 yılında Selçuklu Krom Manyezit Tuğla Sanayi A.Ş.'ne satılmıştır.

F. MADENCİLİK SEKTÖRÜ VE ÇEVRE

İnsanoğlunun kendi varlığını sürdürebilmek için doğaya karşı verdiği her mücadele, her eylem giderek onu denetim altına alma amacını taşırken, aynı zamanda onu belirgin değişikliklere de uğratmaktadır. Kendi tarihsel-toplumsal gelişimi aynı zamanda onun doğadaki konumunun, doğayla savaşımının da gelişimidir.

Artan nüfus ve bu gelişmenin ortaya çıkardığı problemler bilimsel gelişmelerin hızlanmasına yol açmış ve kitlesel üretim yapma gücünü geliştirmiştir. Endüstriyel üretim süreci büyük ölçekli üretimi sağlarken, aynı zamanda, geniş çevresel etkilere de neden olmuştur. Plansız, anarşik, ve kar amacıyla yapılan üretimin giderek insanın kendi varlığına bir tehdit olarak yönelmesi sonucu çevre bilinci yaygınlık ve derinlik kazanmaya başlamıştır.

Günümüzde "küreselleşen" dünyanın önde gelen üyelerinden biri üretim, insan ve çevre arasındaki ilişki üzerine eğilmek ve çevresel değerlerin korunmasında gerekli özenin bir bütün olarak gösterilmesidir. Bu değerlerin yeni bir yüzyılda yeni gerçeklikler üzerinden ve evrensel bir bakış açısıyla yeniden ve yeniden değerlendirilmesi günümüz en önemli gerçekliği içinde yer almaktadır.

Gerek gelişmiş kapitalist ülkeler, gerekse azgelişmiş ülkeler mevcut gelişme düzeylerini aşabilmek ve "küresel" hale gelmiş azgın rekabetin gereklerini yerine getirebilmek için yoğun bir çaba içindedirler. Bu çaba tüm yaratılan değerlerin ve doğal kaynakların, belirlenmiş projeksiyonların hizmetine körükörüne sunulmasına neden olurken, çevresel değerlerin ve dengelerin tahribinin hızlanmasına da neden olmaktadır.

Toplumlar kendi varlıklarını idame ettirebilmek için bir bütün olarak doğal kaynaklara ihtiyaç duyarlar. Ancak, mevcut kaynaklarla gelişme düzeyi ve hedefleri arasındaki ilişkiyi rasyonel kurmak, ihtiyaçlar düzeyini doğru belirlemek ve kullanmak, bunları kullanırken ortaya çıkardığımız sorunları iyi anlamak ve önlemlerini buna göre oluşturmak durumundayız.

Giderek daralan doğal kaynakların çevre bilinci ve politikalarıyla daha iyi yönlendirilmesi ve akılcı planlanması gerekmektedir. Çünkü kaybettiğimiz değerleri geri getirebilmek mümkün olmadığı gibi, bugünden bu değerlere sahip çıkmak, politikalar üretmek geleceğimizi verimli kılmanın tek yolu gözükmektedir.

Endüstriyel üretim sürecinin temelini teşkil eden madencilik faaliyetleri yenilemeyen kaynakların kazanılmasını hedef almakta ve bunun sonucu olarak

toprak kayıplarına, bitki örtüsü ve topografya değişimine, ekolojik dengenin bozulmasına neden olmasının yanısıra, çıkarılan madenlerin zenginleştirilmesi ve işlenmesi süreçlerinde de ciddi çevresel etkiler oluşmaktadır.

Dünya ekonomisinin motoru sayılan gelişmiş kapitalist ülkelerde çok eskiden beri faaliyet gösteren maden ocaklarının giderek yaşlanması üretim maliyetlerinin etkisini yukarı çeker, özellikle stratejik madenlerin azalmasının sonucunu stok politikaları yapma ve yarattığı çevresel etkiler nedeniyle halkın yükselen tepkisinin madenciliği zorlaştırması sonucu madencilik faaliyetleri bu ülkelerden az gelişmiş ülkelere kayma eğilimi göstermektedir.

Dünyadaki bu eğilime koşut olarak ülkemiz madencilik alanında özelleştirme uygulamalarının da hız kazanmasıyla hızlı bir sermaye girişi gözlenmektedir. Madencilik sektöründeki mevcut yapısal bozuklukların bu gelişmeyle birlikte artacağını söylemek hiç de abartı olmayacaktır. Çalışma ortamına ilişkin temel bozukluklarının yanı sıra, çevreyle ilgili uygulamaların ve düzenlemelerin yetersizliği nedeniyle var olan çevre tahribatının genişleyerek ve derinleşerek devam etmesi değerlerimizin tamamen ortadan kalkmasına neden olabilecektir.

Bu nedenle, sınırlı ve yenilenemeyen kaynaklardan olan madenlerin üretimi için yer seçimi, teknolojik yapılanma ve üretim metodu tercihleri uygun yapılamazsa toplumsal getirisinden çok götürüsü ile karşı karşıya gelinecektir. Gerekli önlemleri bugünden alınmadığında gelecekte, su kaynakları, hava ve toprakta yol açacağı kalıcı tahribatlar sonucu nesillerce sürececek muazzam etkiler yaratabilecektir.¹²¹

¹²¹ Dev Maden Sen 2000 Yılı Çalışma Raporu

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE YER ALAN KURUMLAR

Madencilik sektöründe yer alan ilgili birçok kurum ve kuruluş vardır. Ancak üretici ve arayıcı konumda olan kurumların birbirinden farklı bakanlıklara bağlı olması, aralarında koordinasyon ve uyum eksikliklerine neden olmaktadır. Genel anlamda sektöre ilişkin planlama Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılırken, Yasal düzenleme Maden İşleri Genel Müdürlüğü, Çevre Bakanlığı, Turizm Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, İlgili Devlet Bakanlıkları, Belediyeler ve İl-İlçe Özel İdare Müdürlükleri tarafından yapılmaktadır. Yasal düzenlemelerin bir çok kurumun inisiyatifinde olması sektörün içinde bulunduğu bürokratik zorluklara işaret etmektedir. Bunların dışında kredilendirme ve pazarlama konusunda Madencilik fonu (31.12.2001 tarihi itibarıyla tasfiye edilecektir) Hazine Müsteşarlığı, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ticari Bankalar yine sektör ile ilişkilendirilebilir. Üreticiler olarak Eti Holding, TKİ, TTK, KBİ, Tekel ve özel sektör firmalarını sayabiliriz. Teknik hizmetlerde TSE, TÜBİTAK, üniversiteler sayılabilir. Arama faaliyetlerinde MTA ve özel sektör kuruluşları sayılabilir. Madencilik sektöründe faaliyet gösteren bir çok kurum ve kuruluşun tek bir bakanlık altında toplanması sektörün gelişimi açısından oldukça önemlidir.

Çalışma içerisinde bu kurum ve kuruluşlardan TTK, TKİ, Eti Holding, KBİ, MTA, MİGEM incelenecektir.

I. TÜRKİYE TAŞKÖMÜRÜ KURUMU (TTK)

Ülkemizde koklaşabilir taşkömürü üretilen tek bölge Zonguldak taşkömürü havzasıdır. 1848 yılında havzada üretime başlanılmış ve halen devam etmektedir.

Kömür havzasında üretim 1937 yılına kadar yabancı sermaye tarafından yapılmış olup, yıllık üretim miktarları 2.5 milyon ton seviyesindedir. 1937 yılında devletleştirilerek “Ereğli Kömür İşletmeleri” adını almıştır. II. Dünya savaşı sonrası 1949-1956 yılları arasında 103 milyon dolar Amerikan Marshall yardımı ile ocaklar revize edilerek üretim kademeli olarak artırılmıştır. 1970 yılına kadar alınan dış krediler ile satılabilir kömür miktarı 5 milyon ton/yıla kadar çıkmıştır (1975 yılı en yüksek değer). 1980 sonrası yatırımlarının süreksizliği sonucu üretim yıllara bağlı olarak azalarak 1999 yılında satılabilir taşkömürü 2 milyon ton/yıl seviyesine düşmüştür.

Ereğli Kömür İşletmeleri bir ara Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu’na bağlanmış olup 1984 yılında ayrı bir KİT olarak Türkiye Taşkömürü Kurumu adını almıştır. Bu tarihten itibaren kurum Zonguldak’ta ayrı bir KİT olarak faaliyet göstermektedir. Şu anda havzada faaliyet gösteren TTK (Türkiye Taş Kömürü Kurumu) 1983 yılında 2929 sayılı kanunla oluşturulmuş bir kurumdur. TTK beş müesseseden oluşmaktadır.

— Armutçuk

— Kozlu

— Üzülmaz

— Karadon

— Amasra

Türkiye’de taşkömürü, “Kuzeybatı Anadolu taşkömürü Havzası” ya da diğer adıyla “Zonguldak taşkömürü Havzası” adı altında, batıda Zonguldak Ereğli’sinden

başlayarak doğuda Kastamonu-Azdavay'a kadar uzanan yaklaşık 200 km uzunluğunda, 8 ile 10 km arasında değişen genişlikte olup, 13.350 km²'lik bir alanı kapsamaktadır.

Zonguldak taşkömürü havzasında kömür, Karbonifer yaşlı, 350 milyon yıl önce oluşan kaya birimleri arasında yer almaktadır. Kömür havzasında 43 damar bulunmakta olup, bunlardan yerine göre en fazla 23 adedi işletilmektedir. Üretim 850 m kalınlığındaki bir horizon içinde +155 m ile -560 kotları arasında ve kapalı işletme ile üretim yapılmaktadır. Dikeyde bu kalınlığa rağmen aktif kat sayısı üç olup, ortalama derinlik -258 metredir.

A. ZONGULDAK TAŞKÖMÜRÜNÜN REZERVİ

Zonguldak Taşkömürü Havzasında yapılan araştırmalar sonucunda 1.119.114.000 ton kömür rezervine sahiptir. Bu rezervin % 38'i görünür rezervdir. Tablo 25'de rezerv dağılımı verilmiştir.

Tablo 25: Zonguldak Taşkömürü Havzasının Üretim Alanlarına Göre Rezerv Durumu (Milyon Ton)¹²²

Üretim Bölgesi	Görünür	Muhtemel	Mümkün	Toplam
Armutçuk	26	8	6	40
Amasra	32	133	--	165
Kozlu	61	56	48	165
Karadon	150	154	117	421
Üzülmez	159	95	74	328
TOPLAM	428	446	245	1.119

Zonguldak taşkömürlerinin % 82'si koklaşabilir özelliğe sahip olup, Amasra kömürleri ise koklaşmaz özelliğindedir.

¹²² MTA Taşkömürü Havzası Raporları

Dünya taşkömürü rezervi 1994 yılı rakamları ile 522,4 milyar tonu antrasit ve bitümlü, 517,8 milyar tonu yarı bitümlü ve linyit olmak üzere 1040,2 milyar tondur.¹²³ 2000'li yıllarda üretilecek Taş kömürünün yaklaşık %90 kadarının üretici ülkeler tarafından tüketileceği ve ancak %10 kadarının dış satıma konu olacağı öngörülmektedir. Türkiye bu pazardan 1990-1994 yılları arasında 5,5-6 milyon Ton/yıl dış alım yapmıştır. Bu rakam pazara çıkan kömürün %1.4-1,7 si kadardır. Türkiye'nin 2000'li yıllarda bu pazardan talebi¹²⁴ önceleri %2.8, 2010 yılında ise %7.4'e ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu rakamlara göre, taşkömürü üretimini artırmadığımız takdirde, tüketimde ithal kömürün payı %55'e, daha sonra ise giderek %90'lara ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Tablo 26 : Taşkömürü Üretimi ve Satılabilir Kömür Miktarları. (*1000 Ton)¹²⁵

Yıllar	Tuvönan Üretim	Satılabilir Üretim
1940	3.020	2.125
1950	4.361	2.832
1960	6.307	3.653
1970	7.595	4.573
1975	8.355	4.813
1985	7.260	3.605
1990	5.629	2.745
1995	3.252	2.248
1998	3.100	2.250

¹²³ Madencilik Bülteni Sayı :40 TMMOB Maden M.O. Yayını, Ankara,Nisan 1995

¹²⁴ VII BYKP Genel Enerji Ö.İ.K. Raporu, DPT Yayını, Ankara 1994

¹²⁵ TTK Faaliyet Raporları

B. TÜRKİYE'DE TAŞKÖMÜRÜ TALEBİ

Taşkömürü önem sırasına göre; demir-çelik fabrikalarında tüketilmek üzere kok üretiminde, ısınma ve sanayi sektöründe ve elektrik üretilmek üzere termik santrallerde kullanılmaktadır. 1999 geçici verilerine göre, Türkiye taşkömürü talebi 10.5 milyon tondur. Bunun 2 milyon tonu TTK tarafından ve 7.5 milyon ton' luk kısım ithal yoluyla karşılanmıştır.

Tablo 27 : Taşkömürü İthalatı (bin ton)¹²⁶

Yıllar	İthalat	Yıllar	İthalat
1981	650	1989	3615
1982	1106	1990	5557
1983	1670	1991	6083
1984	1982	1992	5414
1985	2662	1993	5640
1986	2998	1994	5463
1987	3917	1995	5941
1988	4503	1996	5525

Dünya görünür taşkömürü rezervi 519 milyar ton' dur. Türkiye'nin görünür taşkömürü rezervi ise 428 milyon ton olup, bugünkü üretim miktarı ile 100 yıllık bir işletme rezervi bulunmaktadır.

¹²⁶ Enerji İstatistikleri, Türkiye 7. Enerji Kongresi Ankara 1997 s.167

Tablo 28: Taşkömürü Talebi Tahmini(Önümüzdeki 20 yıl için-bin Ton)¹²⁷

YILLAR	KONUT	SANAYİ	TERM. SANT	KOK FABRİK.	İÇ TÜKETİM	TOPLAM
1998	2.260	6.188	2.016	4.639	100	15.203
1999	3.878	7.241	2.016	4.798	100	18.033
2000	4.424	7.558	2.016	5.028	100	19.126
2005	2.689	12.092	4.500	6.193	100	54.574
2010	2.002	27.665	14.820	9.973	100	54.560
2015	5.214	54.981	21.030	14.698	100	96.023
2020	11.916	90.955	29.710	21.938	100	154.618

C. TTK' DA İSTİHDAM VE VERİMLİLİK

Taşkömürü madenciliği ülkemizde derin damarlardan yürütülmektedir ve derin damar madenciliğinde yatırım damar şartlarına bağlı olarak değişmekteyse de gelişmiş ülkelerde yatırım, ülkemizdeki gibi düşük değildir (1994 - 1999 arası TTK yatırımları 2,1 - 4,05 USD/ton arasında değişirken, derin damar madenciliği yapan gelişmiş ülkelerde bu değer 5 - 10 USD/ton seviyesindedir). Yine TTK' da yeraltı toplam işçi sayısı 10.898 iken yerüstü işçi sayısı 5.250' dir (31.12.1999 itibariyle). Bu değerler yeraltı - yerüstü işçi dengesinin (2/1) bozuk olduğunu göstermektedir.

¹²⁷ VIII.BYKP. Yatırım Projeleri Alt Komisyon Raporu.DPT yayını Ankara 1999

Tablo 29: TTK İstihdam Durumu¹²⁸

YILLAR	İŞÇİLİK			MEMUR	GENEL TOPLAM
	Yeraltı	Yerüstü	Toplam		
1994	14.427	9.537	23.694	3.149	26.843
1995	13.348	8.172	21.520	2.599	24.119
1996	13.063	7.362	20.452	2.555	23.007
1997	12.277	6.397	18.674	2.463	21.137
1998	11.693	5.730	17.423	2.498	19.921
1999	10.898	5.250	16.148	2.446	18.594

Tablo 30: TTK' da Üretim Maliyetleri ve Satış Fiyatları(bin TL)¹²⁹

	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Üretim Maliyeti	3.008	4.687	5.291	15.134	24.504	41.825
Ticari Maliyet	6.933	10.900	16.140	28.837	30.953	69.387
Ort. Satış Fiyatı	1.152	1.897	3.530	6.664	11.863	13.414

D. TTK' NIN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Dünya birincil enerji kaynakları arasında kömür önümüzdeki 60 yıl içerisinde en büyük paya sahip enerji hammaddesidir. Dünya taşkömürü tüketiminin 1999-2010 yılları arasında takriben % 10'nun ithal yoluyla karşılanacağı görülmektedir. Türkiye'nin taşkömürü ithalatı; 1990 yılında taşkömürü piyasasının % 1.4'ü teşkil ederken, Önümüzdeki yılların projeksiyonlarında, 2005 yılında % 100 artışla % 2.8, 2010 yılında % 164 artışla dünyada satılabilir kömürün tüketiminde % 7.4'ü teşkil etmektedir. Türkiye'nin taşkömürü tüketiminde 1990 yılında dışa bağımlılığı % 64 iken, 1999 yılında bu oran % 71'e çıkmıştır. Önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin

¹²⁸ VIII.BYKP Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayını, Ankara 2001,s.90

¹²⁹ A.k. s.90

taşkömürü gereksinimi göreceli olarak artacaktır. Doğal olarak dışa bağımlılıkta aynı oranda artacaktır.

Türkiye Taşkömürü Kurumu'nda 1980 sonrası siyasal ortamında bırakın yatırım yapmayı, çoğu zaman gerekli olan idame yatırımlarına bile kaynak aktarılmamıştır. Kurumu özel bankaların kucagına iterek yüksek faiz oranlarında kredilendirilmesi sonucunda borç batağına itilmiştir.

Siyasi iktidarlar kendi amaçlarına hizmet etmek için atadıkları elleri, dilleri bağlı yöneticileri aynı siyasi iktidar görevden almaktadır. TTK'da bir yöneticinin görev süresi ortalama 6 aydır. Altı ay yöneticilik yapılan bir kurumda nasıl icraat yapılması düşünülmektedir?

TTK'da dört adet kömür hazırlama ve iyileştirme tesisi (lavvar) mevcut olup, bu tesislerde kömür kaçakları kabul edilebilir sınırların çok üzerindedir. Bu lavvarlardan, merkez (Zonguldak) lavvarının şehir dışına çıkartılması için yerel siyaset ile merkezi yönetim sözbirliği içerisinde bulunmaktadır. Zaten mevcut maliyetler satılabilir dünya taşkömürü fiyatlarının üzerindedir. Bu fiyatlara Üzülmez ve Kozlu üretim bölgelerinden tuvönan kömürün taşıma maliyetinin eklenmesi ile satılabilir kömürün tonu 230-250 dolara çıkması kaçınılmazdır.

Zonguldak Taşkömürü Havzası Türkiye'nin koklaşabilir özelliğe sahip yegane taşkömürü üretim alanıdır. Bu nedenle sanayileşme ve kalkınmanın hammadde girdisi sağlayan bu sektöre yatırım yapılması kaçınılmazdır.

TTK, taşkömürü üretim miktarlarını artırmak için teknolojik ve idame yatırımlarına vakit geçirmeden kaynak ayırmalı ve uygulamaya derhal başlamalıdır.

Eksik iş gücü ihtiyacını karşılamalı ve yeraltı ile yerüstü işçi dengesini sağlamalıdır. Genelde taşkömürü işletmelerinde satılabilir ton başına 10-15 dolar idame yatırımı yapılması gerekmektedir. 1980’li yıllar sonrasında ise kuruma ciddi bir yatırım yapılmamıştır. Bunun neticesinde satılabilir taşkömürü 2 milyon tona kadar düşmüştür.

Demir-Çelik fabrikalarının gereksinimi olan koklaşabilir kömürün % 27’lik kısmı yerli üretim tarafından karşılanmakta olup, Demir-Çelik sanayiinin ihtiyacı olan kömür daha fazla yerli üretim ile karşılanmalıdır. Üretim miktarlarını artırmanın yanında mevcut lavvar tesislerini yenileştirmeli, üretime paralel artışlara uygun ilave kömür hazırlama ve yıkama tesisleri kurulmalıdır.

Kurum bazı sahaları rödevansla işletme hakkını özel kesime açmıştır. Özel sektör işletme tekniğinden çok uzak üretim yapmaktadır. Bunun yanında “İşçi sağlığı ve iş güvenliği tüzüğüne” uymamakta ve çeşitli iş kazaları olmaktadır.

Ayrıca TTK’den ayrılarak özelleştirilmesi ya da özelleştirilemezse kapatılması düşünülen Amasra ve Armutcuk işletmeleri için, burada üretilen toz kömürün briket haline getirilerek satılması, sahaların değerlendirilmesi doğrultusunda atılacak adımlardan biridir. Briket kömür üretimi sadece bu sahalarla kalmamalı, Üzülmez, Karadon ve Kozlu toz kömürlerinin de briket kömür olarak, yakıtlık olarak kullanılmak üzere satışa sunulma projeleri hayata geçirilmelidir.

Amasra-B sahası üretime açılmalıdır. Bu sahada üretilen kömürler teshin ve termik santrallerde kullanılmalıdır.

3500 kcal/kg ısı değerli düşük kaliteli yakıtla çalışan Çatalağzı termik santrali koklaşabilir özellikteki Zonguldak kömüleriyle beslenmelidir. Ancak fiyatlandırma gerçekçi bir biçimde yapılmalıdır. TTK, TEAŞ' ın bir elektrik santrali olan Çatalağzı Termik Santralini (ÇATES) sübvansede etmektedir. Bu nedenle TTK, ÇATES' e verdiği üründen zarar ederken ÇATES ise ürettiği elektrikten kar etmektedir.

II. TÜRKİYE KÖMÜR İŞLETMELERİ KURUMU (TKİ)

Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ) 1957 yılında, 6974 sayılı yasa ile kurulmuştur. 1984 tarih ve 233 sayılı K.H.K. esaslarına göre düzenlenen ana statü hükümlerine göre yönetilen 2 trilyon TL. sermayeye sahip, 11 müessese ve işletmesi ile linyit ve asfaltit gibi enerji hammaddelerini işleten bir kamu iktisadi teşekkülüdür.

Kurumun Başlıca Görevleri:

- Linyit, turba, bitümlü şist, asfaltit gibi enerji hammaddelerini değerlendirmek için her türlü madeni işletmek ve bu amaçla aramak,
- Çalışma sahasına giren konularda gerekli sanayi tesisleri kurmak ve işletmek, ihracat ve ithalat yapmak,
- Gerektiğinde yurt içinde veya dışında ortaklıklar kurmak ve/veya ortaklıklara katılmak.

Linyit sahalarının ve üretimin tek çatı altında toplanarak planlı bir şekilde yürütülmesi, yeni yatırımlar yapılması ile TKİ üretim kapasitesini son dönemde 60 milyon ton düzeylerine çıkarmış ve Türkiye ürettiği elektrik enerjisinin % 30'unu linyite dayalı termik santrallerden karşılar hale gelmiştir

Türkiye'nin toplam linyit üretimi 1998 yılında 65 milyon ton düzeyinde olmuştur. Bunun yaklaşık % 60' ı TKİ, % 30' u TEAŞ, % 10'u da özel sektör tarafından üretilmiştir. TKİ üretiminin % 93'ü açık işletmelerden, % 7'si de yeraltı işletmelerinden yapılmaktadır. Açık işletmelerde yılda yaklaşık 200 milyon metre küp dekapaj yapılmakta ve bunun % 52'si özel sektör eliyle yapılmaktadır.

Türkiye'nin açık işletmeye müsait olan linyit rezervleri geçmişten günümüze açık işletme madenciliği ile hızla tüketilmektedir. Dolayısıyla önümüzdeki süreçte linyit üretimi, daha derinden ve güç madencilik şartlarında yeraltı madenciliği ile mümkün olacaktır. Bunun için şimdiden jeolojik şartlarımıza uygun mekanizasyon sistemlerinin belirlenmesi ve bu yönde yatırıma gidilmesi gerekmektedir. İlk yatırım maliyeti yüksek ve geriye dönüşü uzun zaman alan böyle bir konuda, devletin lokomotif görevi üstlenmesinden başka bir çare bulunmamaktadır.

Tablo 31: Yıllar İtibariyle Satılabilir Linyit Üretim Miktarları (bin ton)¹³⁰

YIL	TKİ+TEAŞ	ÖZEL	TOPLAM
1980	13.079	1.380	14.469
1985	30.470	5.599	35.869
1990	36.584	7.823	44.407
1991	37.560	5.647	43.207
1992	42.184	6.204	48.388
1993	38.687	7.198	45.885
1994	45.990	5.543	51.533
1995	47.131	5.627	52.758
1996	49.356	4.533	53.889
1997	50.194	7.193	57.387
1998	58.694	6.510	65.204

¹³⁰ A.k. s.81

Linyit kömürü termik santrallerde, sanayi sektöründe ve ısınma amaçlı olarak tüketilmektedir. Ülkemizdeki linyit rezervlerinin düşük kalorili olması nedeniyle, üretimin % 83'lük bir bölümü termik santrallerde kullanılmaktadır. Sanayi sektöründeki tüketim ise şeker fabrikaları, çimento fabrikaları ve tuğla fabrikaları gibi tesislerde gerçekleştirilmektedir. Son yıllarda sanayideki linyit kullanımının azalma nedenlerinden birisi özellikle çimento fabrikalarında Petrokok kullanımının artmasıdır. Petrokokun yerli kömüre göre daha düşük maliyetlerle elde edilebilmesi ve kalorisinin yüksek olması, bu sektörün tercihini değiştirmektedir. Ancak kükürt oranı son derece yüksek olan petrokokun çevresel etkileri kötü ve kanserojen olduğu bilinmektedir. Konut ve kısmen sanayide linyit kullanımının giderek azalmasının temel iki nedeni ise doğal gaz ve ithal linyittir. Bu bağlamda, yerli kaynaklarımızın çevresel etkilerinin iyileştirilmesi yönünde, temiz kömür teknolojilerine yatırım yapılarak ısınma ve sanayi sektöründeki kullanımının artırılması kaçınılmazdır.

Tablo 32: Yıllar İtibariyle Sektörel Linyit Tüketim Miktarları (1000 ton)¹³¹

	1994	1995	1996	1997	1998
TERMİK SANTRAL	39.701	39.815	42.441	45.694	52.115
* TKİ	36.534	24.685	27.337	31.300	31.729
* TEAŞ	3.167	15.130	15.044	14.394	20.386
TESHİN+SANAYİ	11.294	12.302	12.216	13.622	12.221
* TKİ	6.332	7.122	7.938	6.845	6.146
* Özel Sektör	4.962	5.180	4.276	6.777	6.075
TOPLAM	50.995	52.117	54.657	59.316	64.336

¹³¹ A.k. s.57

Tablo 31’den de görüldüğü gibi üretilen linyitin büyük bir kesimi termik santrallerinde kullanılmaktadır. Yukarıdaki tabloda yer alan TEAŞ kaynaklı tüketim Sivas-Kangal ve Afşin-Elbistan’daki tüketimi ifade etmektedir.

Ülkemizde var olan linyitin büyük bölümü “kolay yıkanabilir” özellikler taşımaktadır. Özellikle “yüksek yıkanabilme” özelliğine sahip Tunçbilek ve Soma linyitlerinden düşük küllü (%10-11) ve yüksek verimli (%75-80 yanabilir verimli), 6000 kcal/kg ısı değerli kömür üretilmesi mümkündür. iyi yıkanabilir özelliğe sahip kömürün öncelikle ısınmada kullanılması daha gerçekçidir.

A. TKİ’ DE İSTİHDAM

TKİ’de nisan 2000 sonu itibariyle işçi sayısı 15935, memur sayısı 3002 olup toplam çalışan sayısı 18937’dir.

Tablo 33: TKİ’ de İstihdam Durumu¹³²

YILLAR	MEMUR			İŞÇİ					MEMUR+ İŞÇİ GENEL TOPLAM
	SÖZLEŞ MELİ	KAD- ROLU	TOPLAM	YERALTI	YERÜSTÜ	TOPLAM	GEÇİCİ	DAİMİ	
1994	3.257	649	3.906	5.695	16.697	22.392	5.022	17.370	26.298
1995	2.802	533	3.335	5.318	13.874	19.192	4.750	14.442	22.527
1996	2.790	374	3.164	4.918	13.345	18.263	4.733	13.530	21.427
1997	2.762	328	3.090	4.657	12.739	17.396	4.704	12.710	20.468
1998	2.751	324	3.075	4.223	12.336	16.559	4.145	12.386	19.606
1999	2.698	315	3.013	3.962	12.175	16.137	4.512	11.625	19.140

¹³² A.k. s: 62

B. TKİ'NİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Bölgesel üretim politikaları çerçevesinde, ticari olmayan yakıt (odun, tezek vb.) yerine halka ucuz linyit üretmek ve üretilen bölgelerde ve çevresinde tüketimi sağlamak TKİ'nin başlangıçtaki temel amacı olmuştur.

TKİ'nin sosyal yönü (istihdam, sosyal haklar vb.) de ağır basan enerji talebini karşılamaya dönük büyüme politikası 1965'te petrole dayalı enerji politikasına dönüşmüştür. 1973 ve 1977 petrol krizlerinin sonucunda linyit sektöründe TKİ'de iki yapısal devlet müdahalesi yapılmıştır.

Birincisi; kamu alanında sermaye sınıfına kaynak aktarmanın en önemli yolu haline gelen “Devlet işletmelerinde özel girişimcilik”dir. Devletin kendi işletmelerinde yapmakla yükümlü olduğu işi özel girişimcilere yaptırması, ilk defa yaratılan bu alanla başlamıştır.

İkincisi: Devletleştirmedir.(1977) O dönemde devreye girecek santrallere verilecek kömürler özel sektörün elindeydi ve sadece kömür, demir ve bor tuzlarının özel sektör üzerindeki tasarrufları iptal edilerek devletleştirildi.

Bu dönemin devamında Türkiye, 24 ocak kararları ve 12 eylül darbesini yaşadı. Böylece ihtiyaca göre planlı politikalardan liberal politikalara geçildi.

Yeni dönemin başında IMF ve Dünya Bankasının kredileri ile enerji sektörü ve TKİ güçlendirilmiş ve kapasitesi artırılmıştır. Fakat bu 1988 yılına kadar sürmüştür. Bu tarihten itibaren uygulanan politikalara uygun olarak, TKİ'nin yatırımı, istihdamı ve örgütsel yapısı ile işleyişteki politikalarında frene basılmış ve yön değiştirmiştir.

1988'den itibaren TKİ'de yatırımlar birdenbire düşmüş ve istihdam da sıkı olarak kontrol altına alınmıştır. 1988 yılında 30516 çalışanı bulunan kurumun Nisan 2000'de aynı rakamı 18937'ye düşürülmüştür. Üretim alanlarında, uzun yıllarda yetişen kalifiye elemanların zorunlu emekliliğe sevk edilmesi ve yerine yeni elemanların yetiştirilmemesi işletmelerde verimliliği düşüren önemli bir etken olmuştur. Bunun yanı sıra işletmelerin yönetiminde siyasi müdahaleler eskiye göre daha da artmış görünmekte ve izlenen politikalarla TKİ'nin özerkliği tamamen ortadan kaldırılmıştır. Sonuçta, TKİ'nin daha verimli ve kendi sorunlarını çözmeye yönelik olmaktan çok, dışarıdan dayatılan ulus ötesi enerji tekellerine eklemlenmesi, onların planlarına uygun bir biçimde yeniden düzenlenmesi söz konusudur. Bu çerçevede çıkarılan tahkim yasası ile santralleri besleyecek sahalar, bir promosyon olarak santralleri alan ulus ötesi şirketlere verilecektir.

Bugün enerji açısından Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu en önemli sorun, enerji talebinin karşılanmasında dışa bağımlılığın, ülkenin siyasal ve ekonomik bağımsızlığını tehdit eder boyutta olmasıdır.

Türkiye 1980'li yılların başında planladığı birçok kömür ve elektrik enerjisi projesini gerçekleştirmiştir. Ancak son 10 yıldan bu yana gerek aramalar gerekse üretime yönelik planlama konusunda hiçbir ciddi adım atılmamıştır. Türkiye bugün enerji tüketiminin büyük bir bölümünü ithalat yoluyla karşılamaktadır. Enerji talebinin yerli üretimle karşılanma oranı 1992 yılında % 50 iken bu oran bugün % 34 seviyesindedir. 2010 yılında ise bu oranın % 27'lere düşeceği tahmin edilmektedir. 2010 yılında dışarıdan ithal edilecek enerjinin bugünkü ekonomik karşılığı 17 milyar dolar düzeyinde olacaktır.

Ülkemizde var olan büyük linyit yataklarının (Afşin-Elbistan, Deniz, Tunçbilek, Seyitömer, Beypazarı vs.) işletilmesinde optimum yatırım hacmi oldukça büyük rakamlara ulaşmaktadır. Ayrıca buralarda teknoloji yenilemesine gitmek, verimliliği artırarak maliyeti düşürmek için yapılacak yatırım miktarları yüksektir. Dolayısıyla bu sahaların özelleştirilmesi söz konusu olduğunda çok yüksek miktarlarda sermayeye gereksinim duyulacaktır. Bu miktarlarda sermaye ancak ülke dışından sağlanabileceğinden ülkenin birincil enerji kaynakları içinde önemli bir yer tutan linyitlerin üzerinde yabancı sermaye söz sahibi olacaktır. Ayrıca özelleştirmenin, sahaların verimli çalıştırılmasında olumsuz etkileri de olabileceği söz konusudur. Çünkü özel sektör kısa vadede en yüksek karı elde etmek için faaliyet yürütecektir. Bu bakış açısı üretim sahasının bütününe kullanılmamasını etkileyecektir. Kolay üretim yapılacak yerler işlenecek, zor üretim yapılan yerlerin işlenmemesi söz konusu olacaktır. Bu da, sahadan tam anlamıyla yararlanılamayacağını gündeme getirecektir.

16 Kasım 1996 ve 13 Aralık 1996 tarihli resmi gazetelerde, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 3096 sayılı Y.İ.D. (Yap-İşlet-devret) yasası ve ilgili yönetmeliğine göre linyite dayalı Yeniköy, Orhaneli, Yatağan, Kangal, Çayırhan, Kemerköy termik santrallerinin ve bu santralleri besleyen kömür sahalarının işletme hakkını 20 yıllık bir dönem için yerli-yabancı ortaklıklara devretme koşulları yayınlanmıştır. İhale edilen 12 adet termik santralın tahkimin kabulünden sonra ulusal ve hukuksal engellerin ortadan kalkması ile satışları gerçekleşme noktasına gelmiştir. Bu 12 adet santralın bugünkü kuruluş maliyeti 7.3 milyar dolardır. Bu tesislerin 20 yıllık karı 15.2 milyar dolardır. Satış bedelleri ise 1.66 milyar dolardır.

Yani santraller 20 yıllık karlarının yaklaşık %11'lik gibi komik bir kısmı karşılığı elden çıkarılmaktadır. Bu nedenle kamunun her alanında olduğu gibi enerji alanında da santrallerin ve buna bağlı maden sahalarının özelleştirilmesine karşı çıkılmalıdır.

Aslında kömür sahalarının devredilmesi işlemine, Çayırhan Termik Santraline kömür sağlayan Orta Anadolu Linyit İşletmeleri'nin sahip olduğu sahaların önemli bir bölümde başlanılmıştır. Bu sahalar için 15 yıllığına Park Teknik Elektrik Madencilik Sanayi A.Ş. ile ulus ötesi bir şirket olan Saarberg adlı Alman firmasına 29 Aralık 1995 tarihinde, devredilmesi doğrultusunda bir sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşmeye göre Park-Saarberg, yaklaşık 37.5 milyon tonluk (2.5 milyon ton/yıl üzerinden) bir rezervin sahibi oldu. TKİ, üretilecek kömür için satın alma garantisi vermektedir. Bunun anlamı ise, üretici bir kuruluşun aracı kuruma dönüştürülmesidir. Ayrıca yine bu sözleşme ile değerleri yaklaşık 1 Trilyon TL (1995 yılı rakamları ile) olan galeri, mekanik ekipman vs. ücretsiz olarak kullanıma sunulmaktadır.

III. ETİ HOLDİNG A.Ş.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1923 yılında İzmir’de gerçekleştirilen “I. İktisat Kongresi”nde karma ekonomik politikalar benimsenmesine karşın dünyada baş gösteren 1929 ekonomik krizi sonucunda yeterli sermaye birikimine sahip olmayan özel girişimciler ülkenin sanayi ve kalkınmasında yeterli derecede söz sahibi olamamışlardır. Bunun neticesinde 1934-1935 yıllarını kapsayan “I. Sanayi Planı” ile ülkemizin kalkınmasında ve sanayileşmesinde temel taşları oluşturan üç kuruluşun biri olan Etibank 14.06.1935 tarihinde 2805 sayılı kanunla kurulmuştur. Kuruluş Kanunu’nda yer alan amaçlar;

- Ülkemizin yeraltı kaynaklarını işletmek ve değerlendirmek.
- Sanayimizin ihtiyacı olan madenler ve endüstriyel hammaddeleri üretmek..
- Üretilen madenlerin yetersiz kalması durumunda ithalatını gerçekleştirmek.
- Ürettiği maden ve ürünleri ihraç etmek..
- Her türlü bankacılık işlemlerini yürütmek ve bankacılık faaliyetleri ile madencilğe finans sağlamak olarak yer almaktadır.

Kuruluş yıllarında kömür, demir-çelik ve elektrik üretimini de bünyesinde bulunduran Etibank, zaman içerisinde bu sektörlerin ayrılması sonucunda, bor tuzları, alüminyum, boksit, kurşun-çinko, bakır ve fosfat yataklarının işletmeciliğinde faaliyet göstermiştir.

Enerji ve madencilik alanında faaliyet gösteren kamu iktisadi teşebbüslerinin hemen tamamı ya bu kuruluşun bünyesinden çıkmıştır ya da Eti Holding’in öncülüğünde oluşturulmuştur.

Eti Holding A.Ş.'nin ana faaliyet alanı, bor madenciliği ve bor kimyasalları üretimidir. Dünya bor rezervlerinin yaklaşık %65.ine sahip olan ülkemizde, yasa ile bor madenlerinin tek işleticisi olarak belirlenmiş olan Eti Holding A.Ş., bu alanda dünyadaki iki büyük üreticiden birisi durumundadır. Eti Holding A.Ş.'nin bor madenlerine ilişkin faaliyeti merkezi Bandırma.da olan Eti Bor A.Ş. isimli bağlı ortaklık tarafından yürütülmektedir. Eti Holding aynı zamanda dünyadaki önemli ferrokrom üreticilerinden birisi durumundadır. Geçmişte önemli bir kromit ihracatçısı olan kuruluş, uzun zamandır kendi madenlerinden ürettiği kromiti ferrokrom üretimi amacıyla değerlendirmektedir. Eti Holding.in Elazığ çevresinde yoğunlaşan kromit madenleri ve buradaki ferrokrom tesisleri Eti Krom A.Ş. isimli bağlı ortaklık tarafından sürdürülmektedir. Eti Holding A.Ş. Türkiye'deki tek birincil alüminyum üreticisidir. Seydişehir'de kurulu bulunan tesislerde, ilçeye yaklaşık 25 km mesafedeki ocaklardan üretilen boksitin işlenmesiyle yılda 200 bin ton alümina ve bununun 120 bin tonunun işlenmesiyle de 60 bin ton alüminyum metali üretilmektedir. Eti Holding.in alüminyum ile ilgili faaliyetleri Eti Alüminyum A.Ş. isimli bağlı ortaklık tarafından yürütülmektedir.

Türkiye.de kıymetli metaller konusunda halen faal tek işletme, Eti Holding'in Kütahya'daki gümüş işletmesidir. Birincil gümüş üreticisi olan işletme, Eti Gümüş A.Ş. isimli bir bağlı ortaklık olarak faaliyet göstermektedir. Kuruluşun geçmişte en önemli faaliyet alanını oluşturan bakır madenciliği, bugün kuruluşun faaliyetleri içinde alt sıralara düşmüştür. Eti Holding.in bakır madenciliği alanındaki mevcut faaliyeti (%45 hisse ile iştiraki olan Çayeli Bakır İşletmeleri dışında) Küre'deki piritli bakır işletmesinden ibarettir. Buradaki faaliyet Eti Bakır

A.Ş. aracılığıyla sürdürülmektedir. Kuruluşun diğer önemli bir üretim faaliyeti, Ege Bölgesindeki madenlerden kromit ve bunun Antalya'daki tesislerde işlenmesi yoluyla düşük karbonlu ferrokrom üretimidir. Antalya'daki tesislerde ferrokrom üretiminin yanı sıra karpit ve ferrosilis üretimi de yapılmaktadır. Bu bölgedeki faaliyetler Eti Elektrometalurji isimli bir bağlı ortaklık tarafından yürütülmektedir.¹³³

Son olarak özelleştirme gerekçesiyle madencilik ile bankacılık hizmetleri ayrılmıştır. ETİBANK maden ocakları ve kurulu sanayi tesisleri ile ülke endüstrisinin temel malları olan ve ihrac amaçlı, çoğunluk ara mamul niteliğindeki 40'ı aşan çeşitli ürünü piyasaya arz etmektedir. Bu ürünlerin özellikle bor cevher ürünleri, ferrokrom, karpit, alümina ve son yıllarda bakır konsantresi belli başlı ihracat mallarını oluşturmaktadır.

Eti Holding'in ihracat faaliyetleri merkezi Ankara'da bulunan Eti Pazarlama ve Dış Ticaret A.Ş. isimli bağlı ortaklık aracılığıyla yürütülmektedir. Bu ortaklığın alt birimleri olarak Lüksemburg ve Finlandiya'da iki ana, Almanya ve İtalya'da ise Lüksemburg'daki şirketin alt birimleri olarak iki tali pazarlama şirketi faaliyet göstermektedir.¹³⁴

Bor ve türevleri üretiminde ülkede tekel durumunda olan ETİBANK, uluslararası piyasada da önemli bir paya sahiptir.

Özelleştirme programı doğrultusunda ilk önce Bankacılık birimleri, özelleştirilmesini kolaylaştırmak için, 1993 yılında ayrı bir genel müdürlüğe dönüştürülerek bağlı kuruluş haline getirilmiştir ve 20 Ocak 1997'de

¹³³ Madencilik Ö.İ.K.Raporu,DPT Ankara 2000, s.82

¹³⁴ A.k.

özelleştirilmiştir. Etibank, Doğan Kumaşçılık A.Ş.'ne 185 milyon US\$ karşılığında satılmıştır. Etibank'ın satış tutarının %40'ı peşin, kalanı 2 yıl vadeli olarak ödenecek, vadeli ödemelerde, miktarın %30'u birinci yıl içinde, kalanının ise ikinci yıl ödenmesi planlanmıştır. Daha sonra 26.01.1998 tarih ve 98/10552 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla Etibank Genel Müdürlüğü, Eti Holding AŞ'ye dönüştürülmüştür. Bu karar ile Eti Holding AŞ yeni yapılanma içerisine girerek yedi AŞ haline getirilmiştir.

Bunlar;

- Eti Pazarlama A.Ş.
- Eti Alüminyum A.Ş.
- Eti Bor A.Ş.
- Eti Gümüş A.Ş.
- Eti Antalya Elektrometallurji A.Ş.
- Eti Küre Bakır A.Ş.
- Eti Ferrokrom A.Ş.'dir.

Bu yapılanmanın amacı olarak öne sürülen argümanlar şunlardır:

1-Bankacılık bölümünün özelleştirilmiş olması nedeniyle ETİBANK isminin değiştirilmesi,

2-Yeni yapılanma ile işletme birimlerinin A.Ş.'ne dönüştürülerek yetki ve karar mekanizmalarının yerinden yönetim ile sağlanması,

3-Ticari alanda daha profesyonel bir yapılanma,

4-Ayrı şirketler haline getirilen yapıların daha kolay özelleştirilmesinin ön koşulları sağlanmak istenmiştir.¹³⁵

Bu amaçlara karşın gelinin noktada yetki ve karar mekanizmaları birbirine girmiştir. Her şirket kendi başına davranır hale gelmiştir. Kurumda ciddi bir koordinasyon bozukluğunun yanında tam bir keşmekeşlik hüküm sürmektedir. Danıştay 1. Dairesince yapılanma ile ilgili verilen karar çerçevesinde “Etibank Madencilik bölümünün bir holding olamayacağı, şahıs hisselerinden dolayı Bor A.Ş.nin yasalara aykırı (2172 ve 2840 vb. sayılı yasalar) bir durum oluşturduğu” belirlenmiştir.(26.05.1999)¹³⁶

A. ETİ HOLDİNG VE BOR TUZLARI

Etibank’ın faaliyetleri içinde bor cevheri çıkarımı ve bor bileşikleri üretimi önemli bir yer tutmaktadır. Etibank’ın işletmekte olduğu bor madenleri, ülkemizin dünyada söz sahibi olduğu hemen hemen tek madendir. Türkiye, dünya bor rezervinin yaklaşık %66’sına sahiptir. 3 milyar tonluk rezervin yaklaşık 2 milyar tonu ülkemizde bulunmaktadır.

Bor, 20. yüzyılda kullanılmaya başlanan bir bileşiktir .ülkemizde ilk bor tuzu yatağı 1815 yılında Balıkesir-Susurluk ilçesinde bulunmuştur. 1865-1917 yılları arasında Türk, Fransız, İngiliz ve İtalyan firmaları Anadolu topraklarında bor ruhsatları almaya başlamışlardı. Ancak daha sonra bu ruhsatlar, İngiliz Borax Ltd. şirketi tarafından ele geçirilmiştir (bu şirketin adı daha sonra RTZ olarak değişmiştir). Ülkemizdeki bor tuzları uzun yıllar Avrupa’nın borik asit üretimi için

¹³⁵ Maden Sen 5. Olağan Genel Kurulu, Faaliyet Raporu, Ankara 2000, s. 89

¹³⁶ A.k.

hammadde kaynağı olmuştur. Etibank'ın 1950 yılından itibaren üretime başlaması ile ülkenin bor üretimi (1960) 97.500 tona ulaşmıştır. 1978 yılında çıkarılan 2172 ve 2840 Sayılı Yasalar ile bor, trona ve asfaltit devlet eliyle işletilecek madenler kapsamına alınarak devletleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren tamamiyle devlet eliyle üretilen bor önemli bir ihraç kalemi haline dönüşmüştür. 1978 yılına kadar 300 milyon ton civarında olan rezerv Etibank'ın arama faaliyetleri sonucu 2 milyar tona ulaşmıştır.

Tablo 34: Türkiye Bor Rezervi (milyon ton)¹³⁷

Rezerv Yeri	Rezervler	B ₂ O ₃
Bigadic	935	330
Emet	545	200
Kestelek	7	3
Kırka	520	140
TOPLAM	2007	673

Dünya rezervlerinin büyük bir kısmına sahip olunmasına karşın bor pazarının parasal değer olarak yaklaşık % 20-23'üne sahipken tonajda bu oran ancak % 35 düzeyindedir. US Borax ise sırasıyla pazarın % 65-70 ve % 55'ini karşılamaktadır.

Tablo 35: Bor Sektöründe Kurulu Kapasite Durumu ve Yıllık Üretimler¹³⁸

İşletme Adı	Ürün Adı	Kapasite (t/y)	Üretim(x1000 t)			
			1995	1996	1997	1998
Bigadiç	Tüvenan(Kolemanit + Üleksit)	600.000	449	610	616	597
	Konsantre(Kolemanit+Üleksit)		304	432	483	409
	Öğütülmüş Kolemanit					2.654
Kestelek	Konsantre Kolemanit	160.000	32	33	37	32
	(Tuvönan+ Parça) Kolemanit		8	0	1	0

¹³⁷ Endüstriyel Hammaddeleri Alt Komisyonu, Kimya Sanayi Hammaddeleri, Ö.İ.K.Raporu , DPT Ankara 2000, s.35

¹³⁸ A.k. s.35

Kırka	Tinkal Konsantre	800.000	465	660	805	758
	Tinkal Tüvenan		659	947	1.135	1.080
Emet	Hisarcık Kolemanit Konsantre	750.000	284	299	324	269
	Espey Kolemanit Konsantre	300.000	67	58	73	79
	Hisarcık Kolemanit Tüvenan		505	556	610	800
	Espey Kolemanit Tüvenan		150	180	172	183

Türkiye, dünyada ham bor cevheri ihracatçısı olan tek ülke konumundadır. Türkiye ayrıca rafine bor ürünü ihracatına da ağırlık vermektedir. Yıllık bor ürünleri ihracatı gelirlerinin % 53' ü ham bor ürünlerinden elde edilmektedir.

Türkiye, ABD'den sonra dünyanın en büyük bor üreticisidir. Roskill'e göre; 1997'de Türkiye'nin bor (natural borate) ihracatı 900.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Başlıca alıcı ABD'dir. Türkiye'den önemli oranda ham bor ve borik asit ithal etmektedir. 1995 yılında Türkiye'den 189.900 ton doğal bor; 8.137 ton borik asit ve 5.565 ton borat ithal etmiştir. Diğer önemli ithalatçılar İtalya (85.200 ton), İspanya (70.100 ton) ve İngiltere (64.800 ton) dir. Türkiye'nin önemli miktarda rafine bor ihracatı da vardır. Başlıca alıcı olan BLEU (Belgium Luxembourg Economic Union) 1995 yılında 72.000 ton rafine bor ithal etmiştir.

Tablo 36: Türkiye Borlarının İhracat Pazarları (Bin US dolar)¹³⁹

Bölgeler	1996	1997	1998	1999
Amerika				44.999
Ham Bor	36.294	32.142	36.859	
Rafine Bor	8.286	9.817	12.351	
Batı Avrupa				130.236
Ham Bor	76.950	72.184	66.786	
Rafine Bor	49.550	62.477	62.402	

¹³⁹ A.k. s. 45

Doğu Avrupa				6.303
Ham Bor	5.106	5.259	3.190	
Rafine Bor	850	1.297	6.175	
İskandinavya				10.934
Ham Bor	2.292	2.278	2.065	
Rafine Bor	6.677	6.850	9.533	
Orta Doğu				6.202
Ham Bor	-	-	-	
Rafine Bor	6.487	6.286	4.209	
Afrika				96
Ham Bor	-	-	-	
Rafine Bor	1.490	1.486	1.193	
Uzak Doğu				38.383
Ham Bor	14.711	19.692	13.474	
Rafine Bor	12.163	15.574	11.941	
Toplam				
Ham Bor	135.353	131.555	122.374	117.284
Rafine Bor	85.503	103.787	107.804	120.006
Genel Toplam	220.856	235.342	230.178	237.290

Ülkemiz toplam maden ihracatından elde edilen döviz gelirlerinde, bor ihracat gelirlerinin payı ortalama % 70 iken Türkiye genel ihracatında maden ihracatının payı yaklaşık % 1,3 ve ham borun maden ihracat gelirleri içindeki payı ise %44'dir. Eti Holding A.Ş. toplam satış gelirleri içinde; 1998 yılı ham bor satışlarının payı yaklaşık %30'dur

Türkiye'nin toplam maden ihracatından elde edilen döviz gelirlerinde toplam bor ihracat gelirlerinin payı 1996 yılında %60 iken 1998 yılında %64'e çıkmıştır.

Tablo 37: Madencilik Sektörü İhracatı İçinde Bor ve Bor Ürünleri(bin US dolar)¹⁴⁰

	1996	1997	1998	1999
Madencilik ve Taşocaklığı	368.627	404.276	363.661	264.336

¹⁴⁰ A.k. s.46

Ham Bor	135.604	131.593	123.438	120.429
Rafine Bor	85.457	104.116	107.493	117.064
Bor toplamı	221.061	235.709	230.931	237.493
Genel Toplam	23.224.465	26.261.072	26.973.952	18.662.505*

*Ocak-Eylül Dönemi

Dünya'nın en büyük madencilik tekeli olan RTZ'nin bir kolu olan US Borax and Chemical Corporation şirketi ile Etibank dünya bor üretiminin %90'ını karşılamaktadır. Bor bileşikleri alanında US Borax, bor cevheri alanında ise Etibank fiyatları kontrol etmektedir. Eti Bor A.Ş.'nin özelleştirme çabalarının sürdüğü günümüzde, bu işletme ve tesisleri alabilecek tek kurum RTZ' in bir alt kolu olan US Borax olacaktır. Özelleştirme "başarıldığı (!) anda dünya bor piyasaları artık bir çok uluslu şirket tarafından kontrol edilecektir.

B. ETİ HOLDİNG VE ALÜMİNYUM

Ülkemizde bilinen boksit yatakları Toroslarda bulunmaktadır. En büyük rezervler Akseki ve Seydişehir'dedir. İslahiye bölgesinde, Pontidlerde, Zonguldak-Kokaksu'da, Milas-Bafa gölü, Yatağan-Kavaklıdere, Bolkardağı, Saimbeyli-Konya-İlgın Naltaş mevkiinde boksit yatakları bulunmaktadır.

Türkiye boksit cevheri rezervi 150 milyon ton dur. Seydişehir Alüminyum tesislerinde 460 bin ton Tuvönanboksit cevheri işlenerek, 200 bin ton alümina, 60 ton sıvı Alüminyum üretilmektedir. Bu miktarlar yurt içi talebi karşılamaktan uzaktır. Bu nedenle gelecekte (30-50 yıl) ülkemizin nüfusu 95-100 milyon kişi olacaktır.

Seydişehir Alüminyum tesisleri ülke talebini yeterince karşılayamamaktadır. Bu durumda yaklaşık 170 bin ton alüminyum ithalatı sonucu 400 milyon dolar döviz kaybı söz konusudur. Mevcut teknolojinin eskimiş olması, yıllardır bu alanda

modernizasyon yatırımlarının göz ardı edilmesi sonucu üretim maliyetleri de yükselmiştir. Tesislerde bir ton alüminyum 1600-1700 US dolara üretilirken, dünya ortalaması 1300-1400 US dolar civarındadır. Bu nedenle maliyetleri düşürmek için yatırımları hızlandırıp, kapasiteyi artırmak ve modernizasyonu gerçekleştirmek gerekmektedir.

C. ETİ HOLDİNG VE KROM

Türkiye’de kromit yatakları; Elazığ-Guleman ve Sarıdağ, İskenderun –İsrahiye, Pozantı, Karsantı, Tekirova, Atbüke, Fethiye-Köyceğiz, Bursa-Çatak, Kütahya-Dağardı ve Bozbelen, Aşkale-Kopdağı, Sivas-Kangal ve Divriği, Denizli-Mevlütler, Burdur-Yeşilova, Eskişehir-Mihalıcık, Çankırı-Kalecik olmak üzere 28 milyon ton rezerve sahiptir.

Ülkemizde yılda ortalama (bazı yıllar az olmakla, krom fiyatı dalgalanmalarına bağlı olarak) 1 milyon ton Tuvönankrom cevheri üretilmektedir. Bu cevherin % 20-% 30’unu Eti Holding AŞ, %70-% 80’ini özel sektör madenciliği tarafından üretilmektedir. Özel sektör üretmiş olduğu krom cevherini Tuvönanolarak ihraç etmektedir.

Eti Holding AŞ’ nin üretmiş olduğu kromit cevherleri Elazığ ve Antalya ‘da bulunan ferrokrom tesislerinde metalurjik işleme tabi tutularak, 40 bin ton karbonlu sodyum bikarbonat ve bazik krom sülfat ile 15 bin ton refrakter ve döküm kromu üretilmektedir. Üretilen ferrokromun bir kısmı M.K.E., Asil Çelik, Çemaş’ a satılırken bir kısmı da ihraç edilmektedir.

1999 yılında krom cevheri ihracatımız miktarda % 4,5 değerinde de % 27,7 düşüş kaydederek 562,6 bin ton karşılığı 37,6 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1999 yılında krom cevheri fiyatları çok düşük seviyelere gerilemiş ve maden ihracatımızda önemli bir paya sahip olan krom sektörü büyük oranda Pazar kaybetmiştir. Başta Rusya Federasyonu, Norveç ve Ukrayna olmak üzere diğer ülkelere de ihracat yapılmaktadır.¹⁴¹

D. UYGULANAN POLİTİKALAR VE GELİŞMELER

Yeni sağ politikalar ile, devlet mülkiyetinde olan madenlerin, özelleştirmeler ve kapatmalar yoluyla yerli ve yabancı sermayeye devredilmesinin hedeflendiğini yazımız boyunca ifade etmiştik.

Eti Holding AŞ'yi bu amaç doğrultusunda birbirinden bağımsız gibi görünen yedi AŞ'ye ayırarak özelleştirmenin ilk ayağını gerçekleştiren siyasi iktidarlar, ikinci aşamaya geçmek için hem zaman hem de uygun ortam aramaktadır. Bu bağlamda işletmelerin idari yapısını zaafa uğratmanın yanında mali açıdan da işletmeler zayıflatılarak güçsüz konuma getirilmişlerdir.

Stratejik öneme sahip bor tuzları ve trona için Eti Holding AŞ yurt içinde kendine rakip şirketler yaratarak bunları destekler boyutta icraatlar gerçekleştirmektedir.

Eti Holding AŞ trilyonlar harcayarak yaptığı Borik asit tesislerini Park Holding ile arasında yaptığı imtiyaz sözleşmesine konu etmiştir. Bunun yanı sıra öğütülmüş

¹⁴¹ Maden Sen ve Madencilik Sektörü, Ankara 2000, s.13

kolemanit üreten tesislerini kapasitesinin oldukça altında çalıştırarak bir takım kesimlere rant sağlanmaktadır.

Eti Holding AŞ' ye bağlı olarak Kastamonu–Küre'deki Etibakır AŞ' nin Karadeniz Bakır İşletmeleri'ne devredilmesi ve bakır üretimi konusunda bir KİT olan KBİ yetkili kılınmalıdır.

Stratejik öneme sahip bor tuzları ile trona 2840 ve 3213 sayılı kanun hükümleri doğrultusunda devlet tekelinde bulunan bu madenlerin özelleştirilmesi ya da yerli ve yabancı ortaklıklara devredilmesinin önüne geçilmelidir.

İşletmelerin anonim şirkete dönüştürülüp özerk yapılar haline getirilmesine karşın, idame ve yeni yatırımlar ile aramacılık konusunda holding kararı gerekmektedir. Bu yapılar özerklikle bağdaşmamakta, işletmelerin eli kolu bağlanmaktadır.

Devlet madenciliği desteklemelidir. Arama faaliyetleri pahalı ve riskli olduğundan dolayı bu kurumlarda arama ve AR-GE harcamalarına kaynak ayrılmamaktadır. Bu faaliyetler devlet tarafından desteklenmelidir.

Eti Holding AŞ, bor konusunda nihai ürüne yönelik yatırımlar yapmalı, mevcut olan tesislerin kapasitelerini artırma arayışına gidilmelidir. Ülkemize katma değer sağlayacak bu girişimler aynı zamanda yeni yatırımlarla da istihdamı geliştirecektir.

IV. KARADENİZ BAKIR İŞLETMELERİ A.Ş. (KBİ)

Karadeniz bölgesindeki bakır yataklarının işletilmesi ve değerlendirilmesi amacıyla kurulan Etibank'ın bağlı ortaklığı KBİ 1968'de 300 milyon TL: sermaye ile % 49 payı Etibank'a, % 51 payı da beş özel banka ile gerçek ve tüzel kişilere ait olmak üzere kuruldu. Zaman içinde kamu kesiminin sermayedeki payı %99.33'e çıkmıştır.

Karadeniz Bakır İşletmeleri, 22.10.1983 tarihinde yürürlüğe giren 2929sayılı Devlet Teşekkülleri ve Kamu İktisadi Kuruluşları hakkındaki kanunla Etibank'a bağlı ortaklık haline getirilmiştir. Şirketin merkezi 24.04.1995 tarihine kadar Samsun'da, bu tarihten itibaren Ankara'da faaliyet göstermektedir. Şirketin esas sermayesi; 16.5 trilyon TL. olarak kayıtlı sermaye sistemine geçirilmiştir.

Şirket, Yüksek Planlama Kurulu'nun 25.11.1993 tarih ve 93/35 sayılı kararıyla ve 3291 sayılı kanun hükümleri çerçevesinde özelleştirilmek üzere Başbakanlık K.O.İ. Başkanlığına devredilmesine karar verilmiştir. Bu karar ile Karadeniz Bakır İşletmelerindeki Etibank hisseleri Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na geçmiştir.

Tablo 38: KBİ' nin Sermaye Yapısı ve Ortaklık Oranları¹⁴²

SERMAYEDAR	SERMAYE (TL)	ORANI (%)
Özelleştirme İdaresi Başkanlığı	12.496.897.595.000	99.9752
Vakıflar Genel Müdürlüğü	991.375.000	0.0079
Muhtelif Ortaklar	2.111.030.000	0.0169

¹⁴² KBİ Faaliyet Raporu 1999

A. REZERV, ÜRETİM VE SATIŞLAR

Ülkemizde ilk bakır üretimi Etibank tarafından Kuvarshan-Artvin'de gerçekleştirilmiştir. Ülkemizde bilinen bakır madeni yatakları 01.01.2000 tarihi itibarıyla 1.658.715 milyon bakır metali eşdeğerinde olup, önemli bakır yatakları Doğu Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindedir (Siirt-Madenköy). Bakır madeni üretimi, KBİ (Murgul-Damar-Çakmakkaya), Etibank (Küre) ve Çayeli Bakır İşletmeleri (Çayeli) tarafından yapılmaktadır.

Artvin Murgul'da bulunan Damar ve Çakmakkaya bakır maden yatakları KBİ, Giresun-Espiye- Lahanos bakır maden yatakları Demir Export, Küre-Aşıköy bakır maden yatakları Eti Holding A.Ş, Ergani bakır maden yatağı Beroner, Rize-Çayeli bakır maden yatağını Çayeli Bakır İşletmeleri tarafından işletilmektedir. Siirt-Madenköy bakır yatağı ise işletilmemektedir.

Tablo 39 : 01.01.2000 İtibarıyla Türkiye'deki Bakır Maden Yatakları ve Eşdeğer-Bakır metali¹⁴³

İŞLETME	BAKIR METALİ (Ton)	BAKIR CEVHERİ REZERVİ (Ton)
Karadeniz Bakır İşletmeleri	81.586	8.282.000
Eti Holding AŞ	252.950	12.339.000
Çayeli Bakır İşletmeleri	502.490	10.900.000

Karadeniz Bakır İşletmeleri AŞ cevher üretim faaliyetleri ile konsantre üretimi Murgul işletmesinde, curuf konsantre, Blister bakır ve sülfirik asit üretimini de Samsun İşletmesinde gerçekleştirmektedir.

¹⁴³ A.k.

Tablo 40: KBİ Yıllık Üretim Miktarları.¹⁴⁴

MALZEME	1998 YILI		1999 YILI (Program)		1999 YILI (FİİLİ)	
	% Cu	Ton	% Cu	Ton	% Cu	Ton
Cevher Üretimi	0.95	2.786.089	0.90	3.200.000	0.80	2.935.227
Bakır Konsantre	22.18	103.349	23.0	110.000	23.50	86.026
Pirit Konsant.	44.60	83.564	45.0	90.000	44.03	36.638
Curuf konsant.	31.15	12.822	30.0	17.000	29.99	12.553
Blister Bakır	99.33	34.505	99.2	37.550	99.32	33.050*
Sülfirik Asit	95.00	102.300	95.0	130.000	95.00	105.150

*Samsun İzabe İşletmesi 13.945 tonu (% 25.64 Cu tenörlü) Çayeli konsantresi, 33.387 tonu (% 16.35 Cu tenörlü) Etibank konsantresi ve 21.481 tonu (% 25.32 Cu tenörlü) ithal olmak üzere toplam 1999 yılında 167.494 ton bakır konsantresinden 33.050 ton Blister bakır üretmiştir.

¹⁴⁴ A.k.

KBİ 1999 yılı içerisinde 24.026.760.711.517 TL. tutarında net satış yapmıştır.

Tablo 41: KBİ' nin 1999 yılı Satış Miktarları ve Satış Değerleri.¹⁴⁵

MALZEME TÜRÜ	SATIŞ (Ton)			SATIŞ (x10 ⁶ TL)		
	İç	Dış	Toplam	İç	Dış	Toplam
Prit Konsan- tre (Murgul)	49.93 3.179	----	49.933.179	524.378	----	524.378
Blister Bakır (Samsun)	27.28 5.000	6.000.000	33.285.000	18.568.515	3.076.515	21.645.030
Sülfirik Asit (Samsun)	112.7 26.61 6	----	112.726.616	1.192.660	----	1.192.660
Soğuk Bakır (Samsun)	952.5 64	----	952.564	17.195	----	17.195
Kesker (Murgul)	----	----	----	----	----	----
Side-Tek Mlz (Murgul)	1.875. 606	6.805.862	8.681.467	159.820	487.667	647.487
TOPLAM				20.462.568	3.564.182	24.026.750

Karadeniz Bakır İşletmelerinde 299 kişi kapsam dışı (sözleşmeli), 11 kişi memur ve 1113 kişide işçi statüsünde olmak üzere toplam 1423 kişi çalışmaktadır.

Tablo 42: Kurumun personel yapısı. (01.01.2000 itibariyle)¹⁴⁶

BİRİM	İŞÇİ	MEMUR	KAPSAM DIŞI	TOPLAM
Genel Müdürlük	39	--	95	134
Murgul İşletmesi	302	--	84	386
Samsun İşletmesi	772	11	120	903
TOPLAM	1113	11	299	1423

¹⁴⁵ A.k.

¹⁴⁶ A.k.

B. SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Karadeniz Bakır İşletmeleri AŞ. Özelleştirilecek kurumlar içersine alınıp Başbakanlık Özelleştirme idaresi Başkanlığına devredilmesi neticesinde kurum yönetsel olarak karar alamaz duruma gelmiş ve ileriye dönük projeksiyonlarında belirsizlikler oluşmuştur. Ayrıca dünya piyasalarındaki dalgalanmalar sonucu elektroliz bakırın tonu 1725 \$/ton' dan 1350 \$/ton' a kadar düşmesi nedeniyle zarar eder hale gelmiştir.

Mevcut arama ve idame projelerine kaynak ayırlamaması neticesinde KBI' nin uhdesinde bulunan bakır yataklarında cevher hızla tüketilmekte ve ilave rezerv için arama faaliyetleri yapılmamaktadır. Karadeniz Bakır İşletmeleri AŞ, tenörü düşük % 0.80-0.90'lık cevherleri işletmekte ve işletme giderleri de bu tenör düşüklüğüne paralel olarak artmaktadır. KBI' nin uhdesinde bulunan bakır madeni sahaları bu işletme temposu ile 2 yıl gibi bir sürede tükenecektir.

Bu nedenle işletme yeni arayışlar ve yapılanma içersine girmelidir. Mevcut tesisleri yeni teknoloji ile donatmalı ve maden aramacılığına kaynak ayırmalıdır.

V. MADEN TETKİK VE ARAMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (MTA)

İşletmeye elverişli maden ve taşocağı sahalarını araştırmak, bilimsel, teknolojik, jeolojik etütler yapmak, harita, plan, ve kesitler hazırlama, arama, işletme, fizibilite projeleri yapmak ve madencilik sektörüne eleman yetiştirmek için 1935 yılında 2804 sayılı yasa ile kurulmuştur.

Kurulduğu yıllardan itibaren, ülke madenciliğine önemli katkıları olan MTA 1940 yılında Raman, 1950 yılında Garzan petrol sahalarını keşfetmiştir. Yaklaşık 8.5 milyar ton linyit, 1.2 milyar ton taşkömürü, 82 milyon ton asfaltit, 1.6 milyar ton bitümlü şist, 9.129 ton uranyum, 380 bin ton toryum (dünya tortum rezervinin % 41'i), rezervini tespit etmiştir. Madencilik sektörümüzde önemli yer tutan bor tuzu yatakları MTA tarafından geliştirilmiştir. Yine, Türkiye'nin ilk doğal soda trona yatağı Ankara-Beypazarı yakınlarında 1979 yılında MTA tarafından keşfedilmiş ve Etibank'a devredilmiştir.

1985 yılında yayımlanan 3213 sayılı maden yasası MTA'nın bir çok etkinliğini kısıtlamış, ruhsat sahalarında herhangi bir özel şirket ve kişiden farkı kalmamıştır. 3213 sayılı yasadan önce yürürlükte olan 6309 sayılı yasaya göre ülkenin her tarafında ruhsatlı yada ruhsatsız sahalarda çeşitli çalışmalar yapma hakkına sahip olan MTA, 3213 sayılı yasa ile bu haklarını kaybetmiştir. 1995 yılı itibariyle Türkiye'de yürürlükte olan 15955 adet arama ruhsatından sadece 13'üne, 3306 adet ön işletme ruhsatından ise 37'sine sahip olan MTA'nın çalışma alanının birden bu kadar büyük bir oranda daraltılması, kurumun işlevsizleştirilmesinde büyük etkisi olmuştur.

Bunlarla birlikte,1985 yılında kurumun statüsü Enstitü'den, Genel Müdürlüğe dönüştürülmüştür. Kurumda 2000 yılı itibariyle 2350 idari ve teknik personel, 1731 kadrolu işçi çalışmaktadır. Ayrıca bazı işler taşeron firmalara devredilmiştir.

Seçilmiş bazı yıllarda yapılan sondaj çalışmalarına ilişkin değerler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 43: Seçilmiş bazı yıllarda yapılan sondaj çalışmalarının dağılımı(metre)¹⁴⁷

	1992		1996		1997		1998	
	Program	Uygula.	Program	Uygula.	Program	Uygula.	Program	Uygula.
MTA Programı	9300	6760	6682	5328	31375	18665	17874	16400
Tip Mukavele	-	-	-	-	12400	6413	4850	2491
Ücretli İşler	39190	34801	21157	17390	33288	27886	29600	26502
Toplam	48490	41561	27839	22718	77063	55964	52324	45393

Tablodan da görüleceği gibi, yapılan sondajların büyük bir bölümünü ücretli işler oluştururken, bunların önemli bir kısmı soğuk ve sıcak su sondajlarıdır. 1992 yılında yapılan sondajların % 83.7'si, 1996 yılında % 76.5'i, 1997 yılında % 50'si, 1998 yılında % 58.4'ü ücretli işleri oluştururken, MTA projeleri 1992'de % 16.3, 1996'da % 23.5, 1997'de % 33.4 ve 1998'de ise % 36.1 olarak gerçekleşmiştir. Yüzde değerlerinde görülen kısmi artışlar siyasi baskılardan dolayı bazı işlerin MTA projeleri içinde değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu oranlar bize kurumun asıl işlevi olan maden aramalarından uzaklaştırıldığını somut bir biçimde göstermektedir.

¹⁴⁷ MTA Bilanço ve Faaliyet Raporları 1992, 1996, 1997, 1998

Ayrıca kurumun seçilmiş bazı yıllarda yapmış olduğu harcamalar içinde personel harcamaları aslan payını almaktadır.

Tablo 44: Seçilmiş bazı yıllarda yapılan harcamalar (milyon TL)¹⁴⁸

	1996	1997	1998
Toplam harcama	4,240,000	8,993,000	16,000,000
Personel harcamaları	3,700,000	6,800,000	11,700,000
Toplam harcama içinde personel payı (%)	87,3	75,6	73,1

1998 yılında personel için yaklaşık 11.7 trilyon TL harcayan kurum, 1.3 trilyon TL' yi esas işlevleri doğrultusunda kullanmıştır. Bu da toplam harcamalar içinde % 8'lik bir yer tutmaktadır.

VII. BYKP 'nda, MTA'nın kuruluş yasasının yeniden gözden geçirilerek gerekli idari tedbirlerin alınması, fiziki boyutları itibariyle küçük, teknik kapasitesi yüksek bir kuruluş haline dönüştürülmesi ile madencilik sektörünün gelişmesine katkısının artırılmasından söz edilmiştir. Ancak, geçen süre içinde kurum daha atıl bir konuma itilmiş; araştırmalara yönelik yatırımlar yapılmazken, daha çok makyaja yönelik harcamalar yapılmış, kuruma iş olmamasına rağmen çok sayıda ve gereksiz geçici işçi alınmış ve politik atamalar yapılmıştır.

Kurumun esas işlevi olan maden aramacılığı ihmal edilmiştir. MTA'nın son 15 yıldan bugüne kadar arayıp da bulduğu kayda değer bir maden yatağı yoktur. Oysa dünyanın en büyük ulus ötesi şirketlerinden ilk ikisinin de aralarında bulunduğu yabancı şirketler ülkemizde yürüttükleri 4-5 yıllık aramalar sonucunda üç adet epitermal altın yatağı, bir adet bakır-altın yatağı bulmuşlardır. Bu yataklardan en

¹⁴⁸ A.k.

büyüğü ise MTA eliyle etüt edilerek düşürülmüş bir sahada bulunmuştur. Kısaca bir arama kapsamındaki sondaj faaliyeti son 25 yıl içinde ve endeks bazında 100'den 5'e gerilemiştir. Kurum asıl işlevi olan maden aramacılığında su aramacılığına yönlendirilmiştir.

VI. MADEN İŞLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (MİGEM)

1960'lı yıllarda "Maden Dairesi Reisliği" adı ile kurulmuş olan bu birimin adı 1970'li yıllarda "Maden Dairesi Başkanlığı"na dönüştürülmüş ve ardından 1990'lı yıllarda statüsü "Maden İşleri Genel Müdürlüğü" olarak yeniden düzenlenmiştir.

Madencilik sektörü ile ilintili yasal mevzuatlar (Anayasa, 3213 sayılı Maden Kanunu ve Yönetmeliği, Gayrisihhi Müesseseler Yönetmeliği, ÇED Yönetmeliği, Taşocakları Nizamnamesi, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 6831 sayılı Orman Kanunu, 4342 sayılı Mera Kanunu, 3573 sayılı Zeytinciliğin Islahı... Kanunu, Milli Emlak Mevzuatı, 2560 sayılı İSKİ.... Kanunu, Toprak Mevzuatı, Tarım Alanlarının Tarım Dışı Gaye ile Kullanılmasına Dair Yönetmelik) çerçevesinde arama-ön işletme ve işletme ruhsatı verilebilecek alanların tahsisi ve kontrollüğünü yürüten birimdir.

Madencilik faaliyetlerinin izlenip denetlenmesiyle görevli olan MİGEM bugüne kadar gerekli ve yeterli kadro ile örgüt yapısına kavuşturulamadığı için görev ve sorumluluklarını yerine getirememiştir. Bunun yanı sıra kurum, taşra teşkilatına sahip olmadığından ve bünyesinde uzmanlık grupları bulunan bir yapısı olmadığından Maden Kanunundan kaynaklanan çeşitli madencilik faaliyetleri üzerine inceleme ve denetimleri yapamamaktadır.

Birimin/Kurumun statüsünün değiştirilmesi ve kısmen de olsa varolan özerkliğinin yok edilmesi, ruhsat spekülasyonlarının artışını etkileyecek bir gelişime neden olmuştur. Küçük-orta ölçekli ve özel işletmeciliğe yönelik ruhsat tahsislerinde, ülke/dünya genelinde yürütülen özelleştirme ve kamu alanını daraltma politikaları

çerçevesinde büyük ölçüde artışlar söz konusu olmuş ve MTA vd. gibi madencilik sektöründeki önde gelen kamu kurum ve kuruluşlarına verilen arama ve işletme ruhsat tahsislerinde büyük ölçüde azalma olmuştur. Bu anlamda, birimin, madencilik sektöründeki özelleştirmeler konusunda özgün bir işlevi olduğunu belirtmek gerekir.

Günümüzde Birimde toplam 190 teknik ve idari eleman çalışmaktadır.

VII. ÖZELLEŞTİRİLEN KURUMLAR

A. ÇİNKUR ÇİNKO-KURŞUN METAL SANAYİ A.Ş

ÇİNKUR 1968 yılında merkezi Kayseri’de ve % 35’i ETİBANK’a ait olmak üzere 500.000 TL. sermaye ile halka açık bir anonim şirket statüsünde kurulmuştur. Sermayesi % 98’i ETİBANK’a ve Mütebakisi %2’si 3500 ortağa ait olmak üzere 60 milyar TL. olan şirket ETİBANK’ın bağlı ortağı halindeydi.

Ülkemizde tek elektrolitik külçe çinko üreten ÇİNKUR tesislerinin;

Tablo 45: Bazı Yıllarda ÇİNKUR’ un Yaptığı Üretimler (ton)¹⁴⁹

	1993	1994	1995	1996	1997
Külçe Çinko ve Alaşımları	21.476	20.820	20.294	23.894	37.571
Kurşun	0	0	0	0	755
Kadmiyum	31	36	33	52	86

ÇİNKUR 1996 yılında Çinko Kurşun İşletmeleri (ÇİNKUR) blok satış yöntemiyle özelleştirilmiştir. İran ortaklı K.M.M. Kayseri Maden Metal Ticaret A.Ş. şirketi tarafından alınmıştır. Satış sözleşmesinde alıcı firmanın şirket faaliyetlerini en az üç yıl ile devam ettirmesi hükme bağlanmıştır. ÇİNKUR özelleştirme tarihine kadar, bölgede öngörülen miktar ve kalitede cevher rezervi bulunmaması nedeniyle daima düşük kapasite ile çalışmış ve hiç kurşun üretememiştir. 1997 yılı ortalarında üretime geçen su ceketli kurşun smelterine 40 milyar TL yatırım yapılarak 755 ton rafine kurşun üretimi yapılmıştır. ÇİNKUR, 1999 yılında faaliyetlerini durdurarak üretimine son vermiştir.

¹⁴⁹ Maden Sen ve Madencilik Sektörü, Ankara 2000 s.32

B. KÜMAŞ-KÜTAHYA MANYEZİT İŞLETMELERİ A.Ş.

1972 yılında Etibank öncülüğünde 1.4 milyon TL sermaye ve 54 girişimci ortak tarafından kurulmuştur.

72.000 ton/yıl sinter manyezit kapasiteli olarak kurulan şirket, 1976 yılında işletmeye alınmıştır. 1982 yılında sinter manyezit kapasitesi 144 bin ton/yıl'a çıkartılmıştır. KÜMAŞ,1989 yılı sonunda harç üretimi de yapabilen yeni ve modern tuğla fabrikasını aynı arazi üzerinde işletmeye açmış ve 65 bin ton/yıl refrakter malzeme üretebilecek entegre tesis durumuna gelmiştir.

5 Eylül 1995 tarih ve 22395 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 4 Eylül 1995 tarih ve 95/67 sayılı, KÜMAŞ'ın hisselerinin % 99.74'ünün satışı konusunda Özelleştirme Yüksek Kurulu Kanunu gereği, Zeytinoğlu Holding AŞ'ne 54.005.000 US dolara, yarısı peşin, kalan yarısı birer yıllık iki eşit taksitte satılmıştır.

Sinter manyezitte % 75 , tuğlada % 62 , harçta % 135 kapasite kullanımına ulaşan KÜMAŞ'ın özelleştirme kararı Ankara 5. İdare Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.

Tablo 46: Yıllara Göre Üretim Miktarları (ton)¹⁵⁰

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Sinter Manyezit	89.000	89.000	106.000	129.000	135.733	118.306	107.884
Tuğla	16.000	15.000	16.000	17.000	18.941	20.236	24.867
Harç	18.000	20.000	28.000	29.000	41.303	33.315	33.818

¹⁵⁰ A.k. s.37

Tablo 47: Kapasite Kullanım Oranları (%)¹⁵¹

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Sinter Manyezit	62	62	74	90	94	2	75
Tuğla	40	38	40	43	47	51	62
Harç	72	80	112	116	165	133	135

C. KONYA KROM MANYEZİT TUĞLA SANAYİ A.Ş.

Türkiye’de bazik karakterli mamul üretimi yapan kuruluşun ön proje çalışmalarına 1961 yılında başlanmış ve tesis 20.10.1965 tarihinde Japonya Marubeni Lido firmasına ihale edilerek 10.06.1968 tarihinde deneme üretimine başlamıştır. Kuruluş kapasitesi 15.000 ton/yıl tuğla ve 1.500 ton/yıl harç olmak üzere 16.500 ton/yıl’dır. 1972 yılından başlayıp 1975’te tamamlanan tevsi projesi ile kapasite 33.000 ton/yıl’a, II. Tevzi Projesi ile de 34.000 ton/yıl tuğla ve 9.000 ton/yıl harç olmak üzere toplam 43.000 ton/yıl’a çıkarılmıştır. 1986 yılında ise 37.680 ton/yıl tuğla ve 12.320 ton/yıl harç olmak üzere 50.000 ton/yıl kapasiteye ulaşmıştır.

Şirket, 1997 faaliyet dönemini 754.562 milyon lira faaliyet karı, dönemi ise 508.032 milyon lira dönem karı ile kapatmıştır. 1997 yılında Şirketin alıcı fiyatlarıyla GSMH’ya katkısı 1.756.108 milyon TL.’dir.

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı yurt içi ve dışındaki çeşitli yayın organları ile bağlı ortaklıkların satışı için duyuru yapmış ve 25.04.1996 tarihindeki teklif değerlendirmelerinde fabrikaya en yüksek fiyat 47.850.000 US dolar verilmiştir. Ancak alıcı firma fabrikayı almaktan vazgeçtiği için satış yapılamamıştır.

¹⁵¹ A.k.s.36

1996 yılında fabrikanın satışı için yeniden ihale yapılmış, 02.12.1996 tarihindeki ihalede yalnız bir firma tarafından 40.700.000 US dolar verilmiş, ancak satış için Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun onayı çıkmamıştır.

Bunun üzerinden 1 yılı aşan süre sonra 24.02.1998 tarihinde 3. ihaleye çıkılmış ve Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 21.04.1998 tarih ve 98/35 sayılı kararı ile Konya Selçuklu Krom Magnezit Tuğla Sanayi Ticaret A.Ş.'ne 40.700.000 US dolar üzerinden satılması onaylanmıştır. Hisse satış sözleşmesine göre, satış bedelinin 10.175.000 US dolar peşin, % 75'lik kısmı 30.525.000 US dolar üç eşit taksitte % 10 faizleriyle birlikte ödenecektir.

SONUÇ

Küreselleşmenin kapitalizme içkin olduğu, yeni bir dönem olmadığı, ideolojik yanının ağır bastığı yaklaşımı ve kriz tanımlamaları ile 1980’den itibaren genelde Türkiye’nin özelde madencilik sektörünün içinden geçtiği süreç belli bir kronoloji içerisinde açıklanmaya çalışıldı. Ancak “belge” tutmaya ilişkin toplumsal alerjimiz bu çalışma yapılırken kendisini bayağı hissettirdi. Sektöre ilişkin bir çok istatistiki verinin bir birini tutmaması sonucu bir çok veri tekrar tekrar taranmak zorunda kalındı.

1980’lerin başından itibaren uygulamaya konulan yapısal uyarlama programları, dünya ekonomisine entegre olma (ya da entegre ettirilme) çabaları ile madencilik sektörü diğer alt yapı, iletişim, enerji vb. sektörlerle göre ikinci hatta üçüncü plana düşürülmüştür. Bu durum en iyi biçimde sabit sermaye yatırım tutarlarındaki değişimlerden izlemektedir.

Madenler ve doğal kaynaklar sanayiinin temel girdilerini sağlayacak, kaynak yaratacak ve üzerlerine yeni sanayi tesisleri kurulacak yeraltı servetleri olduğundan dolayı bu gelişmeler olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Ülkedeki maden ve doğal kaynakların ülke gereksinimleri doğrultusunda kullanamamanın getirdiği olumsuzlukları ülke halkı olarak hepimiz çekmekteyiz. Azgelişmiş ülkelere özgü bir özellik olan hammadde ve ara madde olarak ihracatı sonucu – özellikle bor ve türevleri- oldukça fazla kaynak kaybı ile karşılaşmaktadır.

Ülke kalkınmasında önemli yer tutan maden işletmeleri doğası gereği kırsal yerlerde bulunmaktadır. İşletmelerin kurulduğu bölgeler bu işletmeler aracılığı ile

kalkınmaktadır. Ülkemizde kendisini ağır bir biçimde hissettiren bölgesel eşitsizliği gidermede maden işletmeleri ve maden kompleksleri oldukça etkilidir. Ancak devlet mülkiyetinde olan bir çok işletme verimli bulunmadığından dolayı kapatılmakta ya da özel sektöre devredilmektedir. Mardin Mazıdağı Fosfat İşletmesi bunun en yakıcı örneğidir. Yoğun işsizliğin ve sanayiinin yeni yeni gelişmeye başladığı bu ve benzeri bölgelere yapılanların nelere neden olduğu, Artvin- Murgul, Konya – Seydişehir, Balıkesir – Bigadiç vb. gibi olumlu örnekler ile karşılaştırıldığında ortaya çıkmaktadır. Maden işletmeciliğine sıradan bir işletme gözüyle bakmak yerine madenciliğin toplumsal boyutunun iyi görülmesi ve değerlendirmelerin bu bazda yapılması gerekmektedir.

Ülkemizin tek koklaşabilir taşkömürü havzasına sahip olan TTK' ya gerekli yatırımların yapılmaması demir çelik fabrikalarının kömür gereksiniminin ithalat yoluyla sağlanmasına neden olmaktadır. Stratejik öneme sahip olan taşkömürü bir çok ülkede devlet tarafından sübvansiyon edilmektedir. Sübvansiyonun kaldırılması bir çok olumsuzluğu da beraberinde getirecektir. Zonguldak bölgesinin yıkımıyla sonuçlanabilecek uygulamalara girişmemek gerekmektedir.

Ülkemiz maden yatakları açısından çok zengin ülkeler arasında sayılmadığı halde çeşit yönünden zengin sayılabilecek bir potansiyele sahiptir ve madenlerimiz tükenebilir kaynaklardır bu nedenle de sağlıklı ulusal politikalarla değerlendirilmeleri ve asıl katma değerini fazla olduğu uç ürüne kadar üretilmeleri gerekmektedir.

Madencilik alanındaki özelleştirme-küçültme-kapatma politikalarının sonuçları geri dönülmezdir. Bugün için rakamlar bazında maden ithalatçısı bir ülke konumundaki ülkemizin bu durumu barındırdığı potansiyel ile karşılaştırıldığında rasyonel değildir. Bugün için kapatılan ya da özelleştirme yoluyla talan edilen yeraltı kaynaklarımızın tekrar işletilmesi olanağı gelecekte imkansız bir hale gelecektir.

İşletme hakları devredilecek termik santrallerle birlikte sunulacak kömür işletmelerimizin bu süre sonunda rezervleri büyük ölçüde tüketilecek, halkımız için enerji daha pahalıya mal olmaya başlayacak, işsizlik artacak ve metropoller dışında büyük nüfusları barındıran maden havzalarından göçler başlayacaktır.

**EK 1: DÜNYA MADEN ÜRETİMİNDE ÜRETİM PAYI BAKIMINDAN
İLK ON UÖŞ^(*)**

FİRMA ADI	ÜLKESİ	ÜRETİM PAYI	KÜMÜLATİF
Anglo-American	G.Afrika	7.7	7.7
Rio Tinto Zinc.Corp	İngiltere	5.2	12.9
Cia Vale De Rio Doce	Brezilya	3.3	16.2
Broken Hill Corp	Avustralya	2.5	18.7
Codelco	Şili	2.3	21.0
Gencor Ltd.	G.Afrika	1.6	22.6
Freenport McMoran Inc	ABD	1.4	24.0
IMCERA Grubu	ABD	1.4	25.4
INCO Ltd	Kanada	1.3	26.7
MIM	Avusturalya	1.3	29.3

(*) Madencilik Bülteni TMMOB MMO Yayını, Haziran 1995 sayı:42

EK 2: 1985 YILINDA İLK 600 UÖŞ SIRALAMASINDA MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN UÖŞ

Sıra	UÖŞ Adı	Köken Ülke
24	USX	ABD
88	Ruhrkohle AG	Almanya
98	Rio Tinto.Zinc Corp	İngiltere
174	Corbannages De Fronce	Fransa
215	Owens-İllinois İnc	ABD
233	Lonrho Ltd	İngiltere
237	Owens-Corning fiberglass	ABD
274	Asahi Glass	Japonya
290	British Coal	İngiltere
296	Noranda	Kanada
299	USG	ABD
302	Saarberg werke	Almanya
381	Lafarge Copee	Fransa
387	Libbey-Owens Fordoco	ABD
388	Pioner Conrete Ser.Ltd.	ABD
390	Mabco Inc.	ABD
394	Manville	ABD
408	Cia vale De Rio Doce	Brezilya
413	Amax	ABD
434	Pilkington Brothers plc.	İngiltere
441	Corning Class Works	ABD
449	Genstar Ltd.	Kanada
457	ACI International Ltd	Avustralya
459	Codelco	Şili
447	Consolidated Gold Fields	İngiltere

494	Unin Exp.Rio Tinto S.A.	İspanya
501	Zimco	Zambiya
505	Iscor	G.Afrika Cum.
509	Procordia AB	İsveç
511	OnodaCement Co Ltd	Japonya
520	Pasific Resources Inc	ABD
528	National Gypsum	ABD
542	Mitsui Mining Smelting Co	Japonya
554	Mitsubishi Mining Kenenet Co.	Japonya
586	Inco Ltd.	Kanada

EK 3: TÜRKİYE'DE MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN YABANCI SERMAYELİ ŞİRKETLER (*)

FİRMA ADI Sektörü	Giriş yılı	Ülkesi	Toplam Sermaye Milyon TL	Yabancı ortak payı (%)	Yabancı ortak adı	Ülkesi	Hisse oranı (%)
AKDENİZ MİNERAL KAYNAKLARI A.Ş. diğer madencilik	1993	Yunanistan	5.000	66.00	ELLİNİKİİ LEFKOLİTHİ	Yunanistan	66.00
AKTAŞ İNŞ.MALZ.SAN. VE TİC.AŞ.(diğer Madencilik)	1995	Fransa	25.000	50.00	PARFICIM	Fransa	50.00
ALPHA CALSİT END. MİNERALLER SAN.VE TİC.AŞ (Diğer Madencilik)	1989	Almanya	610	60.00	DİETER HERMANN MÜNCHEN	Almanya	60.00
ALPİN KIYMETLİ TAŞ. İMALAT V E DIŞ TİC. LTD.ŞTİ.(diğer madencilik)	1988	İsrail	560	50.00	RAFAEL KONFİVO	İsrail	50.00
ARMETAL METAL ÜRÜNLERİ SAN.TİC.AŞ. (diğer madencilik)	1990	İsviçre	600	70.00	ARINVEST CO.	İsviçre	70.00
ARSLAN-LULAY MERMER SAN. VE TİC.LTD. (Diğer Madencilik)	1987	Almanya	7.100	51.00	JOHAN LULAY	Almanya	51.00
AUSTRO MERMER SAN.VE TİC.AŞ. (diğer Madencilik)	1992	Avusturya	400	96.00	MARBLE, MARMOR PRODUKTE GMBH.	Avusturya	96.00
BAVOR MADENCİLİKSAN. ve TİC.AŞ. (diğer madencilik)	1990	Almanya	500	90.00	BAVARİA MINING Gmbh.	Almanya	90.00

BOLU MERMER SAN VE TİC. LTD.ŞTİ.(diğer madencilik)	1984	İsrail	37	49.00	NACHUM MANDEL	İsrail	4900
BİDUN BARİT KİMYA SANAYİ A.Ş. (diğer madencilik)	1983	ABD	330	40.00	NL INDUSTRIES INC.	ABD.	40.00
CALMAG KALSİNE MANYEZİT İMALAT VE TİC.AŞ. (diğer madencilik)	1991	Avusturya	5.635	50.00	MAGİNDAG STEİRİ MAGNESİT IND.	Avusturya	50.00
COMİNCO MADENCİLİK SAN. A.Ş. (diğer Madencilik)	1988	Kanada	3.610	100.00	Diğer yab,ortaklar COMİNCO RESOURCES INT.	Kanada	0.04
DARDANEL MADENCİLİKSAN. VE TİC. AŞ. (diğer madencilik)	1991	Kanada	3.352	99.95	Diğer yab ortaklar CORONA CORPORATION	Kanada	0.15
DESAY MERMER SAN. VE TİC.AŞ. (diğer Madencilik)	1978	İsviçre	2.400	96.00	DE A.G	İsviçre	96.00
DESAY MERMER SAN VE TİC.LTD. ŞTİ (diğer Maden.)	1988	Karma	500	53.00	OMAR M.A. BAŞABAŞ EAN LOIS COSTALUNGU	S.Arabistan Fransa	18.00 35.00
EDİRNE MERMER VE MISIR SAN. AŞ. (diğer Madencilik)	1993	Almanya	7.000	72.00	WALTER HERMAN G. SİBYLERE GREINER	Almanya Almanya	36.00 36.00
EGE ENDÜSTRİYEL MİNERALLERİ SAN. AŞ. (diğer Madencilik)	1995	ABD	4.000	99.87	HARBORLİTE	ABD.	99.87
EGE METAL ENDÜSTRİ AŞ. (diğer Madencilik)	1991	G Kore	19.000	46.00	Yukong LTD. KOREA MİNING PRO. COR.	G.Kore G.Kore	34.54 4.55

EUROGOLD MADENCİLİKAŞ. (diğer Madencilik)	1989	Hollanda	72.000	100.00	Diğer Yab.ortak. AUTİN INVESTMENT BV.	Avusturya Hollanda	0.01 99.99
HORTAŞ MADEN VE MADEN ÜRÜNLERİ İTH. SAN. VE. TİC.AŞ. (diğer mad)	1983	İsviçre	2.315	49	OKEMEX S.A	İsviçre	49
KAYAÇ Dİİ TİCARET AŞ. (diğer Maden)	1987	Almanya	2.085	60	SUP CHEMİE	Almanya	60
LAGSTEME MERMER TİC. LTD.ŞTİ . (diğer Maden)	1988	İtalya	72	95	LAGUNA S.R.L. ŞTİ	İtalya	95
LECABLOCK ANTALYA MERMER ÜRÜNLE. SAN VETİC. LTD ŞTİ. (diğer Mad)	1989	İtalya	700	100	UTRİO ROMANDA FREDDİO DOMENİCO BARİLİ SİLVİO	İtalya İtalya İtalya	20 20 60
LULAY MERMER SAN VE TİC.LTD. ŞTİ (diğer Mad)	1990	Almanya	1000	90	LULAY VERABDLTUNGS GmbH	Almanya	90
MAGNESİT ANONİM ŞİR. (diğ.Medan)	1963	Hollanda	95700	100	MAGNESİENS B.V Dİ/ER YABANCI ORT	Hollanda Hollanda	99.99 00.01
MAGNESİT MADEN SAN. LTD. ŞTİ (diğer maden)	1984	Avusturya	20	100	VEİTSHER MAGNESİT WERKE GERO GESEL ROHTS. GmbH	Avusturya Avusturya	98.75 1.25
MARMARA CONCORD MADENCİLİKSAN VE TİC AŞ. (metal maden).	1988	Bermuda	9.271	100	MARMARA CONCORD LTD. DİĞER YABANCI ORT	Bermuda İngiltere	99.55 0,45
MİNERO MADENCİLİKSAN.VE TEC. LD ŞTİ. (diğer Mad)	1990	İtalya	1.00	25	ERACLİT VENİER SPA	İtalya	25
OLİMPYA ZİYNET EŞYASI SAN. VE TİC. AŞ. (diğer Maden)	1992	İsrail	500	75	YOSEF PEPOHARARİ	İsrail	75

OMYA MADENCİLİK SAN. TİC. AŞ. (diğer Maden)1	1990	İsviçre	60.00	50	PLUS STAUFER AG.	İsviçre	50
PERGAMON GRANİT MADEN ÜRÜN. DIŞ. TİC. VE SAN. AŞ. (diğer Madencilik)	1992	İsviçre	450	80	GRNAŞTTASCH AG.	İsviçre	80
SMS SAKARYA MERMER SAN.TİC.AŞ (diğer Maden)	1984	Suriye	1.000	6.35	MOHAMMED ALİ DHAYAN MOHEALMDEİN ARNDUS DARWİCH ARNOUS	Suriye Suriye Suriye	2.53 2.04 1.78
SANDIKLI MERMER SANAYİ TİC. AŞ. (diğer maden)	1985	Karma	40	80	MARBLE GROUP SA ABOÜLAZİZ AL-JAZİRAH MARBLE AL.MASHAÇ MARBLE CO	Luexemburg S.Arabistan S.Arabistan B.A.E.	49 5 2.5 23.50
SAYLA ENDÜSTRİYEL MİNERAL VE ÜRETİM SAN. DIŞ.TİC.AŞ. (diğer madencilik)	1992	Karma	22.100	69.92	COMPAGNİE INT.DEV. (CİDEM) CLAUDE SAVZAY ALİ MÜBAREK ADNAN	Fransa Fransa Kuveyt	69.90 0.01 50
TAMTAŞ YAPI MALZ..SAN VE TİC.AŞ. (diğer maddesi)	1995	Fransa	20.080	50	PARFİCİM	Fransa	50
TAŞİMPEKS GRANİT VE MERMER SAN. TİC. LTD. ŞTİ.(diğer maddesi)	1991	Almanya	900	90	HEINRICH WAPPLER LM	Almanya	90
YÜZBİNTAŞ MERMER SAN VE TİC. LTD. ŞTİ. (diğer maden)	1994	S.Arabistan	2.200	80	FETNİA ABBAS ALİ NUR ABBAS NUR ALİ NUR	S.Arabistan S.Arabistan	30 50
TUMAŞ TEKNO UŞAK. MADENCİLİK AŞ. (diğer Madencilik)	1986	Bulgaristan	1.440	45	TECHNOIMPORT	Bulgaristan	45

TÜPRAG METAL MADENCİLİK SAN.VE TİC. LTD. ŞTİ (diğer madenciligi)	1986	karma	68	100	S.G.RESOURGES B.V PREUSSAG U.K. LTD	Hollanda İngilteree	99.99 0.01
TÜRK MAADİN AŞ. (metal madenciligi)	1984	ABD.	400	48.75	METALLIRG INC	ABD	98.75
WİKA MADENCİLİK SAN. TİC. LTD. ŞTİ. (diğer Madencilik)	1994	Fransa	3.250	80	HENRİ WİDERSKİ	Fransa	80
İTAL MERMER SAN. VE TİC. LTD (diğer Madencilik)	1989	İtalya	3.006	50	MARMİ SOL.A.RESPONS	İtalya	50
İZ.KDMERMER SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ. (diğer Madencilik)	1991	Danimarka	1.00	25	BRIAN D. MORTEN SEN	Danimarka	25
FAVOR KUYUMCULUK SAN.TİC.AŞ. (diğer mad)	1991	Yunanistan	1.000	95	ANDUAR PAPADOPOULOS	Yunanistan	95

(*) Yabancı Sermaye Raporu (1993-1995) Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü Ankara 1996

KAYNAKÇA

- Anwar, Shaikh, “Günümüzün Dünya İktisadi Bunalımı: Nedenleri ve Anlamı”. **11. Tez**, Sayı: 1, Uluslararası Yayıncılık, Ankara 1985
- Alpar, Cem, **Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, Turhan Kitabevi, 3. Baskı, Ankara. 1980
- Arın, Tülay, “Dünya Düzeni: Emperyalizm nereye?” **11. Tez**, 12. Kitap Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 1992
- Arın, Tülay, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler’in Kalkınma Stratejileri, **Petrol-İş 93-94 Yıllığı**. Petrol-İş Yayını. No: 36, İstanbul 1995
- Arslan, Hakan, “Kriz Üzerine Notlar” **Özgür Üniversite Forumu** .Sayı 6 . Ankara 1999
- Ayman Güler, Birgül. **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**. TODAİE Yayınları, Ankara 1996
- Balkan, Neşecan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1994
- Başkaya, Fikret “Sermayenin Küreselleşmesi veya Neo-Liberalizmin Vahşeti” **Özgür Üniversite Forumu**, sayı:1, Ankara 1997
- Başkaya, Fikret **Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi; Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına**. Birlik Yayıncılık, Ankara 1987
- Başkaya, Fikret “Finansal Kriz mi, Piyasacı Fundamentalizmin Çöküşü mü?” **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı: 6, Ankara 1999
- Berksoy, Taner. Türkiye Ekonomisinde Değişim ve Kriz, 24 Ocak 1980’den 5 Nisan 1994’ e , **Petrol İş 93-94 Yıllığı**, Petrol İş Yayını no: 36, İstanbul 1995
- Bilgiç, Taylan, “Özel Sektör Ne kadar Özel?” **Yeni Evrensel Gazetesi**, 30.12.1999.
- Boratav, Korkut ve Türkcan, Ergun (ed.) **Türkiye’ de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT’ler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Üçüncü baskı, İstanbul 1994
- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, 4. Baskı, Gerçek Yayınevi, 1993

Cenk Ayşegül, Neo-Liberalizmin “Başarısızlığı” ve Yönetişim, **Toplum ve Bilim** sayı:76, Birikim Yayınları, İstanbul 1998

Dev Maden Sen 2000 Yılı Çalışma Raporu

Endüstriyel Hammaddeleri Alt Komisyonu, Kimya Sanayi Hammaddeleri, Ö.İ.K.Raporu , DPT Ankara 2000

Enerji İstatistikleri, Türkiye 7. Enerji Kongresi Ankara 1997

Engin, Tandoğan “ Türkiye’ nin Maden Yatakları Potansiyeli Üzerine” **Türkiye Maden Kaynakları ve Sorunları Sempozyumu Bildiriler ve Paneller Kitabı**, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Yayını, Ankara Nisan 1997

Ercan, Fuat “Neo Liberalizm ve Yapısal Uyum Politikalarının Eğitim Hakkı Üzerindeki Etkileri”, **Türk İş 1997 Yıllığı**, cilt 2, Türk İş yayını Ankara 1998

Ercan, Fuat, “Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik” **Petrol İş 95-96 Yıllığı**, Petrol İş Yayını, no:44 İstanbul 1995

Ercan, Fuat, Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik, **Petrol – İş 95-96 Yıllığı**. Petrol-İş Yayını 36 İstanbul, 1995

Hirst, Paul ve Thompson, Grahame, **Küreselleşme Sorgulanıyor**. (Çev. Çağla Erdem, Elif Yücel) Dost Kitabevi Yayınları Eylül 1998

<http://plan8.dpt.gov.tr/madencil/oik536.pdf>

<http://www.dpt.gov.tr/> “Temel ve Ekonomik Sosyal Göstergeler (1950-1998)

Kansu, Işık. **Emperyalizmin Yeni Masalı, Küreselleşme**, İçinde, Gencay Şaylan, “Küreselleşmenin gelişimi” KİGEM, Ankara, 1996

KBİ Faaliyet Raporu 1999

Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**. 8. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996

Kepenek, Yakup, “Madencilüğün Ekonomideki Yeri” **12. Türkiye Madencilik, Bilimsel ve Teknik Kongresi**, TMMOB MMO Yayını Ankara 1991

Keyman, E. Fuat “Küçülen ve Parçalanın Dünyada Siyaseti Anlamak” **Toplum ve Bilim**, Sayı:68 Kış 1995 Birikim Yayınları İstanbul 1995.

- Kırşan, H.İbrahim, **Madencilik Sektöründe Yeniden Yapılanma**, Yurt Madenciliğini Geliştirme Vakfı Yayını, İstanbul 1999
- Lenin, V.I, **Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması** Yedinci Baskı (Çeviren Cemal Süreya) Sol Yayınları, Ankara 1979
- Leventoğlu, Ömer, ” Devletın Büyüklüğünün Niteliği ve Sınırları Üzerine”, **Özgür Üniversite Forumu**. Sayı: 5, Ankara 1998
- Marx Karl. **Kapital Cilt 3** , Çeviren: Alaattin Bilgi , Sol Yayınları, Ankara 1978
- Maden Sen 5. Olağan Genel Kurulu, Faaliyet Raporu**, Ankara 2000
- Maden Sen ve Madencilik Sektörü**, Ankara 2000
- Madencilik Bülteni** sayı :40 TMMOB Maden M.O. Yayını, Ankara, Nisan 1995
- MTA Bilanço ve Faaliyet Raporları 1992, 1996, 1997, 1998**
- MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni**, Ankara, Sayı: 1-2 Yıl:1997
- MTA Taşkömürü Havzası Raporları**
- Mutman, Mahmut, “Küreselleşme”. **İktisat Dergisi** Sayı:362 İstanbul Aralık 1996
- Oyan, Oğuz, “Türkiye Madencilik Sektörü, Yabancı Sermaye ve Özelleştirme”, **12. Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik Kongresi**, Ankara 1991
- Oyan, Oğuz, Küreselleşme Paradoksu: Söylenceden Gerçeklere. **Türk-İş 97 Yıllığı**, cilt:2. Ankara 1998
- Peker, Ayşe-Tatar, Dünya Bankası, “Büyeme” Söyleminden “İyi Yönetme” Söylemine, **Toplum ve Bilim**. Sayı 69, Birikim Yayınları, İstanbul 1996,
- Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi**, TOBB Yayınları No:166, Ankara 1990
- Özuslu M.Tayfun, Öztürk ,Alparslan. “Madencilik ve Özelleştirme” **Yeni Dünya Düzeni ve Özelleştirmeler** , TTB Yayını, Haziran Ankara 1998
- Savran, Sungur , Küreselleşme mi, Uluslararasılaşma mı? (1) **Sınıf Bilinci** sayı: 16, İstanbul 1996

- Sınıf Pusulası**, Küreselleşme-Sermayenin Uluslararasılaşma Süreci, Sayı: 2, Haziran-Temmuz, İstanbul 1999
- Somel,Cem, “Üretimde Küreselleşme ve Kalkınma”, **Toplum ve Bilim**, Bahar 69, İstanbul 1996
- Sönmez, Sinan, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, İmge Kitapevi,1998 Ankara
- Struik J. Dirk, “**Komünist Manifesto**” nun **Doğuşu**. Çev.Muzaffer Ardos. Sol Yayınları Ankara 1976
- Şaylan, Gencay , **Değişme, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Yayınevi Ankara 1997
- Talas,Cahit. ”Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası” **Amme İdaresi Dergisi**. Cilt: 26. sayı :3 Ankara 1993
- Tanör,Bülent; Boratav, Korkut; Akşin, Sina, **Bugünkü Türkiye: 1980-1995, Türkiye Tarihi cilt:5**, Yayın Yönetmeni : Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 1995
- Temel Ekonomik Göstergeler 1997 Ocak**, DPT Yayınları, Ankara 1997
- Timur,Taner, “Küreselleşme: Kuram, İdeoloji ve Gerçekler” **Yeni Marksizm ve Gelecek**, 1996 Yaz, İstanbul 1996
- TMMOB Maden Mühendisleri Odası 36. Dönem (1998-2000) Çalışma Raporu**, Ankara Mart 2000
- TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu “1923-1980 Döneminde Ülkemizde Planlar ve Madencilik Sektörü” **9. Türkiye Madencilik,Bilimsel ve Teknik Kongresi** ,TMMOB MMO Yayını Ankara 1985
- Tol, Eren Deniz, “Ulus-Devletin Sonu mu? John Hoffman’ ın Devlet Kuramının Analizi”. **21.yüzyılda Nasıl Bir Kamu Yönetimi Sempozyumu**,TODAİE, 7-9 Mayıs 1997.
- TTK Faaliyet Raporları**
- Tülay Arın,”Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm” **11. Tez**. Kasım 1985. Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 1985
- Türkay Mehmet, “Avrupa Birliği ve Türkiye Üzerine Notlar. **İktisat Dergisi** Sayı: 383, İstanbul 1998

Türkiye İstatistik Yıllığı 1987,1991,1996,1998 ve 1999

Türkiye İstatistik Yıllığı 1999, DİE Yayınları, Ankara 2000

VII BYKP Genel Enerji Ö.İ.K. Raporu, DPT Yayını, Ankara 1994

VII. BYKP (1996-2000) 1996 Yılı Programı, DPT Yayını Ankara 1996

VIII.BYKP Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayını, Ankara 2001

VIII.BYKP. Yatırım Projeleri Alt Komisyon Raporu.DPT yayını Ankara 1999

Vilas, M, Carlos. "Küreselleşmeye Dair Altı Yanlış Görüş", **Özgür Üniversite Forumu** Sayı:1 Ankara, 1997

Yabancı Sermaye Raporu (1993-1995) Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü,Ankara, 1996

Yıldırım, Nuri. **Kapitalizmin Gelişim Sürecinde Yeni Aşama, Uluslararası Şirketler**, Kaynak yayınları İstanbul, 1983

Yıldız,Kemal, " Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Borçlar", **Özgürlük Dünyası**, Sayı:91 İstanbul, 1998

Yıldızoğlu, Ergin, Dünya Ekonomik Krizi Üzerine Bazı Düşünceler, **Petrol İş 92 Yıllığı**, İstanbul 1993

Yıldızoğlu,Ergin. **Globalleşme ve Kriz**. Alan Yayıncılık. İstanbul 1996

ÖZET

İnsanlık tarihsel gelişim süreçlerini, yaşadığı dönemlerine vurgu yapan kavramlarla anma alışkanlığını halen sürdürmektedir. Küreselleşme kavramı da bunlardan biridir.

Günümüz önce “yeni dünya düzeni” ile tanımlanmaya çalışılmış ancak olumlu tepki alınmadığından dolayı onun yerine “Küreselleşme” kavramı ikame edilmeye başlanmıştır. Gerçekten de “Küreselleşme” bir çok alanda gerçekleşmektedir. SSCB’ nin yıkılışı ile dünya artık kutupsuz bir hal alırken “küre”nin üzerindeki büyük çıkıntı da ortadan kalkmıştı. Rusya borsalarında yaşanan kriz çok kısa bir süre sonra Latin Amerika kıyılarına ulaşarak dünya kapitalist sistemini tehdit eder hale gelebiliyordu. Irak gibi “masum” komşularına saldıran “terörist” ülkeler, küre’nin demokrasi hamisileri tarafından oluşturulan “koalisyon” güçleri tarafından şiddetle cezalandırılıyor. Bunun yanında “demokrasi güçleri” Ruanda’ da katliamlara gözünü kapatabiliyor. Bu ve benzeri örnekleri daha fazla çoğaltmak mümkündür.

O halde ne değişti?

Yapılan çalışma, değişimin nitel olmayıp nicel olduğu, emperyalizm kavramının dönemi daha net biçimde tanımlayacağı noktasından hareket etmektedir. Bu bağlamda, kapitalist sistemin yaşadığı 3. Büyük krizden çıkmak için hayata geçirdiği, Türkiye’de de uygulamaya konulan Yeni Sağ politikalar ve bu politikaların ülkede madencilik sektörü üzerindeki etkilerini yaşayarak görmekteyiz. Stratejik madenlere sahip olduğumuz halde bunları yeterince ve günün koşullarına göre değerlendirememekteyiz.

Madencilik sektöründe yapısal değişimlere yol açan yeni sağ politikaların etkilerinin daha iyi anlaşılması için 1923 ve 1980 yılları arasındaki uygulamalar ile 1980 sonrası uygulamaların karşılaştırılması gerekmektedir. 1980 öncesi planlanan yada uygulanan politikalarda esas yön ülkenin doğal kaynaklarından yararlanmak iken, 1980 sonrası uygulanan politikalar sonucunda tercih edilen sanayileşme modelinin sonucunda madencilik ürünleri ihraç kalemi olarak değerlendirilmiştir. Bor tuzları dışında kolayca ihraç edilecek bir madenin olmayışı sektörü daha geri planlara itmiştir. Uygulanan politikalarda hakim olan “daha az devlet daha çok özel sektör” mantığı, özelleştirme, küçültme ve kapatma politikaları ile geri dönülmez sonuçlar doğurmaktadır. Ancak madencilik faaliyetlerinin salt döviz getirisinin yanında bölgesel sosyo ekonomik yapılara olumlu yöndeki etkileri bir tarafa itilerek, bölgesel eşitsizliklerin yoğun bir biçimde yaşandığı ülkemizde, bunun daha da derinleşmesine yardımcı olunmaktadır. Bugün uygulanan bu politikalar sonucu talan edilen yer altı ve yer üstü kaynaklarının yeniden değerlendirilmesi teknik olarak ya olanaksızlaşacak yada çok fazla maliyetlerle yeniden değerlendirilebilecektir.